

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ İLE BÜTÜNLEŞME SÜRECİNDE
TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. M. Akif ÇUKURÇAYIR

HAZIRLAYAN
Niyazi KOCALAR
014228001005

KONYA - 2006

ÖZET

Sivil toplum, son yıllarda sosyal ve siyasal bilim literatürünün gözde kavramlarından biridir. Sivil toplum kuruluşları modern toplumların en etkin siyasi baskı ve toplumsal değişim aktörleri arasında yer almaktadır. Türkiye’de, Avrupa Birliği’ne giriş çalışmalarının hız kazanmasıyla birlikte, insan hakları, temel hak ve hürriyetler konusunda yapılan çalışmalar önem kazanmaya başlamıştır. Bu sebeple de Avrupa Birliği’ne giriş sürecinde sivil toplum kuruluşları önemli görevler üstlenebilecek duruma gelmişlerdir.

Bu çalışmada genel olarak, sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları ele alındıktan sonra, Türkiye’de sivil toplum olgusu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Daha sonra Türkiye’nin Avrupa Birliği ilişkileri ve sivil toplum kuruluşlarının bu ilişki sürecindeki etkinlikleri incelenecektir. Bu çalışmanın;

Birinci bölümde; sivil toplum ve ilişkili kavramlar, ikinci bölümde; Türkiye’deki sivil toplum anlayışı ve demokrasi süreciyle birlikte gelişimi, üçüncü bölümünde; Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler, son bölümde ise; Türkiye ile Avrupa Birliği arasında süregelen bütünleşme sürecinde STK (Sivil Toplum Kuruluşları)’ların yeri ve önemi üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın Anahtar Kavramları: “Sivil Toplum” ve “Avrupa Birliği” dir.

SUMMARY

In recent years, civil society is one of the favorite concepts of social and political science. Non-governmental organizations (NGO) take place amongst the most active political pressure and social change actors of modern societies. Studies made in respect of civil rights, fundamental rights and freedoms have begun to become important by the picking up speed of works to enter European Union. Therefore, the non-governmental organizations could become to undertake important tasks in the entrance process to the European Union.

In this study, it will be tried to put forward civil society fact in Turkey after discussing civil society and non-governmental organizations in general. Then relationships of Turkey with European Union and activities of non-governmental organizations in this process of relationship will be analyzed.

In the first part of this study; civil society and related concepts, in the second part; conception of civil society in Turkey and its development with democracy process, in the third part; relationships between Turkey and European Union, and in the last part; position and significance of non-governmental organizations (NGO) in the integration process that had gone on for a long time will be emphasized.

Key words of study: “Civil Society” and “European Union”

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

1.1. SİVİL TOPLUM KAVRAMI.....	3
1.2. SİVİL TOPLUMUN ÖNEMİ, İŞLEVİ VE ÖZELLİKLERİ.....	6
1.2.1. Sivil Toplumun Önemi.....	6
1.2.2. Sivil Toplumun İşlevi.....	9
1.2.2.1. Devlet İktidarının Meşrulaştırılması.....	9
1.2.2.2. Despotizme Karşı Güvence.....	10
1.2.2.3. Demokrasiye Geçiş Kolaylaştırıcı Bir Etken.....	10
1.2.2.4. Uygarlığı Barbarlıktan Ayıran Bir Ölçüt.....	11
1.2.3. Sivil Toplumun Özellikleri.....	12
1.3. SİVİL TOPLUM KURAMCILARI.....	13
1.3.1. Thomas Hobbes'un Sivil Toplum Düşüncesi.....	13
1.3.2. John Locke'ta Sivil Toplum Düşüncesi.....	16
1.3.3. Hegel'e Göre Sivil Toplum.....	17
1.3.4. Marx'ın Sivil Toplumu.....	18
1.3.5. Gramsci ve Sivil Toplum.....	19
1.4. SİVİL TOPLUM YAKLAŞIMLARI VE DEVLET.....	21
1.4.1. Sivil Toplum Yaklaşımları.....	21
1.4.1.1. Çoğulcu Sivil Toplum.....	22
1.4.1.2. Askeri Devletçi Sivil Toplum.....	22
1.4.1.3. Katılımcı Sivil Toplum.....	23
1.4.2. Sivil Toplum ve Devlet.....	23
1.5. KAMUSAL ALAN-SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ.....	27

1.5.1. Özel Alan Kamusal Alan Ayrımı.....	27
1.5.2. Kamusal Alan veya Etkinlik Olarak Sivil Toplum.....	28
1.6. SİVİL TOPLUM- DEMOKRASİ İLİŞKİSİ.....	30
1.7. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI.....	34
1.7.1. Sivil Toplum Kuruluşları ve Etik.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM VE SİVİL TOPLUM HAREKETLERİ

2.1. TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM.....	40
2.1.1. Sivil Topluma Genel Bir Bakış.....	40
2.1.2. Türkiye’de Sivil Toplum Önündeki Engeller.....	44
2.1.3. Türkiye’de Sivil Toplum Örgütlerinin Sayısal Boyutları.....	46
2.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ.....	47
2.2.1. 1950 Öncesi Türkiye’de Sivil Toplum.....	49
2.2.2. 1950-1980 Arası Dönemde Türkiye’de Sivil Toplum.....	51
2.2.3. 1980 Sonrası Türkiye’de Sivil Toplum.....	53
2.3. TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ.....	55
2.4. 1990’DAN SONRA TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM HAREKETLERİ.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

3.1. TÜRKİYE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	65
3.2. TÜRKİYE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİN ÖNEMLİ BELGELERİ.....	67
3.2.1. Ankara Antlaşması’nın İmzalanması.....	67
3.2.2. Türkiye-Avrupa Birliği Katma Protokol ve Geçiş Dönemi.....	69
3.2.3. Türkiye’nin Avrupa Topluluğu’na Tam Üyelik Başvurusu.....	73
3.3. LÜKSEMBURG VE HELSİNKİ ZİRVELERİNİN TAM ÜYELİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	75

3.4. AVRUPA BİRLİĞİ KATILIM SÜRECİNE İLİŞKİN RAPORLARI VE DEVLETTE REFORM ÖNERİLERİ.....	80
3.5. TÜRKİYE’NİN TAM ÜYELİĞİNİN AVRUPA BİRLİĞİ BÜTÇESİNDEKİ ETKİLERİ.....	84
3.5.1. Akdeniz Yardım Programı-MEDA.....	87
3.5.2. Avrupa-Akdeniz İşbirliği Programı-EUROMED	88
3.5.3. “Türkiye İçin Avrupa Stratejisi” Kapsamındaki Mali Yardımlar.....	88
3.5.4. Marmara Depremi Sonrasında Verilmesi Öngörülen Yardımlar.....	89
3.5.5. Adaylık Dönemi.....	90

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE AVRUPA BİRLİĞİ BÜTÜNLEŞMESİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

4.1. AB YOLUNDA TÜRKİYE’DE STK-DEVLET İLİŞKİLERİ.....	91
4.2. TÜRKİYE’DEKİ STK’LARIN HUKUKSAL GELİŞİMİ VE UYUM SÜRECİ İÇİNDEKİ HUKUKSAL DEĞİŞİKLİKLER İLE BU SÜRECE KATILIM.....	95
4.3. AB VE TÜRKİYE ARASINDA SİVİL TOPLUM DİYALOĞU.....	100
4.4. AB’YE UYUM SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI.....	104
4.4.1. AB Uyum Sürecinde STK’ların Rolü ve Önemi.....	107
4.5. AVRUPA’DAKİ TÜRKLERİN TÜRKİYE AB İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ-HOLLANDA ÖRNEĞİ.....	111
4.5.1. Avrupalı Türkler ve AB Üyelik Süreci.....	111
4.5.2. Hollanda Türk Sivil Toplum Kuruluşları Profili.....	112
4.5.3. Hollanda Türk Sivil Toplum Kuruluşları ve Avrupa Birliği.....	114
SONUÇ.....	117
KAYNAKÇA.....	119

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
ANAP	Anavatan Partisi
AT	Avrupa Topluluğu
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
GSYİH	Gâyrı Safı Yurt İçi Hasıla
KOBİ	Küçük ve Orta Boy İşletmeler
KPK	Katma Protokol Kararları
NGO	Non Governmental Organization
OPAMET	Ortak Pazar Merkez Teşekkülü
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
STÖ	Sivil Toplum Örgütleri
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Sivil toplum örgütlü binlerce dernek, girişim, ajans, sivil toplum kuruluşunu temsil eder. Demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti kavramlarının yerleşmesiyle ilgili talepleri, ekonomiyle ilgili endişeleri “toplum adına” gündeme getirir. Sanayileşmiş toplumların ve “Avrupa Kimliği”nin yansıması ve ayrılmaz bir parçası haline gelen sivil toplum, Sosyal Avrupa’nın inşasında ve Avrupa bütünleşmesinde de önemli bir yere sahiptir.

Sivil toplum, aşağı yukarı son onbeş yıldır sosyal ve siyasal bilim literatürünün gözde kavramlarından biridir. Kavramın öne çıkmasında veya bu adla olmasa da sivil toplumla ilgili eski tartışmaların yeniden gündeme gelmesinde Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa’daki komünist rejimlerin çökmesinin ardından başlayan yeni siyasi arayışların belirgin bir rolü olduğu açıktır.

Sivil toplum kuruluşları modern toplumların en etkin siyasi baskı ve toplumsal değişim aktörleri arasında yer almaktadır. Siyaset ve yönetim anlayışının daha işlevsel, tabana yayılmış ve modern bir yapıya kavuştuğu günümüzde sivil toplum kuruluşları, devlet bürokrasisine bağlı olmadıkları için yanlış buldukları resmi politikaları eleştirme, doğru bulduklarını ise destekleme özgürlüğüne sahiptir. Katılımcı bir demokratik yapı ve çoğulcu bir toplumun oluşmasına katkıda bulunan sivil toplum kuruluşları geniş kitleleri mobilize etme gücüne sahiptir. Refah düzeyi gelişmiş, temel ekonomik kaygılarından kurtulmuş, eleştirme hakkını kullanmada kararlı bireyler ve bu bireylerden oluşan topluluklar sivil toplum kuruluşlarını etkin olarak kullanabilirler.

Türkiye’de, Avrupa Birliği’ne giriş çalışmalarının hız kazanmasıyla birlikte, insan hakları, temel hak ve hürriyetler konusunda çalışmalar önem kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte, sivil toplum kuruluşları ile ilgili yasalar konusunda da devletin etkinliğini azaltıcı ve özgürlükleri arttırıcı düzenlemelerin önemli bir kısmı hazırlanan uyum yasaları ile düzenlenmiştir. Bu sebeple Avrupa Birliği’ne giriş sürecinde sivil toplum kuruluşları önemli görevler üstlenebilecek duruma gelmişlerdir.

Bu çalışmada genel olarak, sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları ele alındıktan sonra, Türkiye’de sivil toplum olgusu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Daha sonra Türkiye’nin Avrupa Birliği ilişkilerine ve sivil toplum kuruluşlarının bu ilişki sürecindeki etkinliklerine değinilecektir.

Birinci bölümde, sivil toplum ve ilişkili kavramlar; sivil toplumun ortaya çıkışı, yaklaşım ve kuramlarına yer verilecektir. Özel alan ve kamusal alan kavramları ile devlet-sivil toplum arasındaki ilişki incelenerek sivil toplum kuruluşları ele alınacaktır.

İkinci bölümde, Türkiye’deki sivil toplum anlayışı ve demokrasi süreciyle birlikte gelişimi; Osmanlı’dan günümüze özellikle Cumhuriyet döneminde Türkiye’deki sivil toplum gelişmelerine kısaca yer verilecektir. Son yıllarda Türkiye’deki sivil toplum hareketleri de bu bölümde incelenecektir.

Çalışmanın nc bölümünde, Türkiye ile Avrupa Birliği arasında başlayan ilişkilere ve bu süreçte yaşanan olaylara değinilecektir.

Dördüncü ve son bölümde, Türkiye ile Avrupa Birliği arasında süregelen bütünleşme sürecinde sivil toplum kuruluşlarının devlet ile ilişkileri, bu süreç içerisindeki hukuksal gelişimleri ele alınarak, sivil toplum kuruluşlarının bu süreç zarfındaki yeri ve önemi üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmada, yukarıda da değinildiği gibi öncelikli konu Avrupa Birliği’ne giriş sürecinde Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları’nın durumu ve rolü olacaktır. Ama bu aşamadan önce konuyu sağlamlaştırmak için sivil toplum kavramına değinilecek, bu kavramın tarihsel gelişim içerisinde aldığı farklı anlamlarına ve görüşlerine yer verilecektir. Ayrıca Türkiye’de sivil topluma genel bir bakıştan sonra Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri de incelenecektir.

Çalışma sonucunda varılan değerlemelerle birlikte, bu bütünleşme sürecinde yaşanan gelişmelerde önemli unsurlar olarak kabul edilen sivil toplum kuruluşlarının önemi ortaya konulup değerlendirmeler yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

1.1. SİVİL TOPLUM KAVRAMI

Sivil toplum, on sekizinci yüzyılda Batı Avrupa’da toplum halinde yaşamanın nasıl mümkün olduğunu anlamaya yönelik analitik bir araç olarak ortaya çıkan bir kavramdır. Bununla beraber, kavram, çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü anlamına ulaşmıştır.¹ Demokrasinin gerekli bir unsuru olarak sivil toplum fikri, 20. yüzyıldaki faşist ve komünist diktatörlükler tecrübelerinin sonucu olarak daha fazla vurgu kazandı.² Sivil toplum kavramı değişik biçimlerde algılanmış ve farklı şekillerde tanımları yapılmıştır.³

Terim olarak “sivil toplum” günümüzde, toplumun siyasi otoritenin baskısından kurtulması’nı ifade eder. Dolayısıyla, toplumda görülen demokratik yapıyı, devletin kurumlarının dışında, toplumun kendi kendini yönlendirmesi anlamını taşır.⁴

Sözlükte şu üç tanım karşımıza çıkmaktadır;⁵

Sivil toplum;

“Devlet denetimi ve baskısının ulaşamadığı veya belirleyici olmadığı toplumsal etkinliklerdir.”

“Bireylerin devletten ya da kamu gücünden izin almadan, kovuşturmayaya uğrama korkusu taşımadan rahatlıkla ilişki geliştirebildikleri, sosyo-kültürel etkinliklerde bulunabildikleri toplumdur.”

“Devletin doğrudan denetimi altında tuttuğu alanların dışında kalan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da görece bağımsız olarak, gönüllü veya rızaya dayalı ilişkilerle oluşturulan kurum veya etkinliklerdir.”

¹ Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayın, İstanbul, 2002, s. 448.

² David Beetham, Kevin Boyle, **Demokrasinin Temelleri**, Çev: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s. 119.

³ Korkmaz Tağma, **Yeniden Yapılanma Kuralları**, 2. Baskı. Timaş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 60.

⁴ S. Hayri Bolay, “Sivil Toplum ve Manası”, **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı :18, Ankara, 1997, s. 7-8.

⁵ Ömer Demir, Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 2. Baskı. Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 202.

Sivil toplum, devlet-toplum ilişkilerinin karşılıklı bağımlılık bakış açısından görülmesiyle ilgili analitik bir kavramdır. Bu analitik yaklaşım, devlet açısından bakıldığında, devletin toplumdan ayrı olduğunu ima eder ve onun özerkliğinin niteliğini, derecesini ve sonuçlarını inceler. Toplum açısından bakıldığında ise, kendine özgü gelişme dinamiği veya ilkesi, yerleşik karar alma ve ihtilaf çözme yöntemleri anlamında kurulmuş yapıları bulunan, devletten bağımsız bir toplumsal alanın var olma imkânını araştırır. Mamafih, devletten bağımsız kurumların varlığı sivil toplum için önemli olmakla beraber, kimi yazarlara göre sivil toplum, devleti dengeleyebilecek şekilde hareket edebilen çoğul kurumların varlığından ibaret de değildir. Ayrıca yüksek düzeyde bir kamusal ruhun, “sivik ruh” un varlığı da gereklidir.⁶

Sivil toplum, somut şahsa dayanır ve ona kişilik kazandırır. Sivil toplum alanı; siyasi gücün ve yönetimin otoritesi dışındaki, ekonomik, sosyal, kültürel, ilim ve teknolojik alanı nitelemek için kullanılır. Sivil toplum alanının kendi ilke ve kuralları vardır ve bu kural ve ilkelere göre işler. Sivil toplumun siyasi güç ve yönetimin güdümünde ve kontrolünde olmaması, sivil toplum örgütlerinin hukukun dışına çıkabilecekleri anlamına gelmez. Şüphesiz sivil toplum kuruluşları da, bireyler gibi faaliyetlerini yürürlükteki hukuk kurallarına uygun olarak yerine getirmek zorundadırlar. Sivil toplum, siyasi güç ve yönetimin vesayet denetimi dışında, ancak hukuk kuralları çerçevesinde hareket etme özerkliği vardır. Diğer bir ifadeyle, siyasi güç ve yönetimin müdahalesi dışında birey ve grupların kendi alanlarını yasalar çerçevesinde düzenlemelerini ihtiva eder.⁷

Sivil toplum, gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü sosyal yapılanmadır. Bu yapı, yasal düzen veya ortak kurallar dizisi gibi özgürlüklerin ve özerkliklerin güvencesi olan kurumsallaşmış bir temele oturur. Bu, hem devlet iktidarının sınırlayıcı, hem de o iktidarı hukuka dayandığı sürece meşrulaştırıcı bir

⁶ Mustafa Erdoğan, **Liberal Toplum, Liberal Siyaset**, 2. Baskı. Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s. 224.

⁷ Tağma, **a.g.e.**, s. 61.

gücü bağrında taşır. Dolayısıyla sivil toplum devletten özerk olmayı içerir ama, ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmaz.⁸

Sivil toplum kavramı açıklanırken üzerinde durulması gereken bir nokta ise kavramın karşının ne olduğudur. Sivil toplum kavramının karşıtı çoğu kez zannedildiği gibi “askeri toplum” değildir. Mardin’e göre, terimin vurgusu “şehir adabı olduğuna göre, karşıtı da “gayri medeni” olabilir. “Sivil toplum” daki “sivil” in kökü, şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade eder.⁹ Ayrıca sivil toplum alanı, siyasal alandan da farklıdır. Siyasal alanda bireyler, tüm özelliklerinden soyutlanıp eşitlenmiş ve üniformize edilmiş bir kimliğe bürünürken, sivil toplum alanına tüm özellikleriyle birlikte girmektedir. Bu yönüyle sivil toplum alanı çeşitliliğin ve çok renkliliğin alanıdır.¹⁰

“Sivil toplum”, Batı’dan aldığımız siyasetle ilgili kavramlar arasında, ülkemizde en çok yanlış yaratanlardan biridir. “Sivil” kelimesi bizde en çok bilinen “askeri olmayan” anlamının yanında, demokrasi terminolojisinde “medeni” karşılığında kullanılır.¹¹ Sivil toplum, toplumun sivil niteliğini vurgulayan sosyolojik bir kavramdır. Kavram, hem toplumun sivillliğini hem de sivil olmayan unsurları ayıklayarak sunmaktadır. Bu haliyle sivil toplum bir karşıtlığı da ifade etmektedir. Bu karşıtlık, Fransızca bir sözcük olan “civil=sivil”in bizahiti anlam gücünde çıkar. Medeni, uygar, nazik, kibar biçiminde daha çok seçkinliği ve zerafeti yüklenen bu sözcük, bu anlamın karşıtlarını da dışarıda bırakmaktadır. Uygar, nazik ve kibar olmayanın sivil olmadığı da bu şekilde zımnen anlaşılmaktadır. Kavram içinde düşünüldüğünde sivil sözcüğü “askeri olmayan, asker sınıfından olmayan, üniforma giymemiş olan kimse”yi ifade eder. Karşıtlıkla kazanılan bu anlam gerçekte, sosyolojinin toplum sınıflamasındaki pratik ele alınış biçimiyle ilgilidir.¹²

Sivil toplumun iki temel özelliği vardır: Global olması, örgütlü olması.¹³

⁸ Ali Yaşar Sarıbay, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Global-Yerel Eksende Türkiye**, Ed; E.Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2000, s. 101.

⁹ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, Ed; Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 7.Baskı, İstanbul, 1999, s. 9.

¹⁰ Aydın Uğur, “Sivil Toplum Kuruluşları Yaklaşımları”, **Sivil Toplum Kuruluşları-Etik Deprem**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2000, s. 173.

¹¹ “Sivil Toplum ve Siyasi Partiler”, <http://www.huseyinçelik.net/koşeyazıları>, (19.06.2003).

¹² İsmail Doğan, **Sivil Toplum**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 20.

¹³ Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 330.

Sivil toplum global bir toplumdur, yani farklılaşmış ama aralarında bağlantılı çok sayıda gruptan oluşan bir bütündür. Yurttaş olmak, çeşitli gruplar (aile, meslek, parti vs.) aracılığıyla sivil topluma mensup olmak anlamına gelir. Yurttaş somut bir insan değil, soyut bir birey, kitle içinde erimiş bir unsurdur. Yurttaş, grubu aracılığıyla çalışması ve üretici faaliyetiyle sivil toplumun yaşamına katılır.

Sivil toplum örgütlü bir toplumdur, yani sadece farklılaşmış bir bütün olmakla kalmaz; aynı zamanda belli bir yapısı olan, düzenli, kurallı, kısaca örgütlü bir toplumdur.

Sivil toplumun bir diğer özelliği de tarihsel olması, yani sürekli değişmesidir. Kendini yenileyemeyen, yeni durumlara yeni çözümler üretemeyen yapılanmalar kendilerini her ne kadar sivil toplum örgütü olarak niteleseler de bu anlam ve işleve sahip değildir. Sivil toplum örgütleri, ilkelerinden hiçbir şart altında taviz vermeyen, sorumluluk bilincinden dolayı örgütlenmesini “örgütlü sorumluluk” a asla dönüştürmeyen yapılardır. Aynı zamanda, uzlaşmanın da mücadelenin de ilkelerinden kaynaklı olarak sürdürüldüğü politikalar güden örgütlenmelerdir.¹⁴

Sonuç olarak sivil toplumla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz. Sivil toplum kavramı, devletin ve devlet otoritesinin dışındaki ekonomik ve toplumsal alanı nitelemek için kullanılan, otorite alanı dışında, kendi ilke ve kurallarına göre işleyen ve kendi kendini düzenleyen özerk alanları ifade etmek için kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle, devletin müdahalesi dışında birey ve grupların kendi alanlarını düzenlemelerini ihtiva etmektedir. En geniş anlamıyla da, toplumun devlet kurumları dışında kendi kendini yönlendirmesini içermekte ve demokratik bir anlam taşımaktadır.¹⁵

1.2. SİVİL TOPLUMUN ÖNEMİ, İŞLEVİ VE ÖZELLİKLERİ

1.2.1. Sivil Toplumun Önemi

Sivil toplum devletten özerk, kendine ait bir alana sahip olmakla birlikte devletten ayrılması da mümkün değildir. Devletle sivil toplumu birbirine bağlayan anayasa ve hukuk geleneği mevcuttur. Bu anayasa ve hukuk geleneği her ikisinin de

¹⁴ “Sivil Toplum Örgütleri”, [http:// www.easm.org.tr/konyasivil.htm](http://www.easm.org.tr/konyasivil.htm), (11.06.2003).

¹⁵ Aytekin Yılmaz, **Çağdaş Siyasi Akımlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s. 328.

birbirlerine karşı haklarını ve sorumluluklarını belirler. Devlet hukuk yardımıyla sivil toplumun sınırlarını çizer ve sivil toplum bu sınırlar içerisinde işlevini sürdürür, öte yandan sivil toplum da bünyesinde devletin faaliyetlerinin ve gücünün kullanılacağı alanı sınırlayan kurumları barındırır. Sivil toplum hem devlet iktidarını sınırlar hem de devlet iktidarı hukuk kurallarına dayalı olduğu müddetçe onun için meşruiyet zeminini sağlar. Sivil toplum devletten ayrıldır, fakat devletin yarattığı yasal düzen tarafından sınırları belirlenir. Sivil toplumun devletle ilişkisi olmakla birlikte devlet iktidarını ele geçirme amacıyla değildir.¹⁶

Sivil toplum; devlet denetimi veya baskısının ulaşamadığı veya belirleyici olmadığı alanlarda, bireylerin, grupların devletten izin almadan, kovuşturmayaya uğrama korkusu taşımadan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da büyük ölçüde bağımsız olarak hareket ederek tutum belirleyebildikleri, sosyo-kültürel etkinliklerde bulunabildikleri, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerin, etkilerin ve kurumların oluşturulabildiği bir toplumu ifade eder.

Sivil toplum ile siyasi güç ve yönetim arasındaki ayırım, çağdaş bir anlayışın ürünüdür. Sivil toplum kavramı, katılımcı demokrasiyi güçlendirir, kutsal-devlet anlayışını geçersiz kılar, uluslar arası holdinglerin, şirketlerin, çeşitli kuruluşların, ortak yatırımların ve bölgesel yönetimlerin ortaya çıkışını sağlar. Bir medeniyet aşaması olan sivil toplum; lider, yönetici ve bürokratların sultasına karşı toplumu koruyan bir sigorta konumundadır.¹⁷

Günümüzde sivil toplumun canlanışında Sovyetler ve Doğu Avrupa'daki merkezi bürokratik devlet yapılarının başarısız olması ve çökmesi ile küresel gelişmeler ve değişim önemli rol oynamıştır. Kaldı ki İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslar arası kurumlar ve kuruluşlar devletlerin mutlak ve nihai otorite olduğu anlayışını aşındırarak sivil gelişmeleri destekleyici katkı yapmaktaydı. Böylece aktif ve katılımcı bir sivil toplum anlayışı ortaya çıkarken, bugün sivil toplumun var olma alanının kamusal alanı da aştığı ve uluslar arası bir boyuta ulaştığı belirtilmektedir.

¹⁶ Filiz Başkan, "Küreselleşme Sivil Toplum ve Fethullah Gülen", **Global-Yerel Eksende Türkiye**, Ed: E.Fuat keyman, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2000, s. 283.

¹⁷ Tağma, **a.g.e.**, s. 61-62.

İşte bu gelişmeyle, bütün dünyada insan hakları, demokrasi, çevre, nükleer güç ve barış hareketi gibi uluslar ötesi sivil toplum kuruluşları ortaya çıkmış ve devletleri, diğer devletlerin ve kendi kamuoyunun etkilemesi ötesinde yönlendirir hale getirmiştir. Bu yeni gelişme üçüncü dünya ülkeleri üzerinde insan hakları ve demokrasi açısından bir baskı yaratmakta, ülkeleri insan haklarına saygı gösterme ve demokratikleşme yönünde zorlamaktadır.

Sivil toplum; bireylerin temel hak ve özgürlüklerini siyasi gücün ve yönetimin baskılarına karşı korur ve adaleti yaygınlaştırır. Sivil toplum kavramı, gelecek bir toplumun tahayyül projesi olmaktan ziyade, var olan sosyal ve kültürel yapı ile siyasi güç ve yönetim arasındaki dengeyi oluşturmaya yöneliktir.

Sivil toplum ile siyasi güç ve yönetim kavramı arasındaki ayrım, çağdaş bir anlayışın ürünüdür. Sivil toplum kavramı, katılımcı demokrasiyi güçlendirir, kutsal devlet anlayışını geçersiz kılar, uluslararası holdinglerin, şirketlerin, çeşitli kuruluşların, ortak yatırımların ve bölgesel yönetimlerin ortaya çıkışını sağlar. Bir medeniyet aşaması olan sivil toplum; lider, yönetici ve bürokratların sultasına karşı toplumu koruyan bir sigorta konumundadır.¹⁸

Sivil toplum demokrasi açısından pek çok katkı sağlamaktadır. İlk olarak devlet iktidarının sınırlanmasını ve iktidarın toplum tarafından kontrol edilmesini kolaylaştırır. Diğer taraftan hükümetin ve hukukun potansiyel kötüye kullanılmasını önler. Kamunun denetimini gerçek hale getirir ve böylece hem siyasi hem de bürokratik yozlaşmayı azaltıcı rol oynar. İkinci olarak, sivil toplum ve örgütlenmelerin güçlülüğü oranında siyasi beceriler artacak ve sivil alan okul rolü oynayarak demokrasiye olumlu katkı sağlayacaktır. Üçüncü olarak, sivil toplum tolerans ılımlılık, uzlaşma ve farklı fikirlere saygı gibi demokratik değerlerin gelişimini sağlayacaktır. Dördüncü olarak, partiler gibi siyasi kurumlar dışında siyasete kanal yaratmakta ve çıkar ifadelendirme, bütünleştirme ve temsil işlevi sağlamaktadır. Böylece siyasete katılma imkanları genişlemekte, kadın ve azınlıklar gibi geleneksel olarak siyaset dışı gruplardan yeni oluşan gruplara kadar pek çok siyasete katılma imkanı bulmaktadır.¹⁹

¹⁸ Tağma, **a.g.e.**, s. 62.

¹⁹ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 323-326.

Sivil toplumun fonksiyonları özetle; demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partilere gerektiğinde katkı ya da destek sağlayarak siyasi gücün ve yönetimin uyguladığı yanlış politikaları etkileyebilir. Siyasi güç ve yönetimin kurum ve kuruluşlarının sivil topluma egemen olmasını önlemeye çalışır. Sivil toplum örgütleri, bir ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel, ilim ve teknolojik alanda başarılı olmasına katkıda bulunur. Demokrasinin yerleşmesi, bireyin negatif, pozitif ve aktif hak ve özgürlüklerinin korunması, sivil toplum alanının genişlemesine ve gelişmesine bağlıdır. Sivil toplum demokrasinin olmazsa olmazlarından. Katılımcı demokrasi, ancak sivil toplumun varlığı ile gerçekleşebilir. Tam olarak işleyen sivil toplum örgütleri, çeşitli konularda halkı bilinçlendirerek, çoğulcu ve katılımcı bir toplum haline getirir.²⁰

1.2.2. Sivil Toplumun İşlevi

1.2.2.1. Devlet İktidarının Meşrulaştırılması

Batı siyaset felsefesi geleneğinde sivil toplum genellikle devletin dayanağı, üzerinde oturduğu zemin olarak görülmektedir. Bu anlayışta, devlet bir tür kendinde varlık olarak değil, fakat sivil toplumun bir türevi veya organı duumundadır.

Sivil toplum, Hegel hariç, çoğu siyaset felsefecisi tarafından devletin düzenleyici ilkelerini, geniş anlamda toplumun ilke ve değerleriyle uyumlulaştıran araçlar olarak anlaşılmaktadır. Sivil toplum, devlet gücünün meşruluğunun kaynağıdır. Egemen olan sivil toplumdur; herhangi bir elit grubun devlet gücünü kullanma hakkı nihai olarak halkın onayına dayanır. Bu kaynak sivil toplumun kurumları tarafından üretilir. Bununla beraber, sivil toplum aynı zamanda muhalefetin de kaynağıdır. Bu muhalefet potansiyeli zaman zaman, özellikle otoriter ve totaliter devletlere karşı, sivil toplum içinde zemin bulan aktif bir eyleme dönüşebilir.²¹

²⁰ Tağma, **a.g.e.**, s. 65-66.

²¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 224.

1.2.2.2. Despotizme Karşı Güvence

Totaliter sistemlerde etkili sivil kuruluşlar yoktur. Otoriter rejimlerde ise, oldukça güçsüzdürler. Totaliter rejimler, halk ile devlet arasında aracılık yapan grupları ya elimine ederler, ya da bunları kontrol altında tutarak grupların yarışmasını ve üyeleriyle iletişim kurmalarını engellemeye çalışırlar. Bu rejimler organize muhalefete izin vermedikleri gibi, grup etkinliklerini de zayıflatarak vatandaşların yönetimden talepte bulunma imkanlarını azaltır ya da ortadan kaldırırlar.²²

Başta Montesquieu ve de Tocqueville olmak üzere 18. ve 19. yüzyılda bazı liberal filozoflar merkezi iktidarın siyasi gücü kötüye kullanma ihtimaline dikkat çekmiş ve buna karşı güvence arayışı içinde olmuşlardır. Bu arayış içinde sivil toplum, modern siyasi yapının tepesinde yoğunlaşan gücün kötüye kullanılması ihtimaline karşı bir savunma olarak görülmeye başlanmıştır.²³

1.2.2.3. Demokrasiye Geçişi Kolaylaştırıcı Bir Etken

Sivil toplum bugün de otoriter ve totaliter rejimlere karşı bir duvar veya mania yahut bu tür rejimlerden demokrasiye geçişi kolaylaştıran bir unsur olarak düşünülmektedir. Gerçi, otoriter rejimlerde hakim elitler sivil toplum kuruluşlarını ya siyasi partileri ve seçimleri yasaklamak gibi yollarla safdışı eder, ya da tek partili seçimler yoluyla devlete entegre etmeye çalışırlar; ama yine de, daha önceden sivil toplum geleneğinin bulunduğu ortamlarda devletin uzanamadığı bir özerklik alanına sahip olan gruplar vardır.

Öte yandan, sivil toplumun varlığı otoriter yönetimden demokrasiye geçişler sırasında da işlevsel hale gelir. Şartlar siyasi partilerin oluşmasına ve rekabetçi seçimlerin yapılmasına izin verdiğinde, muhalif politikacılar kısa zamanda sivil toplumu harekete geçirir ve yeniden siyasi topluma girerler. Siyasi libelleşmeyi takiben sivil toplumun kurumları devlet-dışı, partizan olmayan (sivik) siyasi hayatı yeniden organize etmeye başlarlar. Bu açıdan düşünüldüğünde, sivil toplum geleneğinin bulunmadığı veya zayıf olduğu ülkelerde demokrasiye geçişin veya

²² Yavuz Atar, “ Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet Düalizmi”, **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Ankara, 1997, s. 98-105.

²³ Erdoğan, a.g.e., s. 224.

siyasal demokrasinin kurumsal mekanizmaları bir biçimde kurulmuş olsa bile bunların idame ettirilmesinin son derece zor olduğu söylenebilir.²⁴

Tam olarak işleyen bir sivil toplum giderek çoğulcu ve katılcı bir toplum haline de gelecektir. Sivil toplum kuruluşları daha geniş bir siyasal platformda menfaatlerin savunulması sağlarlar. Siyasal kurumlar, kendilerini ve üyelerini etkileyecek nitelikteki projelerle ilgili olarak sivil kuruluşlarla istişareler yapabilirler ve sivil kuruluşlar da bu konularda halkı bilgilendirebilirler. Sivil kuruluşlar, değişimlere karşı var olan direnci de azaltırlar. Yine bunlar, siyasal kurumların halktan uzaklaşmasını da önlemeye çalışırlar. Sivil kuruluşlar, birbirleriyle ve devletle yarışmak suretiyle toplum içinde farklı menfaatleri savunurlar. Böylece demokrasi için bir temel teşkil ederler.²⁵

1.2.2.4. Uygarlığı Barbarlıktan Ayıran Ölçüt

Nihayet sivil toplum terimi kimi yazarlarca adeta bir uygarlık ölçütü olarak kullanılmaktadır. Bazı yazarların gözünde sivil toplum, rasyonellik ve bireycilikle zorunlu bir ilişki içinde olduğu düşünülen uygarlığı, böyle olmayan kolektivist barbarlıktan ayıran bir ölçüdür. Bu nedenle, sosyal ve iktisadi düzenin din, kabile, etnisite veya cemaat bağlarıyla sürdürüldüğü toplumlarda bu şekilde tanımlanan sivil toplumun “uygarlık” kavramı içinde yeri yoktur.²⁶

Yukarıdaki açıklamalara dayanılarak sivil toplumun işlevlerini maddeler halinde kısaca şöyle belirtebiliriz:

1- Yurttaş ve toplulukların beklenti, gereksinim ve taleplerini duyururlar; bu doğrultuda kamuoyu oluştururlar ve bunların resmi çevrelerce dikkate alınmasını sağlarlar.

2- Toplumdaki çoğunluğun veya çeşitliliğin örgütlülüğe dönüştürülmesini ve temsil edilmesini sağlayarak çoğulcu siyasetin temelini oluştururlar.

²⁴ a.g.e., s. 226.

²⁵ Atar, “ Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet Düalizmi”, a.g.m, s. 98-105.

²⁶ a.g.e., s. 227.

3- Devletin baskıcılığı yanında, pazar ekonomisinin sosyal yarardan uzak uygulamalarına karşı bireyi ve sosyal çevresini korurlar. Diğer yandan devletin aldığı kararları daha makul ve inandırıcı boyutlara indirerek kabul edilebilir kılarlar.

4- Demokrasiye geçişi kolaylaştırırlar ve demokrasi kültürünü yayarlar.

5- Kriz dönemlerinde sosyal destek, toplumsal uyumsuzluk durumlarında arabuluculuk işlevi görürler. Krizin derecesini hafifletmek ve acil hizmet sağlama yanında, uyumsuzlukların şiddet dışı yollarla çözümünü gerçekleştirirler.²⁷

1.2.3. Sivil Toplumun Özellikleri

Sivil toplumun; farklılaşma, gönüllülük, teşkilatlanma, özerklik ve baskı mekanizması olmak üzere birbirinden ayrılmayan beş özelliği vardır.²⁸

Farklılaşma: Siyasi güç ve yönetimin dışında, insanın temel hak ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi ya da coğrafi, ekonomik, sosyal, kültürel, ilim ve teknolojik güç ve unsurlarının herhangi birinde farklılaşan, ancak aralarında sağlam ve ortak bağlar bulunan bireylerden oluşur. Farklılaşmanın ifadesi olan sivil toplum alanı, totaliteri otoriter ve karma sistemleri benimseyen siyasi güç ve yönetimlerde yoktur. Ancak sosyal ve kültürel güçte var olan farklılıkları benimseyen, çeşitliliği koruyan ve insanın negatif, pozitif ve aktif hak ve özgürlüklerini garanti altına alan katılımcı demokrasilerde sivil toplumdan söz edilir.

Gönüllülük: Bireylerin farklılaşan alanlara kendi arzu ve istekleri ile hiçbir zorlama olmaksızın kendi rızalarıyla gönüllü olarak bir araya gelmeleri veya diledikleri zaman ayrılmalardır. Bireyin rızası olmadan, maddi ya da manevi baskı ve zorlamalar ile bir araya gelen bireyler sivil toplumu değil, yarı-resmi toplumu oluştururlar.

Teşkilatlanma: Kendi rızaları ile aynı farklılıkları paylaşan ve bir araya gelen bireylerin faaliyette bulunabilmesi için yasal yönden teşkilatlanmaları zorunludur. Teşkilatlanma sayesinde; sivil toplumun amaçlarını gerçekleştirecek hedefleri politikalar ve kadrolar belirlenir. Dernek, platform, hareket, vakıf vb. biçimlerde teşkilatlanan sivil toplum örgütlerinin bu hukuki düzenlemeleri, devletin bu

²⁷ Doğu Erkil, Friedrich Nauman Vakfı ve Liberal Düşünce Topluluğu, **Uluslar arası Konferans**, (Editör: Vahit Bıçak), Ankara-2001, ss. 49-53.

²⁸ Tağma, **a.g.e.**, s. 62-63.

örgütlerin iç ilişkilerine müdahalesi ya da bunları yönlendirmesi biçimine dönüştürülemez.

Özerklik: Sivil toplumun kendi kendini yönetme hakkıdır. Burada bahsedilen siyasi özerklik değil, yönetim özerkliği olup, sivil toplumun kendi hizmetlerini bizzat kendisinin düzenleyebilmesidir. Yönetim özerkliği sivil toplumun kendi karar organlarını serbestçe seçebilmesi, görevleri ile ilgili karar alabilmesi, bu kararları özgürce uygulayabilmesidir. Yönetim özerkliği, sivil topluma siyasi gücün ve yönetimin müdahalelerini önleyebilecek bir önlemdir. Ayrıca, siyasi güç ve yönetime midesi ile bağlı olan, onun resmi ideolojisinin dışına çıkmayan, dolayısıyla alternatif fikirler ya da projeler üretmeyen bir toplum inisiyatifsiz olacağı için sivil toplum sayılması mümkün değildir.

Baskı Mekanizması: Sivil toplum örgütleri, hukuk kuralları çerçevesinde şiddetten uzak bir şekilde demokratik baskı aracı olarak kendi amaçları doğrultusunda kamu denetimini sürdürürler. Kendi alanlarına siyasi güç ve yönetimin müdahalesini önlemek ve teşkilatlanma amaçlarını gerçekleştirmek için, diğer sivil toplum örgütleri ile koordinasyon ve işbirliği yaparak baskı mekanizmasını kurar ve işletir. Bu bakımdan sivil toplum örgütleri, toplum mühendisleri olarak, toplumun ideologları değildir, bir ideolojinin veya siyasi tehayyüllerin uygulayıcısı veya canlandırıcısı da olamazlar.

1.3. SİVİL TOPLUM KURAMCILARI

1.3.1. Thomas Hobbes'un Sivil Toplum Düşüncesi

Mutlak otoriteyi bireylerin rızasına dayandıran ilk düşünürdür. Mutlakiyetçi rejimin İngiliz versiyonunu geliştirmiştir. Mutlak ve güçlü bir siyasi erkin ortaya çıkışını, rekabet, yarış ve çatışma halindeki insan doğasının barış içinde yaşama özlemine dayandırmaktadır.²⁹ O'na göre, civitas veya commonwealth, her bir bireyin kendini koruma arayışından vazgeçerek, herkesin güvenliğini sağlayacak bir kişi veya meclis görevlendirmek üzere karşılıklı ve gönüllü olarak anlaşmalarının eseridir. Ancak bir devletin karşılıklı rıza ile donatılması sayesinde adalet ve hukuk düşünceleri anlam kazanabilir. Toplumun ve devletin kurulması her bir bireyin barış

²⁹ Ömer Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 27.

(fiziki güvenlik) arama yetenek ve güvenliğınden doğar. Siyasi yükümlölük bu sözleşmenin yaratılmasına dayanır.³⁰

Hobbes, devlet ve toplum konusundaki görüşlerini açıklamak için doğa durumu varsayımından yararlanmıştır. Doğa durumunda insanın sahip olduğı özelliklerden biri eşitliktir. Ancak bu eşitlik pek çok sorunun da kaynağını oluşturur. Bu sorunlar nedeniyle de güvenlikten söz edilemediğı gibi sürekli bir çekişme söz konusudur.³¹ Hobbes’a göre doğal durumda insan insanın kurdudur ve insanlar öncelikle kendi hayatına önem verir, bundan sonra kişisel yarara, ailesinin, akrabalarının ve dostlarının yararına önem verir.³² İnsanın doğal hayatta sürekli kavga ve rekabet içerisinde olduğunu, dolayısıyla ölüm korkusu ve güvenlik ihtiyacı nedeniyle, bütün haklarını bir krala ya da meclise devrederek, bir toplumsal sözleşme ile kolektif otoritenin bir kişide toplanmasıyla devletin özünün oluştuğunu belirtir. Dolayısıyla, sivil toplu toplumsal her alanı kuşatmaktadır.³³ Kişisel yarara yönelmenin kamu yararına engel olduğunu savunur³⁴

Toplumsal sözleşme teorisinde devlet ve sivil toplum özdeşdir. Bu özdeşlik Hobbes’un ifadelerinde açıkça görölmektedir. O’ na göre, sivil topluma geçebilmek için “doğa hali” nden ayrılmak zorunludur. Bu zorunluluk “doğa hali” nin koşullarından kaynaklanmaktadır. Doğa insanları eşit şekilde yaratmıştır ve insanlar arasındaki güvensizliğin temel nedeni de bu eşitliktir. Eşit koşullar içerisinde rekabet etmeye çalışan insanlar birbirlerini yok etmeye ya da tahakküm altına almaya çalışacaklardır. Dolayısıyla savaş hali kaçınılmaz olacaktır. Bu durumdan kurtulmanın tek yolu insanları kontrol altında tutacak bir gücün varlığıdır. Bu gücü oluşturmak için insanların tüm güçlerini tek bir insana ya da heyete devretmeleri gerekmektedir. Hobbes’un “Leviathan” olarak adlandırdığı bu güç sayesinde

³⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 217.

³¹ İlyas Doğan, **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum**, Alfa Basın Yayım, İstanbul, 2002, s. 47.

³² Manfred G.Schmidt, **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, Çev; M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s. 46.

³³ Vehbi Bayhan, “ Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm”, **Cumhuriyet Ün. Fen-Edb, Fak. Sosyal Bilimler Dergisi**, No:1, Cilt: 26, Mayıs-2002, s. 1-13.

³⁴ Manfred G.Schmidt, a.g.e., s. 46.

huzursuzluk, ölüm korkusu ortadan kalkacak ve insanlar kültür ve medeniyet yaratabileceklerdir. Başka bir ifadeyle medeni topluma geçilecektir.³⁵

Hobbes’a göre, egemen gücün veya toplumun yönetim ilkelerinin tanımlanması commonwealth’in (siyasi camianın) oluşumundan mantıken ve kronolojik olarak önce gelmektedir. Commonwealth, bu sürecin –civitas’ı yaratma sürecinin- kastedilmiş bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sürecin önemli bir süreci, devlete, kendisini kuranlara ve onun kuruluş amaçlarına karşı –her zaman demokratik bir biçimde olmasa da- sorumlu olma yükümlülüğünü de yüklemesidir. Başka bir sonucu da, toplumun, bireylerin ayrı ayrı güvenlik arayışı içinde oldukları bir durumdan, bu amacı gerçekleştirmek üzere birlikte hareket ettikleri bir duruma dönüşmüş olduğudur.³⁶

Hobbes’un modelinde vurgu devlet üzerine olup, bireyler, barış (devlet) uğruna sivil toplumdan vazgeçemez ise, toplumsal insan doğa (savaş) durumuna dönme tehlikesiyle karşı karşıyadır.³⁷ Hobbes, dini kurumlar da dahil tüm sivil toplum unsurlarını devletin çatısı altında toplamaktadır. Farklı ve atomistik çıkarlar etrafında odaklanan çoğulcu bir toplum profilini tek kişinin şahsında eriterek sivil toplumun, bugünkü farklılık ve çeşitliliğinin bir alanı olarak oluşmasının önünü tıkamaktadır.³⁸ İnsanlar arası sürekli rekabet ve savaş durumu insan doğasındaki üç eğilimden kaynaklanır. Bunlar; rekabet, güvensizlik ve onurdur.³⁹

Hobbes, dini kurumlar dahil tüm sivil toplum unsurlarını devletin çatısı altında toplamaktadır. Farklı ve atomistik çıkarlar etrafında odaklanan çoğulcu bir toplum profilini tek kişinin şahsında eriterek sivil toplumun, bugünkü farklılık ve çeşitliliğinin bir alanı olarak oluşmasının önünü tıkamaktadır.⁴⁰

³⁵ Ayhan Biber, “Sivil Toplum Örgütlerinin İşlerlik Kazanması Açısından Halkla İlişkiler”, **Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, G.Ü. İletişim Fakültesi Yayını, Ankara, 2002, s. 155-173.

³⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 217.

³⁷ G. Erdoğan Tosun, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 32.

³⁸ Çaha, **a.g.e.**, s. 28.

³⁹ İlyas Doğan, **a.g.e.**, s. 48.

⁴⁰ Ömer Çaha, **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, s. 28.

1.3.2. John Locke'ta Sivil Toplum Düşüncesi

John Locke ise toplum ve sivil toplum ayrımı konusunda Hobbes'tan daha açıktır. Ona göre, toplum devletin oluşumundan önce gelmektedir. Locke, bu aşamadaki toplumu, içinde insanların “hayatlarının, hürriyetlerinin ve mülklerinin karşılıklı olarak korunması” na dayanan temel yönetim ilkeleri üstünde anlamaya vardıkları daha yüksek düzeydeki toplumdan ayırmaktadır.⁴¹

Bireylere, içinde kaybolup gidecekleri bir siyasi otorite değil, kendi mülkiyetlerini koruyacak nitelikte bir siyasal yapı öngörmektedir. Bireyler, kendi yaşam, özgürlük ve mülkiyetlerini iki aşamalı bir sözleşmeyle oluşan sivil toplumla korumak eğilimindedir. Birinci aşamada bir araya gelerek sivil toplumu oluşturur; ikinci aşamada ise yönetim biçimini oluştururlar. Locke'a göre bireyle devlet arasındaki ilişkiyi belirleyen ana kavram “rıza” dır. Birey ancak kendi rızasıyla politik toplumun üyesi olabilir. Sivil toplum, bireylerin rasyonel tercihlerinin bir uzantısı olarak gelişir. Diğer bir deyişle sivil toplum, bireylerin etik tercihlerinin bir sonucu olarak kamusal alanda politik bir boyut kazanır. Kamusal alanda devlete kadar uzanan politik çizgi, bireylerin tercihlerinin bir uzantısıdır.⁴²

Locke'a göre, iktidarın meşruluğunun temel koşulu yönetilenlerin bu konuda uzlaşma içinde olmalarıdır. Fakat bu uzlaşma tek başına yeterli değildir. Bireyse hakların tanınması ve bunlara saygı gösterilmesi zorunludur. Ayrıca kişisel çıkarlar ve toplumsal adaleti sağlayıcı objektif hukuk kurallarına da uymak gerekir. Devletin amacı ve görevi, hukuka uygunluğu sağlamak ve sosyal davranış normlarını doğal haklar aracılığıyla düzenlemektir.⁴³

Locke, bireylerin ve sosyal grupların etik donanımlarının onları, resmi kurumlar karşısında keskin bir otonomi ile bağımsızlık isteğine yönelttiğini düşünür. Böylece Locke, sivil toplumun modern toplumdaki tanımına uygun bir argüman geliştirmiştir. Yani kamusal alana tamamen politik bir boyut kazandırırken aynı kamusal alanda bireyler ve gruplara, dolayısıyla örgütlü topluma da yer bırakmış ve devleti mutlak bir hegemonya aygıtı olmaktan çıkarmıştır. Bireysel hak ve

⁴¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 213.

⁴² Ömer Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, s. 43-47.

⁴³ Doğan, **a.g.e.**, 63.

özgürlüklerin karşısında siyasal yönetimi gören Locke’u, klasik liberalizmin babası olarak kabul etmek gerekir.⁴⁴

1.3.3. Hegel’e Göre Sivil Toplum

Sivil toplum konusundaki çağdaş tartışmayı en çok etkilemiş olan düşünür Hegel’dir.⁴⁵ Alman filozofu Hegel, Batı’nın “sivil toplum” anlayışına katılmış bir düşünürdür. Fakat aynı zamanda görüşe önemli değişiklikler getirmiştir.⁴⁶ Ona göre, sivil toplum aile ve devlet arasında yer alan ahlaki hayatın alanıdır. Sivil toplumda iktisadi güçler ve bireysel öz çıkar arayışı önemli bir yer tutmakla beraber, o aynı zamanda mahkemeler, eğitim ve refah amaçlı kuruluşlar gibi sosyal ve sivil kurumları da kapsıyordu. Sivil toplumun kapsadığı sınıflardan biri de bürokrasidir ve o, sivil toplumun partikülazmini devletin evrenselliğine bağlayan “evrensel sınıf” tır. Ancak, sivil toplum, özel çıkarların rekabeti, özellikle de ticaret burjuvasının kazanma hırsı yüzünden kendi içinde çatışmacı ve dolayısıyla istikrarsızdı. Başka bir ifadeyle, Hegel sivil toplumu kendi başına doğal ve insani bir durum olarak görmüyor ve sivilliğini korumasının devletçe düzenlenip gözetilmesine bağlı olduğunu düşünüyordu.⁴⁷

Toplumsal sözleşmecî düşünürlerce eşanlamlı olarak kullanılan devlet ve sivil toplum kavramlarını Hegel birbirinden ayırmış ve sivil toplumu, aile ve devletin siyasi ilişkileri arasında yer alan ara bir kurum olarak tanımlamıştır. Hegel’e göre bu kurum, özel ve ortak çıkarlar birleştiği zaman aşılacak bir fenomendir. Sivil toplumu ifade etmek için burjuva toplumu kavramını kullanan Hegel, sivil toplumu modern dünyanın bir başarısı olarak kabul eder. Sivil toplum, özel kişilerden, gruplardan, sınıflardan ve çalışmaları uygar hukuk tarafından düzenlenen ancak bu nitelikleriyle de siyasal devletin kendisine doğrudan bağlı olmayan kurumlardan oluşan bir mozaiktir.⁴⁸

Hegel’de devlet-toplum ilişkisi bir sözleşmeye değil, bireylerin doğal olarak devlet otoritesini kabullenmesi esasına dayanır. Sivil toplum, bağrındaki çelişki,

⁴⁴ Çaha, Aşkın Devletten Sivil Topluma, **a.g.e.**, s. 43-47.

⁴⁵ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 220.

⁴⁶ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, 9. Baskı. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 14.

⁴⁷ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 220-221.

⁴⁸ Biber **a.g.m.**, s. 155-173.

çatışma ve uyumsuzluktan dolayı tarihsel süreç içinde belli, istikrarlı bir rasyonalite çizgisini sürdüremez. Devlet, esasen sivil toplumdaki bireylerin ve tarafların çıkarını korur ve onların güvencesi olarak yerini alır. Sivil toplumdaki özgürlüklerin de sosyal dengeyi bozmadan yaşayabilmesinin kaçınılmaz koşulu; güçlü, donanımlı bir devlettir. Hegel'in bu anlayışına bakıldığında, kısaca, sivil toplumla devlet yan yana bulunduğu sivil toplumun olumsuz bir anlam teşkil ettiği görülür. Devletin kaçınılmazlığını vurgulamak için sivil topluma tamamen olumsuz bir anlam yükler.⁴⁹ Sivil toplum kendi kendine yeterli olmadığı için devlet ortaya çıkar; sivil toplumun kendisi için yapamadığını onun adına devlet yapar. Sadece devlet toplumun birliğini temsil edebilir ve vatandaşların özgürlüğünü arttırabilirdi. İronik olarak, bir bakıma toplum toplumu güçlendirmenin bir aracı gibidir.⁵⁰

Devlet-sivil toplum ilişkisi Hegel'de hem bir karşıtlık hem de karşılıklı bağımlılık ilişkisidir. Sivil toplum siyasi olarak düzenlenmedikçe sivil özelliğini kaybetmeye mahkumdur. Ahlaki bir anlam kazanmak için devlete gereksinim duymaktadır. Devlet de temsil ettiği ahlaki amaçları gerçekleştirme sürecinde gerekli olan araçlar için sivil toplumdan yararlanmaktadır. Ancak bu karşılıklı bağımlılık ilişkisine rağmen devlet ve sivil toplum ayrı diyalektik düzeylerde bulunmaktadır. Devlet araç değil amaçtır ve gerçek manevi ögeyi temsil etmektedir.⁵¹

1.3.4. Marx'ın Sivil Toplumu

Marx'a göre sivil toplum, Ortaçağ sonu burjuvazilerinin toplumsal hareketi olup, burjuva sınıfı ile sermayenin doğuşuna yer açmıştır. Sivil toplumu burjuva kapitalist toplumu ile denk tutan Marx, sivil toplum ile siyasal toplumun uzlaştırılmasının değil, ortadan kaldırılmasının gereğini vurgular.⁵²

Sivil toplumu tarihsel gelişmeler sonucu ulaşılmış bir toplumsal aşama olarak görür. Her aşama belirli bir üretim biçiminin karşılığıdır. Sivil toplum kavramı, mülkiyetin, antik çağ ve feodal üretim ilişkilerinin aşılması sonucu doğmuştur. Bu

⁴⁹ Çaha, **a.g.e.**, s. 31.

⁵⁰ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 221.

⁵¹ Biber **a.g.m.**, s. 155-173.

⁵² Tosun, **a.g.e.**, s. 42-44.

anlamda sivil toplum, on sekizinci yüzyılda burjuva sınıfının oluşturduğu bir maddi üretim ilişkileri organizasyonu biçimidir.⁵³

Marx'ın sivil toplum kavramı konusunda yaptığını, kısaca, Hegel'in sivil toplum-devlet ilişkisini tersine çevirmek şeklinde tanımlayabiliriz. Başka bir ifadeyle, Marx'ın teorisinde sivil toplum devlete bağımlı olarak düşünölmekten çıkmış, tersine devletin topluma bağımlı olduğu, onun sivil toplum tarafından belirlendiğı varsayılmıştır. Marx'a göre, sivil toplum yapıdır (veya altyapı), devletse üst-yapı. İktisadi ilişkiler alanı olarak sivil toplum siyasi ve hukuki üst-yapıyı oluşturan devletin sosyo-ekonomik temelidir. Sivil toplum esas itibariyle mülkiyet ilişkilerine dayanan burjuva düzeninin kendisidir; o, özel mülkiyet ve piyasa ilişkilerinin oluşturduğu alan, yani ekonomidir. Bu yapı içinde sözleşme ilişkileri de kapitalist girişimcilerden yana işler. Böylece, Marx'a göre, devlet sivil topluma bağımlıdır, dolayısıyla devletin faaliyeti de hakim sınıfın çıkarları doğrultusunda gerçekleşmektedir.⁵⁴ Sivil toplumun, toplumsal ve siyasi yaşama damgasını vuran burjuvaziyi doğurduğunu, bu bakımdan sivil toplumun olumsuz bir toplumsal yaşama kaynaklık yaptığını düşünerek bu kavrama olumsuz bir misyon yüklemiştir.⁵⁵

Marks'ın sivil toplum kavramsallaştırması, kullandığı alt yapı-üst yapı şemasıyla yakından ilişkilidir. Marksist teoride, üretim ilişkileri yani iktisadi yapı alt yapıyı oluşturmaktadır. Bu alt yapı, toplumun hukuki ve siyasi kurumlarından oluşan üstyapıyı belirlemektedir. Yani üretim ilişkilerinin değişimine koşut olarak tüm üst yapı kurumları da değişecektir. Bu bağlamda “ siyasi olaylara, hukuki değişimlere ve kültürel değişimlere ilişkinin açıklamaların sivil toplum yapısındaki gelişmelerde aranması gerekmektedir”.⁵⁶

1.3.5. Gramsci ve Sivil Toplum

Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal yapı içerisinde, aydınlanma döneminin popüler konusu olan sivil toplum tartışmaları gündemden

⁵³ Doğan, **a.g.e.**, s. 170.

⁵⁴ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 221.

⁵⁵ Çaha, **a.g.e.**, s. 42.

⁵⁶ Biber, **a.g.m** s. 155-173.

düşmeye başlamış, yeni paradigmlar ve çözümleme biçimlerinin egemen olduğu bir süreç ortaya çıkmıştır. Özellikle sol çevrelerde sivil toplum tartışmaları küllenmeye başlamış, Gramsci'ye kadar üzerinde çok fazla durulmamıştır. Marksist Kuram'ın izleyicilerinden olan Gramsci, sivil toplum tartışmalarına önemli katkılar sağlamıştır.⁵⁷

Marxist gelenek içinde daha sonra sivil toplum kavramını özel olarak ele alan ve işleyen düşünür Antonio Gramsci'dir.⁵⁸ Gramsci'ye göre sivil toplum ile siyasal toplum tam olarak birbirinden ayrı değildir. Bu ikisi iç içe geçmiş durumdadır. Çünkü devletin tanımına sivil toplum tanımına dahil edilebilecek öğeler de girer. Devlet, siyasal toplum ve sivil toplumun toplamıdır.⁵⁹ Gramsci'nin analizinde başlıca iki üst yapı vardır: cebri ve hukuki egemenlik araçlarıyla (bürokrasi, polis, yargı teşkilatı, ordu) yöneten devlet veya siyasal toplum; ve kültürel hegemonyası sayesinde toplum içinde kendi değerlerini yaygınlaştıran sivil toplum.⁶⁰

Marx'ın aksine Gramsci'de sivil toplum, alt yapısal değil, üst yapısal bir alanı oluşturmaktadır. Bu anlamda Gramsci, sivil toplum kavramına ilişkin anlayışını Marx'dan değil, Hegel'den almıştır. Gramsci,, sivil toplum tezini oluştururken, Hegel'den esinlenmekte ve sivil toplumu altyapısal değil, üstyapısal momente ait olarak değerlendirmektedir.⁶¹ Sivil toplum kavramını, bir sosyal grubun toplum üzerindeki hegemonyasının kültürel ayağı⁶² olarak kabul ederken, sivil toplumun söz konusu hegemonyanın işleyişini sağlayan özel ilişkiler (kurumlar) bütünü olduğunu savunur.⁶³

Hegemonyanın biri politik biri de kültürel olmak üzere iki ayağı bulunmaktadır. Politik ayağını devlet oluştururken kültürel ayağını sivil toplum oluşturmaktadır. Hegel'in aksine devleti, tarihin nihai amacı olan kuşatıcı, soyut bir son değil, aksine bir araç olarak görür. Sivil toplumun politik toplumu kuşatıcı şekilde genişlemesini öngörmektedir. Sivil toplumun yaygınlaşmasında entelektüellere büyük bir önem vermektedir. Marx'ın kapitalist toplumun

⁵⁷ Biber, **a.g.m.**, s. 155-173.

⁵⁸ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 222.

⁵⁹ Doğan, **a.g.e.**, 213.

⁶⁰ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 223.

⁶¹ Biber, **a.g.m.**, s. 155-173.

⁶² Çaha, **a.g.e.**, s. 38-40.

⁶³ Tosun, **a.g.e.**, s. 47.

dönüştürülmesi için öne çıkardığı proletarya sınıfının yerine entelektüel sınıfı yerleştirmektedir.⁶⁴

Gramsci'ye göre sivil toplum ekonomiden ayrı olup, devletin, rızanın imaliyle ilgili olan kısmıdır, kültürel politikanın alanıdır. Sivil toplum sadece maddi ilişkileri değil, manevi ve entelektüel hayatın bütününe kapsar. Sivil toplum kurumları kilise, okullar, sendikalar ve hakim sınıfın toplum üzerindeki hegemonyasına hizmet eden diğer örgütlerdir.⁶⁵ Kilise, işveren örgütleri, sendikalar, basın ve benzeri kurumlar ve organizasyonlar gibi hükümet dışı bütün örgütlenmeleri sivil topluma dahil eder. Sivil toplumu oluşturan bu alanın karşısında ise siyasal ve hukuksal kurumlardan yani ordu, polis, adliye ve devlet dairelerinden oluşan siyasal toplum yer alır.⁶⁶ Sivil toplum egemen değerler kültürünü temsil eden kurumlar, ideolojiler, pratikler ve öznelerin oluşturduğu bütündür. Bunlar kapitalist toplumun hakim sınıfın kendi değerlerini topluma nüfuz ettiren araçlarıdır.⁶⁷

1.4. SİVİL TOPLUM YAKLAŞIMLARI VE DEVLET

1.4.1. Sivil Toplum Yaklaşımları

Sivil toplum tartışmaları, temelde devletle toplum arasında karşıtlık olduğu varsayımından hareket etmekte ve toplumsal ilişkileri devlet mi düzenlemeli, yoksa toplum kendi içinde mi çözmeli sorunuyla ilgili bulunmaktadır. Huntington'nun üçüncü demokratik dalga diye nitelendirdiği gelişmeler sivil toplum kavramını yeniden ortaya çıkarırken batı siyaset literatüründe, üç sivil toplum kuramının ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bunlar, çoğulcu sivil toplum, asgari devletçi sivil toplum, katılımcı sivil toplum kuramlarıdır.⁶⁸ Hepsinin ortak amacı ise merkezi devlet otoritesinin toplumsal alana müdahalesini en aza indirmek ve özgürlükleri korumak şeklinde belirtilebilir.⁶⁹

⁶⁴ Çaha, **a.g.e.**, s. 38-40.

⁶⁵ Edoğan, **a.g.e.**, s. 223.

⁶⁶ Doğan, **a.g.e.**, s. 219.

⁶⁷ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 223.

⁶⁸ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 333-334.

⁶⁹ Aytekin Yılmaz, "Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye", **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Ankara, 1997, s. 86-97.

1.4.1.1. Çoğulcu Sivil Toplum

Bu yaklaşım, toplumda devlet dışında çıkar ve baskı gruplarının olduğunu kabul etmekte, siyasal yaşamda parlamento ve hükümet dışında diğer grupların da söz hakkı olmasını olumlu görmektedir. Devletten ayrı bir toplum alanının varlığını tanıırken devletin asgariye indirilmesinden ziyade sivil toplumun kurumsal yapıyı etkileyerek devlet faaliyetlerini yönlendirmesini savunmaktadır. Bu yaklaşımın, devletin temel hak ve özgürlükler açısından yeterince sınırlandığı ABD’de ortaya atıldığı ve baskı ve çıkar gruplarının güçleri oranında devleti etkilemesiyle devlet toplum dengesinin kurulmaya çalışıldığı belirtilmektedir.⁷⁰

Çoğulcu sivil toplum düşüncesinde devlet, nötr bir olgu sayılmış, buna bağlı olarak ta, sivil toplum, çıkar gruplarının aktif varlığına dayanmıştır. Kuram özü itibariyle devleti askeriye indirmeyi değil, çıkar gruplarının dinamiği ile onu azami etkilemeyi öngörmektedir.⁷¹

1.4.1.2. Askeri Devletçi Sivil Toplum

Bu yaklaşım, devletin yapay kurallar koymasını ve toplumsal yaşamın doğal ve kendiliğinden düzenini engellememesini sağlamaya çalışmaktadır. Burada kendiliğinden düzen sivil toplumla aynı anlama gelmekte ve devlet bu düzenin işleyişini sağlayan örgütlenme olmaktadır. Bu yaklaşım günümüzde esasta Hayek’in düşüncelerine dayanmakta ve hükümetin toplumu biçimlendirme ve bireyin davranışına karar verme pozisyonunda olmaması ve çıkar gruplarına yarar sağlama imkanının sınırlandırılması üzerinde durmaktadır. Ayrıca özgür toplumda devletin toplumdaki birçok örgütten biri olduğunu vurgulamaktadır.⁷²

Bu yaklaşım özellikle 1970’lerde kapitalist Batı demokrasilerinde ekonomik gerilemenin alevlendirdiği sosyal refah devleti düşmanlığı ile oluşan yeni süreçte cazibe merkezi haline gelmiştir.⁷³

⁷⁰ a.g.e., s. 334.

⁷¹ Şükrü Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2003, s. 135.

⁷² Aytekin Yılmaz, **Çağdaş Siyasi Akımlar**, a.g.e., s. 334

⁷³ Nişancı, a.g.e., s. 140-141.

1.4.1.3. Katılımcı Sivil Toplum

Katılımcı demokrasinin bir ürünü olan bu yaklaşım siyaset literatürüne 1970’lerde girmiştir. Bu yaklaşım, Sovyetler Birliği’ndeki sosyalist devlet düzeni uygulanmasından esinlenerek Neo-Marksist öğretisi tarafından geliştirilmiştir.⁷⁴

Bu yaklaşım devlet ile sivil toplumun içiçeliğine dayanmakta ve katılımcı demokrasi düşüncesinden doğmuş bulunmaktadır. Devlete ve devletin toplum üzerindeki yetkisine karşı çıkmak yerine bu ilişkiyi demokratikleştirmeye çalışmakta ve halkın siyasal faaliyetlerinde daha katılımcı olmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Bunların ötesinde günümüzde, bireye dayalı aydınlanma düşüncesinin değer yitirdiği, ulus devletteki gelişmelerin insanı yalnızlaştırdığı, karmaşıklaşan dünyada olup bitenleri kavramak yeteneğini kaybettirdiğini ve insanların siyasete karşı ilgisizleştiği, daha ötede, modernleşmenin anlam yitimi ve özgürlük kaybı vb. yol açtığı, bunları gidermek için toplulukları canlandırmanın gerektiği belirtilmekte ve toplulukçu (komuniteryan) bir akım güç kazanmaktadır.⁷⁵ Demokratik arayış olarak da Ulus düzeyinden öte siyaset yerine topluluk düzeyinde hayata anlam katacak bir siyasetin gerekliliği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu düşünceler sivil toplum ve topluluk alanı üzerinde önemle durmakta, siyasal iktidar ilişkileri ötesinde hayatı anlamlandırma gibi pek çok özellik gündeme gelmektedir.⁷⁶

1.4.2. Sivil Toplum ve Devlet

Sivil toplum kavramı, devletin ve devlet otoritesinin dışındaki ekonomik ve toplumsal alanı nitelemek için kullanılan otorite alanı dışında, kendi ilke ve kurallarına göre işleyen ve kendi kendini düzenleyen özerk alanları ifade etmek için kullanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, devletin müdahalesi dışında birey ve grupların kendi alanlarını düzenlemelerini ihtiva etmektedir. En geniş anlamıyla da, toplumun devlet kurumları dışında kendi kendini yönlendirmesini içermekte ve demokratik bir anlam taşımaktadır. Kavram daha da ötede, birey devlet ve toplum devlet arasındaki ilişkiyi ve bireyin mi yoksa devletin mi önde olduğunu ilgilendirmektedir.⁷⁷

⁷⁴ a.g.e., s. 140.

⁷⁵ Yılmaz, Çağdaş Siyasi Akımlar, a.g.e., s. 334-335.

⁷⁶ Yılmaz, “Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye”, a.g.m., s. 86-97.

⁷⁷ Yılmaz, Çağdaş Siyasi Akımlar, a.g.e., s. 328.

Sivil toplum asker karşıtı veya devletsiz bir toplum demek değildir. Sivil toplum ile siyasi güç ve yönetimin kurum ve kuruluşları birbirinin hasımı veya düşmanı olmadığı gibi, birbirleriyle anlam kazanılar v birbirlerini tamamlarlar. Siyasi güç ve yönetimin olmadığı yerde sivil toplum, sivil toplumun olmadığı yerde ise siyasi güç ve yönetim yoktur. Bir ülkede, ne kadar sivil toplum varsa o kadar demokrasi, ne kadar demokrasi varsa o kadar sivil toplum vardır. Siyasi güç ve yönetimin her türlü kaynağını halk, yani sivil toplum oluşturur. Yetki ve güç kaynaklarını halktan alan siyasi güç ve yönetimin bu güç ve yetkilerini halkın yararına kullanmak zorundadır.⁷⁸

Sivil toplum kavramı çok değişik şekillerde tanımlanmakla birlikte hemen hemen tüm toplumlarda devlete zıt bir şekilde değil devlette yan yana tanımlanmaktadır. Hepsinde ortak olan nokta devletin sivil toplumun sürekliliği için ve sivil toplumun sürekliliği için sivil toplumun sınırlarının belirlenmesi için gerekli olduğudur.

Devlet-sivil toplum ilişkisinde, hem devlete bağlı kurumların hem de sivil toplum kuruluşlarının kendi içlerinde taşıdıkları farklılıklar ve heterojen yapılanmalar göz önüne alınırsa, hem devlet ile sivil toplum, hem de bunun bir parçası ve alt kümesi olarak devlet ile sivil toplum kuruluşları arasındaki etkileşim ve ilişkilerin kaotik ve kompleks olduğu sonucuna varmak mümkündür. Gerek devlete bağlı kamu kuruluşlarının gerekse sivil toplum kuruluşlarının misyonları, yapıları, kültürleri, yöneticilerin ideolojik ve siyasi yönelimleri, yönetim yaklaşım ve yöntemleri ve kişiliklerindeki farklılıklar gibi çok değişik etmenler, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkilerin alması olası nitelik ve görünümünü değişik boyutlarda ve derecelerde etkileyecektir.⁷⁹

Başlangıç noktasında sivil toplum ile devleti ayrı olarak düşünmek yer alıyor. On sekizinci yüzyıl filozoflarında ve Hegel'in hukuk ve devlet konusundaki yazılarında gittikçe netleşen bu ayrımın 19. yüzyıldaki belki de en önemli durağı Marx. Hegel, sivil toplumun ortaya çıkışını çağdaş dünyanın bir başarısı olarak

⁷⁸ Tağma, a.g.e., s. 66.

⁷⁹ Muhittin Acar, "Devlet-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkilerinin Analizi: Alternatif Yaklaşımlar", **Küresel Sistemde Siyaset Yönetim Ekonomi**, Ed; M.Akif Çukurçayır, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003, s. 126-127.

nitelendiriyordu. O da tıpkı zamanın ekonomistleri gibi, sivil toplumu serbest piyasa toplumunun var olmasıyla açıklıyor ve sivil toplumun bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturdukları birliklerden meydana geldiğini söylüyordu. Hegel, incelediği toplumsal formasyonun gerçekte adeta iki toplumdan kurulu olduğunu düşünüyordu. Bir yandan, sosyo-ekonomik zaruretlerin ve piyasa toplumunun gerektirdiği rekabet ve dolayısıyla çatışmanın yer aldığı sivil toplum. Diğer yandan, devletten oluşan, devlet kurumuyla özdeşleşen, onunla ayniyet içinde olan siyasal toplum. Bu anlayışa göre, sivil toplum maddi hayata, yani ekonomiye, siyasal toplum ise devlete tekabül ediyor.

Marx'ın teorisinde salt ekonomik alana, dar anlamda ekonomik faaliyetler alanına tekabül ettirilen sivil toplumu Gramsci yeniden ele alırken, ona yeni bir tanımlama getiriyor ve sivil toplum ile siyasal toplum arasında çok kesin ve siyasal uzantıları itibariyle çok önemli bir ayrımın olduğunu düşünüyordu. Ona göre, sivil toplum kamunun karşısında “özel” kesimin tümünü kapsayıp, bireylerin kişisel ihtiyaçlarını, aileyi, dernekleri, hukuku içermekle kalmayıp, fikir, din, felsefe ve ahlakı da sinesinde taşımaktadır. İki arasında önemli bir nitelik farkı mevcuttur ve batı toplumlarında siyasi hayat bu iki öğeden meydana gelmektedir. Bir yandan, sivil toplum, diğer yandan, dar anlamda devleti oluşturan siyasal toplum. Doğuda ise, toplum adeta tümüyle devletin kapsamındadır. Devlet siyasal toplumun önderliğinde meydana gelmektedir.⁸⁰

Devlet sivil toplum ilişkisinin olumsuz boyutunda sivil toplum alanının asgari düzeyde olduğu otoriter-totaliter rejimler vardır. Burada devlet her şeyi, hatta bireylerin yaşamların dahi düzenlemek istemektedir. Ancak, uygulamada sivil alanı tamamen ortadan kaldırmak mümkün olmadığından devletin müdahale alanı dışında bir alan daima bulunmaktadır. Bu anlamda sivil toplum ve devlet birbirinin zıttı iki kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Gerçekte ise, sivil toplum ve devlet birbirini tamamlamaktadır. Bir tarafta devlet toplumda siyasi ve hukuki kural ve kurumlarıyla sivil alandaki karmaşayı önlemekte iken diğer taraftan sivil toplum devletin sınırsız otorite kullanımını dengeleyerek tiranlığa dönüşmesini önlemekte ve toplumsal

⁸⁰ Nur Vergin, **Din, Toplum ve Siyasal Sistem**, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 243-244.

alanın tümünü kendi tekeline almasına engel oluşturmaktadır. Böylece de sınırlı iktidara sahip demokratik devletin oluşması mümkün olmaktadır.⁸¹

Sivil toplum devletten özek, kendine ait bir alana sahip olmakla birlikte devletten ayrılması da mümkün değildir. Devletle sivil toplumu birbirine bağlayan anayasa ve hukuk geleneği mevcuttur. Bu anayasa ve hukuk geleneği her ikisinin de birbirlerine karşı haklarını ve sorumluluklarını belirler. Devlet hukuk yardımıyla sivil toplumun sınırlarını çizer ve sivil toplum bu sınırlar içerisinde işlevini sürdürür, öte yandan sivil toplum da bünyesinde devletin faaliyetlerinin ve gücünün kullanılacağı alanı sınırlayan kurumları barındırır. Sivil toplum hem devlet iktidarını sınırlar hem de devlet iktidarı hukuk kurallarına dayalı olduğu müddetçe onun için meşruiyet zemini sağlar. Sivil toplum devletten ayrıdır, fakat devletin yarattığı yasal düzen tarafından sınırları belirlenir. Sivil toplum devletle ilişkisi olmakla birlikte devlet iktidarını ele geçirme amacıyla değildir.⁸²

Burada hemen ileri sürülebilecek bir dizi sorudan biri şu olsa gerektir: neden sivil toplum modeli batıda ortaya çıkmıştır da batı dışı toplumlarda ortaya çıkmamıştır? Elbette ki bu durum toplum yapısının temel karakteristikleriyle açıklanabilir. Demokrasiye imkan veren toplum yapısıyla, böyle bir imkana kapalı olan farkıdır burada söz konusu olan. Dolayısıyla demokraside kat edilen mesafe, Batı’da devlet dışı sivil alanı mümkün oldukça genişletirken, bu alan sürekli kendi içine kıvrılarak bireyleri anonim bir teslimiyete zorlayan toplumlarda ise daralmıştır.⁸³

Tarihsel olarak baktığımızda da sivil toplumun devletle birlikte var olduğunu görüyoruz. Nitekim önceleri devleti niteleyen sivil toplum anlayışından devlete karşı sivil toplum anlayışına gelinmesinde ve demokratik gelişmede bu süreç gözlenmektedir. Kaldı ki devletin sınırlanması gerektiği gibi özel bozulmanın ve güç sahiplerinin güçlerini kötüye kullanımının da önlenmesi gerekmektedir. Bunun için

⁸¹ Yılmaz, Çağdaş Siyasi Akımlar, **a.g.e.**, s. 335.

⁸² Filiz Başkan, “Küreselleşme Sivil Toplum ve Fetullah Gülen”, **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, Ed; E.Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2000, s. 283.

⁸³ İsmail Doğan, **a.g.e.**, s. 23.

de devletin varlığı gerekmektedir. Burada devlet bütünleşme sağlama ve toplumu bir arada tutma rolü oynamaktadır.⁸⁴

Sivil toplu m devlet olmaksızın varolamayacağı gibi, sivil toplum olmaksızın devletin varolamayacağı gibi, sivil toplum olmaksızın devletin doğasında bulunan “evrensel özgürlüğe” ulaşmakta mümkün değildir. Buna bağlı olarak da modern devletin sivil toplumu tamamen etkilemekle birlikte, evrensel değerleri koruma yönünde düzenleyici olması da kaçınılmazdır.⁸⁵

Son yıllarda siyaset sosyolojisi alanında devlet-sivil toplum ayrımının yeniden canlandırıldığı gerçeği göz önüne alındığında devlet-merkezci modelin devleti ayrık ve bağımsız bir uzam olarak belirlemesi önemli görünür.⁸⁶ Modern dünyada sivil toplum ve devlet denildiğinde, mutlak bir sınır tarafından bölünen, birinin diğerinin ötekisi olduğu iki alan akla geliyor. Esasen, sivil toplum lehine devletin ise aleyhine yeni sınır çizilirken, politik ile apolitik ayrılmıyor, sadece devletin (veya bir başka gücün) kudretli eli marifetiyle gerçekleştirilecek politik düzenlemelerden azade kalınmak isteniyor.⁸⁷

1.5. KAMUSAL ALAN- SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ

1.5.1. Özel Alan Kamusal Alan Ayrımı

Kamu kavramının kullanılmaya başlanmasının temelleri; Antik Yunan dönemlerine dayanmaktadır. Kamu, halk anlamındaki “publicus” eski dönemlerde, bugün özel alan olarak kabul edilen bazı alanları da kapsamaktaydı. Tarihsel olarak kamusal ve özel alan arasındaki ayrım, Yunan şehir devletlerinde özgür vatandaşların ortak kullandığı (konie) polis alanı ile, tek tek bireylere ait olan (idia) oikos’un alanının ayrımına tekabül etmektedir.⁸⁸

Kamusal yaşamın özel yaşamdan ayrı bir yaşam alanı olarak kurgulanmasının temelinde sanayileşmeye bağlı gelişen kapitalist toplum yapısı yer almaktadır. On yedi ve on sekizinci yüzyıllarda gelişen sanayi toplumunda yalnızca

⁸⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 336.

⁸⁵ G. Erdoğan Tosun, a.g.e., s. 41.

⁸⁶ E. Fuat Keyman, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslar arası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, (Çev, Simten Çoşar), Alfa Yayın, İstanbul, 2000, s. 107.

⁸⁷ M. Naci Bostancı, **Siyaset, Medya ve Ötesi**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 77.

⁸⁸ Jürgen Habermas, **Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü**, (Çev., Tanıl Bora, Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 60.

üretim faaliyetleri aileden kopmamış, aynı zamanda ailenin geleneksel fonksiyonları da ailenin dışına taşınmıştır. Kapitalist toplumlarda hem tarım hem de imalat sektörünün merkezi durumundaki aile sanayi toplumu da bu işlevini ailenin dışındaki kamusal alana bıraktı. Geleneksel toplumda kısaca siyasal, kültürel, ekonomik yaşamın merkezi konumunda olan aile, modern toplumda bu yöndeki işlevini ailenin dışındaki sosyal alana bırakmıştır.⁸⁹

Sanayi devriminin de etkisiyle ekonomi ile politikanın birbirinden ayrılması ile kamu-özel ilişkisinde değişime yol açmıştır. Bu değişim sonucunda siyasal toplum, hiyerarşik kamusal bir ilişkiyi ifade etmeye başlamıştır. Bu anlamda kamusal-özel ayrımı, giderek kamusal çıkara dayalı yurttaşlar toplumu ile kendi özel çıkarlarını gözeten burjuva toplumu arasındaki ayrımı gündeme getirmiştir. Sonuçta kamusal alan, özel şahısların kamusal meseleleri ve ortak çıkarı tartışma alanı olarak anlaşılmaya başlanmıştır.⁹⁰

1.5.2. Kamusal Alan veya Etkinlik Olarak Sivil Toplum

Sivil toplum ile devlet arasındaki karşıtlık inkâr edilemez. Düşmanlık değil ama derin bir karşıtlık. Kamusal alan bize, bu iki kaşıt güç arasındaki iletişim, kavga ve alanını gösteriyor. Sivil toplum gelişip serpildikçe siyasal toplumun elindeki devlet iktidarının alanı daralıyor.

Devlet iktidarını sorgularken bir ayrıma dikkat etmemiz gerekir. Halkın egemenlik hakkını temsil eden, adalet dağıtan, kamu düzenini, güvenliği ve esenliği sağlayan devlet, yerine başka bir şey ikame edilmeyen, vazgeçilmez bir kurumdur. Bu iktidarı, siyaset denetler ve bürokrasi kullanır. Devlet iktidarının siyasetçi ve bürokrat tarafından suiistimal edilmesini önleyecek tek güç sivil toplumdur. Sivil toplumun denetlemediği ve hizaya çekmediği devlet iktidarı, meydanı boş bulan, bu ikilinin içini boşalttığı, rasyonellikten uzaklaştırdığı ve soysuzlaştırdığı yoz bir alan olur.⁹¹

⁸⁹ İsmail Doğan, **a.g.e.**, s. 46.

⁹⁰ Ömer Çaha, **Aydınlar ve Demokrasi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 231.

⁹¹ Mümtaz'er Türköne, "Devletli Sivil Toplum", **Sivil Toplum Düşün ve Araştırma Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Atlas Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, ss.55-56.

Sivil toplum dediğimiz olgu çok farklı zaman ve mekanlarda, farklı sosyal gruplarca oluşturulmuş bir özgürleşme ve yönetime katılma anlayışıdır. Bu nedenle kamu sahasına yönelik hareketlerdir ve bu durum bizi bir “kamu sahası” tanımını yapmaya zorlar. Bu noktada da en kolay ve yüzeysel yaklaşım kamu sahasını fiziksel olarak tanımlamaktır. Bu kategoride yer alan çevre sorunları, sokak ve kamusal mekanların düzenlenmesi gibi meseleler, günlük hayatı doğrudan ilgilendirdikleri sürece elzem olan, ancak bir değişim dinamiği yaratmak açısından yetersiz kalacak adımlardır.

Kamu sahasının fiziksel çevreyle sınırlanması sivil toplum kuruluşlarına sınırlı bir alan bırakır: Belki küçük ölçekteki sorunların çözümü, ancak temel sorunlarda toplumun dikkatinin çekilmeye çalışılması ve devletin etkilenmesiyle yetinilmesi. Kamu sahasına karar mekanizmalarının da dahil edilmesiyle, sivil toplum kuruluşları söz konusu karara katılım talebinin sözcüsü haline gelebilirler. Şimdi önemli olan sadece doğru kararın alınması değil, toplumun bir yaşam biçimi olarak siyasal sürecin parçası haline gelmesidir. Bu yaklaşım hem sivil toplumu daha etkin hale getirir, hem de devlet mekanizmasının topluma açılmasını, toplumsal talepleri daha rahat anlayabilmesini ve kapsayabilmesini sağlar.⁹²

Bir anlayışa göre, sivil toplum geniş anlamdaki toplumun belirli bir alanına işaret eder. Bu alan toplumsal grupların kendi çıkarlarını gerçekleştirmek üzere birbirleriyle ve devletle etkileşim içinde oldukları, aile ve devlet arasında kalan kamusal mekandır. Ancak, kamusal mekan olarak sivil toplum çeşitli örgütlü grupların varlığından ibaret değildir; o daha çok devletin ne yapıp ne yapmaması gerektiğine ilişkin olarak yeni normların oluşturulduğu ve politikanın (devlet-dışı aktörlerin politikası dahil) kurallarının tanımlandığı bir alan veya bir mekandır.

Başka bir anlatımla, sivil toplum alanı, devlet ile aile arasındaki her türlü etkinliği değil, sadece kamusal olan etkinliği içerir. Başka bir anlatımla, sivil toplum kamusal alan içinde gerçekleşen ve toplumdan kaynaklanan kolektif etkinlik biçimlerine atıfta bulunur. Bunun da temeli, vatandaşların, aile ve devlet tarafından temsil edilmeyen ortak çıkarlarıdır.⁹³

⁹² Etyen Mahçupyan, **İdeolojiler ve Modernite**, 3. Baskı. İstanbul-2000, s. 132-133.

⁹³ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 208-209.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası kurumlar ve kuruluşlar devletlerin mutlak ve nihai otorite olduğu anlayışını aşındırarak sivil gelişmeleri destekleyici katkı yapmaktaydı. Devletçi yapıların başarısızlığı ve çökmesi yanında Inglehart'ın postmetaryalist değerler adını verdiği yeni değerlerin yükselmesi de bireyin ve sosyal aktivitelerin önemini arttırmıştır, çıkar temelli olmayan yeni tür sosyal hareketlerin önemini arttırmış, çıkar temelli olmayan yeni tür sosyal hareketlerin ve sivil toplum kuruluşlarının oluşmasını mümkün kılmıştır. Bu gelişmeler sonucu geleneksel olarak özel alan-kamu alanı ayrımıyla ele alınan ve özel alanla sınırlı olduğu düşünülen sivil toplumun kamusal alanda da etkili olma süreci hızlanmıştır. Böylece aktif ve katılımcı bir sivil toplum anlayışı öne çıkarken bugün sivil toplumun varolma alanının kamusal alanı da aştığı belirtilmektedir.⁹⁴

Modern toplumlarda sivil toplum genel olarak kamusal alanın aktörlerinin genel durumuna işaret eden bir kavram olarak ortaya çıkar. Eğer kamusal alanın gerçek hakimi/aktörü devlet ise devletin resmi ya da yarı resmi örgütleri/kuruluşları sivil toplum kavramıyla ifade edilmiş yani devlet ve onun kamusal alandaki uzantıları olan aktörler sivil toplumla özleştirilmişlerdir. Aslında tarihsel süreçte toplumun bir üyesi olan bireyler ile yine toplumun içinden çıkmış olan iktidarın örgütlü biçimi olan devlet arasındaki geniş toplumsal alanda (kamusal alan) kimin (sivil toplum) hakim olacağı ya da denetleyip, etkinlik yürüteceği sorunu hep tartışılmalıdır. Bu sorunun cevabının sivil toplum lehine olması, modern anlamda kamusal alanın varlığına işaret eder.⁹⁵

1.6. SİVİL TOPLUM- DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Demokrasi yaygın olarak “halkın kendi kendini yönetmesi” olarak tanımlanır. Etimolojik kökeni itibariyle, demokrasi Eski Yunanca “demos” (halk) ve “krotos” (egemenlik) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşmuştur. Buradan hareketle demokrasi “halkın egemenliği” ne dayanan bir siyasal yönetim biçimi olarak

⁹⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 324.

⁹⁵ Ramazan Yelken, “Kamusal Alan Kimlerin Alanı”, **Sivil Toplum Dergisi**, Sayı:2. Kızılkulesi Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 50.

tanımlanabilir.⁹⁶ Bu bağlamda demokrasi, toplumu oluşturan yurttaşların, temsilcileri vasıtasıyla kendilerini yönetmeleri olarak tanımlanabilir.⁹⁷

Demokrasi, günümüzde hemen herkesin benimsediği evrensel bir ilke ve genellikle olumlu değer atfedilmiş bir kavram olmasına karşılık, tek ve değişmez bir anlamı ve şekli yoktur. Demokrasi kavramına içeriksel olarak üç farklı yaklaşım söz konusudur; muhalif, gerçekçi ve mükemmeliyetçi yaklaşım. Demokrasi, muhalif bir içerikte kullanıldığında, ne olmaması gerektiğini; gerçekçi yaklaşımda neyin olduğunu yani kurumlar, işlevler ve süreçler olarak demokrasiyi; ütöpik yaklaşımda ise mükemmel toplumun nasıl olması gerektiğini yani değerler bütünü olarak demokrasiyi anlatır.⁹⁸

Demokrasi, yurttaş halkın egemenliğinin yasalara itaat ile kendiliğinden sınırlandırılmasını ve egemenliğin seçilmişlere aktarılmasını içerir. Aynı zamanda, demokrasi, güçler ayrılığını, bireysel hakların güvence altına alınmasını ve özel yaşamın korunmasını sağlar. Bu bağlamda, demokrasi, fikirlerin ve çıkarların çeşitliliğini varsayar. Çeşitliliğe saygı, demokrasinin, çoğunluğun azınlıklar üzerindeki diktatörlüğüyle bir tutulamayacağını dile getirir. Dolayısıyla, demokrasi azınlıkların ve muhaliflerin varolma ve kendilerini anlatma hakkını kapsamlı ve aykırı fikirlerin anlatımına izin vermelidir.⁹⁹

Sivil toplumun ortaya çıkması ve niteliği, devletin kurumları ve uslubu yanında toplumun yapısı, niteliği ve değerleriyle ile ilgilidir. Bu anlamda sivil toplum, toplumun, tarihsel, toplumsal, ekonomik ve zihinsel gelişmeleriyle ilişkilidir. Tarihsel olarak da Batı’da ortaya çıkıp geliştiği ve demokrasinin gelişiminde önemli rol oynadığı görülmektedir.¹⁰⁰

Demokrasi ve sivil toplum arasındaki ilişkiyi ele alırken Batı ve Doğu Avrupa ülkelerindeki bu kavramların gelişimine göz atmak gerekir. Batı ve Doğu Avrupa deneyimleri, sivil toplum için demokrasinin, demokrasi içinde sivil toplumun zorunlu olduğunu göstermiştir. Genel olarak liberal değerleri referans

⁹⁶ Coşkun Can Aktan, “Siyasal ve Sivil Özgürlükler, Demokrasi ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Aralık, 1997, s. 68-85.

⁹⁷ Vehbi Bayhan, “Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm”, s. 1-13.

⁹⁸ Tosun, **a.g.e.**, s. 98-99.

⁹⁹ Vehbi Bayhan, “Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm”, **a.g.m.**, s. 1-13.

¹⁰⁰ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 329.

alan, Doğu Avrupa ülkelerinde ne sivil toplum, ne de demokrasi gelişmemiştir. Sosyalist rejimlerde yaşayan kitlelerin 1980’li yıllardan itibaren liberalizmi referans almalarıyla sivil toplum meydana gelmiş, sivil toplumun canlanmasıyla da demokratik süreç başlamıştır.¹⁰¹

Gramsci, devlet ve sivil toplum ayrımı yapmaktadır. O’na göre devlet, yani politik toplum yönetme ve zorlama aygıtından oluşurken sivil toplum kültür ve ikna işlevinden oluşmaktadır. Dolayısıyla toplumda zorlama alanı dışında bir alan vardır ve bu önemlidir. Gramsci’ye göre, Batı Avrupa’da sivil toplum güçlü iken, Doğu’da zayıftır. Bu nedenle devrim için Doğu’da politik toplumu ele geçirmek yeterli iken, Batı’da yeterli değildir. Toplumun çoğunluğunun desteğini almak da gerekir. Diğer taraftan asıl yapılması gereken devletin askeri ve polis kolluk güçlerini yenmek yerine arkasındaki halk desteğini azaltmak ve yanına çekmektir. Dolayısıyla demokratik bir sosyalizm anlayışı ortaya çıkmaktadır. Gramsci’ye göre 100 yıldan fazla demokratik geleneğe sahip Avrupa’da demokratik yoldan iktidar olmak mümkün iken, hiç demokrasi tecrübesi olmayan Sovyetler’de bu mümkün olmamıştır. Böylece Gramsci demokratik bir süreci savunmakta ve Doğu ülkelerindeki otoriter yönetimleri sivil toplum alanının yokluğu veya zayıflığıyla açıklamaktadır.¹⁰²

Demokrasinin zorunlu unsuru olan katılımcılık, sivil toplum kuruluşları ile meyvelerini verir. Dernekler, vakıflar, birlikler, hareketler, platformlar, oluşumlar diye isimlendirilen sivil toplum örgütleri demokrasi için son derece gerekli kuruluşlardır. Sosyal, kültürel, ekonomik, bilgi, ilim ve teknolojik alanlarda görülen farklılıkların bilinmesi, anlaşılması, tanıtılması, önemsenmesi, bu sahalardan birden fazlasına katılarak sivil toplum kuruluşlarının oluşturulması, çağdaş yaşamın ve demokrasinin vazgeçilmez şartlarındandır.¹⁰³ Sivil toplumların demokrasiye katkı sağlaması için devletten özerkliğe sahip olması gerektiği gibi devlet tarafından yaratılması durumunda ise tam tersi sonuç doğuracağı ve diktatörlüğe yol açacağı görülmüştür.¹⁰⁴

¹⁰¹ Ömer Çaha, Aşkın Devletten Sivil Topluma, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁰² Yılmaz, Çağdaş Siyasi Akımlar, **a.g.e.**, s. 333.

¹⁰³ Tağma, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁰⁴ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 327.

Sivil toplum-demokrasi ilişkisinde, sivil toplumun demokrasiye sağladığı katkılar şu şekilde sıralanabilir:¹⁰⁵

- Devlet iktidarının sınırlanmasını ve iktidarın toplum tarafından kontrol edilmesini kolaylaştırır. Böylece otoriter devleti demokratlaştırır. Diğer taraftan hükümetin ve hukukun potansiyel kötüye kullanılmasını önler. Kamunun denetimini gerçek hale getirir ve böylece hem siyasi hem de bürokratik yozlaşmayı azaltıcı rol oynar.
- Sivil toplum ve örgütlenmelerin güçlülüğü oranında siyasi beceriler artacak ve sivil alan okul rolü oynayarak demokrasiye olumlu katkı sağlayacaktır. Burada bir yandan siyasi ilgi ve etkinlik duygusu ile siyasi katılım artarken diğer yandan siyasi kurumsallaşma da artacaktır.
- Sivil toplum, tolerans, ılımlılık, uzlaşma ve farklı fikirlere saygı gibi demokratik değerlerin gelişimini sağlayacaktır. Böylece toplum katmanlarında bireyler uzmanlaşma, işbirliği ve kendi sorunlarını çözmeyi öğrenmektedir.
- Partiler gibi siyasi kurumlar dışında siyasete kanal yaratmakta ve çıkar ifadelendirme, bütünleştirme ve temsil işlevi sağlamaktadır. Böylece siyasete katılma imkanları genişlemekte, kadın ve azınlıklar gibi geleneksel olarak siyaset dışı gruplardan yeni oluşan gruplara kadar pek çok kesim siyasete katılma imkanı bulmaktadır. Bu da demokrasinin hem meşruluğunu hem de cevap kapasitesini arttırmakta ve dolayısıyla demokrasiyi derinleştirmektedir.
- Sivil toplumun güçlenmesi patronaj ilişkileri azaltıcı ve vatandaşlık duygusunu güçlendirici etki yapar.
- Yerel yönetimlerin demokratikleşmesine katkı sağlar.
- Yeni siyasi liderlerin yetişmesini ve ortaya çıkmasını sağlar

¹⁰⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 326.

- İnsan hakları örgütleri gibi bazı sivil toplum örgütleri demokrasinin oluşmasında doğrudan rol oynayarak, yaratıcılığı ve çeşitliliği artırarak toplumun dinamizmini sağlar ve devletin meşruluğunu sağlar.
- Demokratik bir sivil toplumun varlığı, siyasal katılmayı seçimlerin ötesine taşıyarak, halkı belli sürelerle yapılan seçimlerde oy veren tekil seçmen kimliğinden uzaklaştırarak, seçim zamanı dışında da, sivil toplumun örgütlü bir üyesi olması dolayısıyla, katıldığı protesto, toplu dilekçe, grev, yürüyüş gibi eylemlerle aktif yurttaş kimliği kazandıracaktır.¹⁰⁶

1.7. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

1.7.1. Tanımı

İngilizce “non-governmental organization” olarak ifade edilen ve “ hükümet dışı kuruluşlar” anlamına gelen Sivil Toplum Kuruluşları kavramı bizde çok değişik şekillerde ifade edilmektedir. Aynı anlamına gelen, “üçüncü sektör”, “gönüllü kuruluşlar”, “hükümet dışı kuruluşlar”, “kar amacı gütmeyen kuruluşlar” gibi ifadeler kullanılmaktadır.¹⁰⁷

Sivil toplum örgütleri denince, bir dizi “yeni örgütler” den söz edilmektedir. Bunlar kendini yenileyen oluşumlardan, dinamik ve devingen bir yapılanmadan ve toplumsal ve bireysel yaşama değinen; kimi yerlerde o yaşamın ta kendisi olan normlar, değerler, yasalar ve uygulamalardan oluşmaktadır. Söz konusu örgütlerin nitelik ve işlevsel açıdan “yeni” sıfatına yaraşır olmaları, kısmen bu örgütlenmelerin, ihtiyaçların ve kaynakların bilgisine eriştikçe kendilerini yenilemelerine bağlıdır.¹⁰⁸

Modern toplumlarda belli amaçları gerçekleştirmek veya belli konularda kamuoyunu aydınlatmak veya yönlendirmek için çalışan ve gönüllülük esasıyla hareket eden kuruluşlara sivil toplum kuruluşları denilmektedir. İngilizce’den Birleşmiş Milletler ana sözleşmesine geçen ve bugün uluslar arası literatürde en

¹⁰⁶ Tosun, a.g.e., s.180.

¹⁰⁷ Aydın Gönel, **Önde Gelen STK’lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s. 1.

¹⁰⁸ “ Sivil Toplum Örgütlerine Bir Bakış”, [http:// www.chp.org.tr/trapor/stk2-3htm](http://www.chp.org.tr/trapor/stk2-3htm), (20.06.2003).

yaygın tanımlama-ad olarak kullanılan “Non Governmental Organisation” (NGO)’un Türkçe tam karşılığı “hükümet dışı kuruluşlar” ya da “gayr-ı resmi kuruluşlar” dır.¹⁰⁹

Devlet dışı örgütler, devletin etkisinin olmadığı, yani devlet düzenleme ve denetlemesi dışında kalan, benzer amaçları paylaşan kişi ve grupların ortak çıkarları doğrultusunda bir araya geldikleri kuruluşlardır.

Hükümetler dışı veya devletler dışı örgütler, genel olarak üç tipe ayrılırlar:

Hakiki Devlet Dışı Örgütler: Bu tür örgütler, sadece hükümet dışı üyelerden oluşur. Farklı ülkelerde, aynı düşüncelere sahip insanları bir araya getirir. Dünya kiliseler konseyi gibi.

Melez Devlet Dışı Örgütler: Hem devlet, hem de devletler dışı üyelerden oluşan örgütlerdir. Bilimsel birlikler gibi.

Devletler Aşırı Örgütler: Devletler arasındaki ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkmakla beraber, devletlerce kontrol edilmeyen örgütlerdir. Interpol gibi.¹¹⁰

Siyasi gücün ve yönetimin doğrudan denetimi dışında kalan alan, sivil toplum inisiyatifindedir. Bu alan, aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının faaliyet sahasıdır. Amir iradesiyle sivil toplum oluşturulamayacağı için, siyasi gücün ve yönetimin kurum ve kuruluşları ile ilişkili olan bir teşkilat sivil toplum örgütü olarak algılanmamalıdır. Sivil toplumun özelliklerini oluşturan unsurlardan herhangi birine sahip olmayan kurum ve kuruluşlar da sivil toplum örgütü olarak nitelendirilmemelidir. Ancak, sivil toplum örgütlerini siyasi güç ve yönetimin kurum ve kuruluşlarından ayıran en belirgin fark, sivil toplum örgütlerinin siyasi güce ve yönetime şu ya da bu nedenle bağımlı olmamalarıdır. Sivil toplum kuruluşları tamamen gönüllülük esasına, yani kişinin rızasına dayanır.¹¹¹ Yine aynı husustan hareketle yerel yönetimlerin de sivil toplum kuruluşu sayılamayacağı açıktır. Çünkü yerel yönetimler devlet örgütünün içerisinde yer alan, çalışma alanının ve denetiminin devletçe belirlendiği kamu tüzel kişileridir.¹¹²

Sivil toplum örgütleri oluşturulurken, siyasi tercihlerin, ideolojilerin ve meslek taassubunun bir tarafa bırakılması, üyelerin amaca göre faaliyette bulunması

¹⁰⁹ Osman Arslan, **Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği**, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 118.

¹¹⁰ Servet Karabağ, **Mekanın Siyasallaşması**, Nobel Yayın, Ankara, 2002, s. 142-143.

¹¹¹ Tağma, **a.g.e.**, s. 63-64.

¹¹² M.Akif Çukurçayır, **Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi**, 2.Baskı. Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s. 150.

son derece önemlidir. Bütün üyelerin örgütün amacını gerçekleştirmeye yönelik hedefler doğrultusunda görevlendirilmesi ve faaliyetin içine çekilmesi esastır. Üyelerin ilgisiz kalması, sadece toplantılara katılması, konuşması, her şeyin başkan ve yöneticilerden beklenmesi sivil toplum örgütlerinin özü ile bağdaşmaz.¹¹³

Tekeli, bir kuruluşun Sivil Toplum Kuruluşu olarak kabul edilebilmesi için gerekli şu dört özelliğe sahip olması gerektiğini vurgulamıştır;¹¹⁴

1- Gönüllülük esası ve yapılan faaliyetin özel alandan fedakarlık yapılmasına dayandırılan bir faaliyet olması.

2- Nihai amacın, topluma bir şey sunmak, toplumsal iyiye katkıda bulunmak olması. Bu aynı zamanda amaç içinde hiçbir şekilde başkaları üzerinde iktidar oluşturma arayışının bulunmamasını ve faaliyetlerde hiçbir şekilde dayatma bulunmamasını da içerir.

3- Yatay ilişkilerin ön plana çıkması ve hiyerarşik ilişkilerin yadsınması. Bu özellik sivil toplum kuruluşlarından beklenen demokrasinin güçlendirilmesi işleviyle yakından ilişkilidir.

4- Açık ve belli konuda uzmanlaşmış olma. Bu, sivil toplum alanının iktidar çatışması alanı haline gelmesini engelleyen ve çeşitlenmeye olanak veren bir özelliktir.

Corsino ise Sivil Toplum Kuruluşları ile ilgili şu özellikleri saymaktadır;¹¹⁵

1- Egemen toplumsal gerçekliğe muhalif bir karşılık olarak doğarlar, araştırma ve geliştirme yönünde teknolojik, metodolojik, pedagojik, kurumsal alternatifler sunarak, yoksulluğu doğuran yapıların değişmesine katkıda bulunurlar.

2- Sivil dernekler, vakıflar v.b. gibi yasal olarak kurulmuş, özerk kurumlardır.

3- Devlet aygıtına ait olmayan, özgül amaçları olan kendine özgü özel (kamu-dışı) kurumlardır.

¹¹³ Tağma, a.g.e., s. 65.

¹¹⁴ İlhan Tekeli, "Kuramsal Yaklaşımlar", **Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar-Etik-Deprem**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2000, 114.

¹¹⁵ Daniel Corsino, "Uluslararası İşbirliğinde STÖ'lerin Payı", **Sivil Toplum Örgütleri Neoliberalizmin Araçları mı, Halka Dayalı Alternatifler mi?**, Çev: Işık Ergüden, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1998, s. 56-57.

4- Kâr amacı (ya da ticari amaç) gütmeyen, yani kendileri ve üyelerinin kişisel zenginliği için ekonomik kâr elde etmeye çalışmayan kuruluşlardır.

5- Programlarına katılanlar, uygulanan toplumsal politikaların olumsuz sonuçlarından mağdur kesim ve gruplardır.

6- Faaliyet alanları çeşitlidir: Hizmet sunma (sağlık, eğitim, konut v.s.), üretici faaliyetlerin harekete geçirilmesi ya da desteklenmesi (tarım, zanaat, uygun teknolojiler, yönetim önerileri, v.s.), tam teşekküllü eğitim, sorunlar ve çözüm imkanları konusunda bilinçlendirme süreci, toplumsal kesimlerin örgütlenmesine ve güçlenmesine destek v.s.

7- Toplumsal kesimlerle, örgütlenme, katılım, inisiyatif ve özyönetim ölçütleri temelinde çalışmalar sürdürür, kalkınma projeleri, programları ve politikaları aracılığıyla çalışmaları kanallara ederler.

8- Alt kesim ve grupların, kendi durumlarına daha iyi hakim olmaları ve yönetim kapasitelerini arttırmaları için örgütlenme sürecine eşlik etmenin yanı sıra bilgi, teknoloji ve kaynak aktarımının aracıdır.

9- Temel özellikleri, düşünce üretme kapasiteleri, pratikten yola çıkarak sistem kurmaları ve farklı toplumsal kalkınma aktörleriyle diyalog sürecinde getirdikleri önerilerdir.

10- Yoksulluğun en görünür tezahürlerini aşabilmek için inisiyatifler geliştirmeye ve bunları desteklemeye, toplumsal adalet, demokrasi ve dayanışma ölçütleri temelinde, nüfusun çoğunluğunu oluşturan kesimlerden yana alternatif yol arayışlarını meşrulaştırmaya katkıda bulunurlar.

11- Halkların yaşamına, tarihlerine, deneyimlerine, umutlarına ve hatta sevgilerine eşlik etme yetenekleri vardır.

1.7.2. Sivil Toplum Kuruluşları ve Etik

Sivil toplum kuruluşları çok çeşitli amaçlarla kurulmuş olup, bir araya gelindiğinde bu amaçlar doğrultusunda farklı yönelimler ortaya çıkabilmektedir. Bu bakımdan, tüzel kişiliği olan sivil toplum kuruluşlarından, gönüllü kuruluşlarla, üyelerine menfaat sağlamak veya üyelerinin menfaatlerini korumak veya başka amaçlarla kurulmuş olanların farklı değerlendirilmesi gerekmektedir.

Oluşmuş veya oluşacak platformlar veya sivil inisiyatifler, içlerinde o platformu veya sivil inisiyatifi temsi edecek bir tüzel kuruluş bulabiliyor veya oluşturabiliyorsa, o kuruluşun, tüzüğündeki kuruluş niteliği ile değerlendirilmelidir. Eğer platformlar veya sivil inisiyatifler, belli bir tüzel kişilik taşımıyorsa, bu durumda, birlikteliğin oluşturduğu ve oylama ile karar verme süreçlerinin yaşandığı ortamlarda, söz hakkı olan, ama oy hakkı olmayan sivil toplum sahası olarak kabul edilmelidir. Aksi halde, sadece oylamalarda kazanmak amacıyla oluşturulan platformlar veya sivil inisiyatifler ortaya çıkmaktadır.

Bir veya birden fazla tüzel kuruluşu bünyesinde taşıyan ve bu kuruluşların bir araya gelmesinden doğacak güç birliğini konu veya konular üzerinde odaklaştıran platformların becerisi, bünyesindeki kuruluşların odaklandığı konu veya konulara yönelik çalışmalarını daha koordineli bir hale getirmesiyle sivil toplum içerisindeki kolektif gücün oluşması sonucunu çıkaracaktır. Oylamalarda ilave bir güce ihtiyaç yoktur. Sivil inisiyatifler kendi konularında oy hakkına sahip olabilirler.

Sivil toplum kuruluşları arasında ortak değerler şunlardır;

- 1- Yurtseverlik, doğa severlik, insan severlik.
- 2- Bağımsızlık.
- 3- Karsızlık.
- 4- Çıkar gözetmeme.
- 5- Gönüllülük.
- 6- Tüzel kişilik.

En önemli ve korunması gereken ortak değer sivil sahadır ve bu sahanın zedelenmesine müsaade edilmemelidir.¹¹⁶

Aynı ilgi alanına yönelmiş STK'lar arası ilişkilerde;

- İşbirliğinde verimi düşürmeyen, iktidar mücadelesine yol açmayan yapılanma
- Enformasyonu paylaşmak,
- Görüşlerin çeşitliliğine saygı göstermek,
- Hem seçici, hem de yarışmacı olmamak,
- Sivil yapının tekelleşmesini engellemek, tekelleşme yerine, konular ölçeğinde güç işbirliği, ortaklık ve dayanışma kültürünün geliştirilmesini sağlamak,

Farklı ilgi alanlarında olanlar dahil, tüm STK'larla ortak ilişkilerde,

¹¹⁶ “Sivil Toplum Kuruluşları ve Etik”, [http:// www.dogailebaris.org.tr/tstketik.htm](http://www.dogailebaris.org.tr/tstketik.htm) , (16.06.2003).

- Açıklık, şeffaflık, iyi niyet içinde olmak,
- Her türlü çıkar ilişkisinin dışında olmak,
- Konuşma yazışma adabına uymak,
- Kanıtsız, karalama kampanyasına girmemek, kendini güçlendirmek veya başkasını zayıflatmak için yalan haber yaymamak,
- Eşitlerin birliğinden oluşan katılımcı sahayı paylaştığının bilincinde olmak,
- İşbirliğine açık olmak, birlikte üstlenilen sorumluluğu paylaşmak,
- Enformasyonun serbest ve doğru zamanda akışı ve paylaşımını sağlamak,
- Kaynakların israfının önlenmesini sağlamak,
- İzinsiz kuruluş adı kullanmamak,
- Ulusal ve uluslararası fon kaynakların fon sağlamlıktaki amacını sağlamak,
- Birbirleriyle olan ilişkilerde bu ortak değerler ile ilkeleri ve katılımcı ortak sahayı paylaşıırken ilkeli birlikteliği kabul etmek.¹¹⁷

¹¹⁷ “Sivil Toplum Kuruluşları ve Etik”, [http:// www.dogailebaris.org.tr/tstketik.htm](http://www.dogailebaris.org.tr/tstketik.htm) , (16.06.2003).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM VE SİVİL TOPLUM HAREKETLERİ

2.1. TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM

2.1.1. Sivil Topluma Genel Bir Bakış

Sivil toplum, Türkiye açısından yeni bir olgudur. Kavram 80’li yıllarda günlük hayata girmiş ve üzerinde tartışılmaya başlanmıştır. Ancak Batı’daki anlamda ve işlevde sivil toplum örgütlerinin oluşumu için gerekli olan sosyo-ekonomik koşullar yeni yeni oluşmaya başlamıştır.¹¹⁸ Türkiye’de sivil toplum tartışmalarının, özellikle son yıllarda yoğunlaştığı söylenebilir. Bunun nedenlerinden biri, dünyadaki tartışmaların ülkemizde de yankı bulmasıdır. Fakat asıl önemli neden, ülkemizde ilk örnekleri 1940’lı yıllarda görülen, ancak 1980’li yıllardan sonra büyük bir gelişim gösteren sivil toplum örgütlerinin sosyal yaşamda ve kamusal alanda etkili olmaya başlamasıdır.¹¹⁹

Batı’da sivil toplumun tarihsel kökleri, şehir yaşamının önem kazanmaya başladığı 12. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. Sivil toplumun, o dönemde mülk sahipleriyle iktidar arasındaki ilişkilerden kaynaklanan ekonomik sorunun, siyasal soruna tahvil edilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve geliştiği görülmektedir. Böyle bir ilişkinin izlerine devletin adının mülk olduğuna Osmanlı’da rastlamak mümkün değildir. Sultanın iradesini sınırlandıracak hiçbir fikre ve girişime sahip değildir.¹²⁰

Batı’daki gelişmelerin tersine bizde sivil toplum alanı yeterince gelişmiş değildir. Bu nedenle iktidarı sınırlayan girişimler toplumsal gelişmelerin bir sonucu değil, daha ziyade iktidarın kendi kendini sınırlaması şeklinde olmuştur. Yani toplumsal yapıdaki değişimler Batı’daki gelişmeleri örnek almak suretiyle gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerdeki itici güç ise toplumun talepleri yerine kul statüsündeki kalem erbabının güvenlik istekleri olmuştur. Dolayısıyla sivil alandaki

¹¹⁸ Biber, **a.g.m.**, s. 155-173.

¹¹⁹ Hülya Ercan, “Türkiye’de Sivil Toplum Tartışmaları Üzerine”, **Cumhuriyet Üniv. Fen-Edb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:26, No: 1, Mayıs-2002, ss. 69-79.

¹²⁰ Biber, **a.g.m.**, s. 155-173.

gelişmeler yerine devlet katındaki gelişmeler ve istekler Türk siyasal sisteminin oluşumunu etkilemiş olup, bu gelenek büyük ölçüde günümüzde de sürmektedir.¹²¹

Türk toplumsal yapısının temel özelliği “bürokratik yönetim geleneği” olarak nitelendirilmektedir. Bu özellik Cumhuriyet’e geçişte de sürmüştür. Bu yapıda bürokrasi, toplumsal grup ve sınıflardan ayrı olarak varlığını sürdürme ve özerkleşme peşinde olmuş ve demokratik gelişmelere rağmen devlet içindeki erkin yerini muhafaza edebilmiştir. Hatta demokratik iktidarlara karşı olumsuz tutum ve direnme içinde olmuştur. Bu etkinlikte devleti kurtarma ve ulus yaratma gibi işlevler önemli katkı sağlamıştır.¹²²

Hegel ve Marx’ın, daha sonra da özellikle Gramsci’nin siyasi düşünceye armağan ettiği sivil toplum kavramı bizde uzun yıllar bilinmeyen, bilenler tarafından da üzerinde durulmayan bir kavramdı.¹²³ Batı literatüründeki sivil toplum kavramı, bizimkinden farklı ve karmaşık gözüküyor. Çünkü, onlar temeldeki seviyesi ne olursa olsun, iktidar bölünmüşlüğüne dayalı bir yaşam tarzı içinde olarak bunu havada oksijeni varsayar gibi zımni olarak varsaydılar. Hareket noktasının bu farkından dolayı, sivil toplumun gelişmemiş bulunduğu bir toplumda yaşayagelen birisi olarak bizim onlardan farklı vurgulama ve farklı sonuçlara varmamız kaçınılmazdı.¹²⁴

Türkçe’de sivil sözcüğü, öteden beri askeri (üniformalı) olmayan anlamında kullanılmıştır. Terimin bu kullanımı, örneğin İngiltere’de de geçerlidir. Ancak “sivil”, batı düşünce geleneğinde, devlet ya da kamu karşısında, özel kişileri ve toplumu da niteler.¹²⁵ Şerif Mardin de sivil toplum üzerine yazdığı yazılarda sivil toplumun karşısının genellikle yanlış anlaşıldığı üzere askeri toplum olmadığını vurgulama ihtiyacı duyuyor. Onun anlattığı, sivil toplum kavramının etimolojik kökenine gönderme yapıyor ve bu köken düzeyinde haklı olarak kavramın “medeni”

¹²¹ Yılmaz, “Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye”, **a.g.m.**, s. 86-97.

¹²² Yılmaz, Çağdaş Siyasi Akımlar, **a.g.e.**, s. 337.

¹²³ Nur Vergin, **Türkiye’ye Tanık Olmak**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s. 62.

¹²⁴ İdris Küçükömer, **Halk Demokrasi İstiyor Mu?**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 239.

¹²⁵ Mete Tuncay, “Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlgili Kavramlar”, **Sivil Toplum, Düşün ve Araştırma Dergisi**, Yıl:1, Sayı: 1, Atlas Yayın Dağıtım, İstanbul-2003, ss. 9-13.

olana, yani şehirli olana ait olan boyutuna vurgu yaparken, bunun karşıtının da “gayr-ı medenilik” yani barbarlık olduğunu ekliyor.¹²⁶

1980 askeri müdahalesi ile Türk toplumu politikadan arındırılma sürecine sokuldu. Bu süreçte devlet toplumun hemen her alanını totaliter bir biçimde kontrol altına aldı. Üç yıl sonra, 1983 genel seçimleriyle Türkiye’de tüm ana politik akımlar, devletin toplumdaki yerinin ne olması gerektiğini yoğun biçimde tartışmaya başladılar. Bu tartışmaların ortak vurgusu, devletin topluma müdahalesinin geriletilmesi gerektiğiydi ama; aslında daha geniş çerçevede tartışılan, neden doğu toplumlarında devletin toplumun üstünde baskıcı bir konumda olduğu idi. Tartışmaların işaret ettiği sonuç şu oldu; Doğu toplumlarının temel sorunu, bireyi devlet gücü karşısında koruyacak mekanizmaların ve yapıların yani sivil toplumun olmayışydı.¹²⁷

12 Eylül’ün ardından başlatılan depolitizasyon çalışmalarıyla siyasal katılım seçimden seçime oy vermeye indirgenmiş, bunun dışındaki katılım kanallarının önüne setler çekilmiştir. Böyle bir dönemin ardından yaşanmaya başlanan siyasal temsil krizi, sivil toplum söyleminin gündeme gelmesine neden olmuş ve konu değişik boyutlarıyla değişik çevrelerde tartışılmaya başlanmıştır. Ancak, Osmanlı’dan günümüze kadar gelen “ güçlü devlet geleneği”, Batı’daki anlamı ve işleviyle bir sivil alanın oluşumunu engellemiştir. Dolayısıyla kendisine yüklenen; devletin etkinlik alanlarını sınırlandırma, siyasal oluşumlara toplumsal destek sağlama, bireysel talepleri örgütleme ve ilgili yerlere iletme gibi görevleri yerine getirebilecek nitelikte çok fazla sivil toplum örgütü ortaya çıkmamıştır. Çıkan örgütlerse, kendilerini geniş bir toplumsal kesime kabul ettirmede yani sosyolojik anlamda meşruiyet elde etmede yeteri kadar başarılı olamamışlardır.¹²⁸

Türkiye’de 1983 seçimleriyle sona eren askeri yönetimin ardından, sivil toplum örgütleri, bireyi devlet karşısında koruyacak mekanizmalar olarak değerlendirilmiştir. Böylece sivil toplum kavramına sihirli bir anlam yüklenmiş ve günlük dilde “askeri yönetimden arınmış toplum biçimi”ni adlandırmada

¹²⁶ Şerif Mardin, “Sivil Toplum”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7. İletişim Yayınları, İstanbul-1983.

¹²⁷ Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, **a.g.e.**, s. 451.

¹²⁸ Biber, **a.g.m.**, s. 155-173.

kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda, sivil toplum kavramının dile getirdiği toplumsal siyasal gerçekliğinden daha çok, kendisi önemsenmiş ve “sivil toplumculuk” olarak niteleyebileceğimiz siyasal bir tutum ortaya çıkmıştır.

Günümüzde sivil toplum kavramı, kendiliğinden veya iradi olarak örgütlenmiş toplulukları adlandırmada kullanılmaktadır. Yine sivil toplum, devletin dışında bir alan olarak ele alınmakta ve devletin etkinlik alanının, denetiminin ve baskısının toplum üyeleri üzerinde belirleyici olmadığı; toplum üyelerinin militarizm ve devletin zorbalığını hissetmedikleri toplum tipini ifade etmek üzere değerlendirilmektedir.¹²⁹

Sivil toplumun önemi, 2001-2005 yıllarını kapsayan sekizinci beş yıllık kalkınma planında, doğru bir şekilde algılanmış ve şöyle ifade edilmiştir: “ Ülkelerin kalkınma çabalarında kamu ve özel sektörün yanında üçüncü bir sektör olarak sivil toplum örgütlerinin rolü ve önemi artmakta, ulusal ve uluslar arası kaynakların harekete geçirilmesinde, katılımcılığın arttırılmasında sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri giderek yaygınlaşmaktadır. Uluslararası yardımları sağlayan kuruluşlar, yardımların kullanılmasında sivil toplum örgütü niteliği taşıyan oluşumlar vasıtasıyla projelerin yürütülmesini talep etmektedirler.”¹³⁰

Türkiye’nin penceresinden, sivil toplum ve AB ilişkileri ele alındığında, Türkiye’de de, sivil toplumun çeşitli konularda sesini yükselttiğini ve rolünün giderek arttığı izlenmektedir. Yeni yeni güçlenen sivil toplumu, Avrupa ile bütünleşme sürecinde önemli görevler beklemektedir. Sivil toplum, Avrupa Birliği’ni oluşturan yasal belgeler, politikalar, yasal çerçeve ve kurumsal yapının tamamı olan Müktesebat’ın da çok önemli bir unsurudur. Bu bakımdan Helsinki sonrası dönemde, bir aday ülke olarak Türkiye’de sivil toplumun AB’ye uyum sürecine aktif katılımının sağlanması daha çok önem kazanmıştır. Bu konu Katılım Ortaklığı’nda da vurgulanarak, Türkiye’nin, kısa vadeli önceliklerinden biri olarak, toplanma ve dernek kurmaya ilişkin yasal ve anayasal garantileri güçlendirmesi ve sivil toplumun gelişimini teşvik etmesi önerilmiştir. AB, hem üye ülkelerde, hem de aday ülkelerde sivil toplum kuruluşlarıyla yakın işbirliği içinde çalışmaya özen

¹²⁹ Hülya Ercan, **a.g.m.**, ss. 69-79.

¹³⁰ Korkmaz Tağma, **Siyasi Sistemler, Yönetim Modelleri ve Türkiye**, Timaş Yayınları, İstanbul-2002, s. 271.

göstermektedir. AB'nin icra organı Avrupa Komisyonu'nun 1980'li yılların sonundan itibaren Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarına sağladığı mali yardımlar, sivil toplumun gelişim sürecine katkıda bulunmaktadır.¹³¹

2.1.2. Türkiye'de Sivil Toplum Önündeki Engeller

Sivil toplumun sahip olduğu kültürel miras onu dünya genelinde tartışılır yapmaktadır. Konuyu aynı ideolojik temele dayalı olarak değerlendiren kesimler arasında bile önemli farklılıklar görmek mümkündür. Sivil toplumun tarihsel düşünsel temellerinin çok derin olmadığı Türkiye gibi ülkelerde ise durum daha da karmaşıktır.

Bazı çevreler, sivil toplum örgütlerinin siyasal katılım açısından hiçbir değer ifade etmediğini, bu örgütlere mensup insanların sağda solda toplanıp sadece slogan attıklarını ve bunları kimsenin dikkate almadığını ileri sürmektedirler. Bazı çevreler ise bu örgütleri, siyasal katılımın, toplumsal barışın, dayanışmanın ve toplumsal değişimin olmazsa olmaz unsurları olarak kabul etmektedirler.

12 Eylül Harekatı'nın ardından yapılan anayasanın örgütlenme özgürlüğüne getirdiği kısıtlamalar, daha sonraki yıllarda yapılan düzenlemelerle belli oranlarda giderilmiştir. Ancak buna rağmen, bürokratik engelleri aşip örgütlenmek veya bu örgütlenmeye istenen işlevi kazandırmak Türkiye'de önemli bir sorun olma niteliğini korumaktadır.

Bu temel haklar ve otorite anlayışının hüküm sürmesi nedeniyle birey, birinci düzeyde, devletin ve ideolojisinin bir işlevidir. Demokratikleşme süreci ve serbest fikir ve düşünceyi ifade etme hakkı, anayasal ve hukuksal olarak konan bu çerçeve tarafından bir hayli kısıtlanır. Bu da, sivil toplumun oluşmasına olumsuz etki yapar. Bir bütün olarak merkeziyetçi homojenleştirme politikası, mutlak bir düzen olarak tüm toplumsal güçlerin ve normların önünde ve üzerinde yer alan devletin toplum içi erk menzilini genişletir. Tüm siyasi ve sosyal hayat için izlenebilecek yolu mümkün olduğunca çok ayrıntısıyla belirlemeye çalışan anayasal ve hukuksal hüküm ve

¹³¹ "Sivil Toplum İş Başında", [http:// www.deltur.cec.eu.int/sivilrtt](http://www.deltur.cec.eu.int/sivilrtt). (20.06.2003).

yönergelerin diğer sonuçları ise, yurttaşın serbestisinin daha fazla sınırlanması ve politikleşme , demokratikleşme ve çoğulculuşma düzeyinin azaltılmasıdır.¹³²

Sivil toplum örgütlerinin işlevlerini yerine getirebilmeleri için toplum nezdinde saygınlık ve bu saygınlığa bağlı olarak meşruiyet elde etmeleri gerekmektedir. Sosyolojik anlamda bir meşruiyet elde edebilmek için örgütler, gelir kaynaklarını, harcamalarını, ilişkilerini topluma açıklamak, toplumun bu konularda bilgi alabileceği kanalları açık tutmak zorundadırlar. Türkiye’de sivil toplum örgütü kapsamında değerlendirilen ya da kendini böyle adlandıran bazı örgütlerin güç odaklarıyla yakın ilişki içerisinde olması, gelirlerini meşru olmayan yollardan sağlaması yaşanan meşruiyet sorunun temel nedenlerinden birisidir. Sivil toplum söylemiyle ve misyonuyla örtüşmeyen bu türden ilişkilerin ortaya çıkması, tüm sivil toplum örgütlerini olumsuz yönde etkilemekte, bu konularda duyarlılık gösteren örgütlerin bile olumsuz bir imaj edinmelerine neden olmaktadır.¹³³

Türkiye’de bir sivil toplumun oluşması üzerine tartışma çerçevesinde, siyasi sistem ile sivil toplum arasındaki ilişki özel bir anlam taşıyor. Bu tartışmanın merkezindeki bir sivil toplumun oluşumunun önünde duran Türkiye’nin siyasi sistemindeki hukuki ve siyasi engellerin neler olduğu sorusu yer alıyor. Bu engeller iki kısmi alana ayrılmalıdır: Türk hukuk ve devlet düzeninin ideolojik temelleri ve Türkiye’nin siyasi sistemindeki askeri ve sivil otorite arasındaki güç dengesi. Birincisi, Türk milliyetçilik anlayışının temel hatları ve bundan kaynaklanan ve toplumun demokratikleşmesini ve çoğulculuşmasını bir hayli daraltan hukuki ve anayasal engellerdir. İkincisi, siyasi sistem içindeki temel karar merkezleri olarak sivil ve askeri otoritelerin rolü ve önemidir. Odaktaki soru, siyasi sistemde iki otoritenin varlığının, bir yandan çoğulcu demokrasinin ortaya çıkışını, öte yandan da sivil toplumun oluşmasını ve işleyişini hangi ölçüde etkilediğidir.¹³⁴ Türkiye’de sivil toplumun az gelişmişliğinin nedenleri şunlardır:¹³⁵

¹³² Gülistan Gürbey, “Türkiye’de Bir Sivil Toplumun Oluşumunun Önündeki Siyasi ve Hukuki Engeller”, **Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları**, Der: Ferhad İbrahim, Heidi Wedel, (Çev: Erol Özbek), İstanbul, 1997, ss. 117-135.

¹³³ Biber, **a.g.e.**, s. 155-173.

¹³⁴ Gülbey, **a.g.e.**, s. 125.

¹³⁵ Arslan, **a.g.e.**, s. 208-209.

1- Yasal Engeller: 1982 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetler 1961 Anayasası'na göre törpülenmiştir. 1982 Anayasası'nın 26-27-28. maddeleri ile düşünceyi yayma ve açıklama özgürlüğü, bilim ve sanat özgürlüğü ve basın özgürlüğü kısıtlanmıştır. Gerek ceza kanununda, gerek terörle mücadele kanununda, gerekse siyasi partiler kanunu ve dernekler kanununda sivil örgütlenmeyi bir tehdit gibi algılayan anlayışla getirilen kısıtlamalar sivil toplumun oluşmasını engellemektedir.

2- Bürokratik Yönetim Geleneği: Merkeziyetçi, yukarıdan düzenlemeci teftiş ve istihbarat üzerine kurulmuş adeta devletin küçük bir şubesini de sivil toplum kuruluşlarında oluşturan ve Osmanlı siyasal yapısından günümüze aktarılan yönetim anlayışı da sivil toplum önündeki engellerden birisidir. Böyle bir devlet özel ve sivil alana da yayılarak sivil toplum alanını da yutmaktadır.

3-Devletin kültürel anlamda bir resmi ideoloji sahibi olması toplumu yeniden kurmayı planlamasına yol açmakta.

4- Sivil toplum örgütlerinin sivil olamayışı kendi iç örgütlenmelerinde de, “ötekisi” ne karşı olan tutumunda da demokratik ve sivil anlayışla hareket etmemektedir.

5- STK sivil değil, siyasi örgütlenmeler olarak ortaya çıkınca sivil topluma değil siyasal topluma hizmet etmektedir.

6- Türkiye’de Demokrasinin Gelişemeyişi: Türkiye’de demokrasinin öncü gücü olan aydın, mühendis, işadamı memur gibi hareket etmekte ve demokratik reformlar bir türlü tamamlanamamaktadır. Devletin ve partilerin tabiiyetinden kurtulan örgütlenmeler hem demokrasiye muhtaçtır hem de demokrasiyi geliştirici olarak sivil alanı genişletirler.

7- Resmi ideolojinin sivil topluma mâl olması ve demokratik örgütlenmeler içinde yer almasına rağmen devlet bireysel inisiyatif ve şiddetsiz toplum hareketine hala fırsat vermektedir.

2.1.3. Türkiye’de Sivil Toplum Örgütlerinin Sayısal Boyutları

Türkiye’de tahmini olarak 2700 vakıf, 50.000 dernek ve 1200 sendika, kooperatif ve meslek odası bulunmaktadır. Bu örgütlerin merkezlerinin yaklaşık

dörtte üçü Ankara, İstanbul ve İzmir'dedir. Örgütlenme profilinin tahmini dağılımına gelince; bunların, % 53'ü dernek, % 30'u vakıf, % 8'i meslek odası, % 5'i sendika, % 2'si kooperatif, % 2'si de yurttaş girişimleridir.

Sivil toplum örgütlerinin, üçte ikisinin son on beş yılda kurulduğu gözlenmiştir. Örgüt tipi olarak da derneklerdeki büyüme dikkati çekmektedir. Sivil Toplum Örgütlerine ilişkin bir saptama da, kuruluşlarında çalışan insanların yaklaşık beş misli kadar katılımcıyı (Türkiye genelinde 130 bin dolayında kişiyi) çeşitli projeler çerçevesinde gönüllü olarak harekete geçirebilme potansiyelleridir. Yurttaş girişimlerinin ve derneklerin son beş yılda önemli bir etkinlik gerçekleştirme başarısı ardından öteki STÖ' lere göre daha etkin oldukları gözlenmiştir.

Ülkemizdeki STÖ' lerin dörtte biri bir başka ülke içi STÖ' lerin üyesi durumundadır. Yurtdışındaki eşdaş ve ilgili etkinlik alanındaki kuruluşlarla ortak proje içinde bulunan sivil toplum örgütü sayısı 300'ün üzerindedir. Ülkemizde STÖ'lerin % 15'i kendi sosyal tesislerine sahip olup, yaklaşık yarısı da kendi bünyesinde kurulu bilgisayar teknolojisinden yararlanmaktadır. Sivil toplum örgütleri çok geniş bir ilgi alanını kapsamaktadır. Ayrıca, bu kuruluşların ilgi alanları “ statik” değildir. Aksine, sürekli bir değişim göstermektedir.¹³⁶

2.2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

Cumhuriyet döneminde sivil toplumun yapılanmasını ve demokratik gelişimini ele alırken Osmanlı'dan kalan tarihsel arka planı da göz önünde tutmak gerekir. Çünkü Cumhuriyet devletinin temel davranışlarını belirleyen yönetim kültürü Osmanlı patrimonyalizminin izleriyle doludur. Hatta devletten daha fazla, toplumun ortak hatırasında ve toplumsal bilinç altında patrimonyalizmin bıraktığı izler uzun yıllar canlılığını korur. Bireylerin devletle olan ilişkilerini algılama ve gerçekleştirme düzeylerinde bugün bile bu izler etkili olmaktadır.¹³⁷

Cumhuriyet rejimi Osmanlı'dan genel olarak iki gelenek devralmıştır. Osmanlıdan alınan birinci gelenek katı merkezîyetçi ve kolektivist değerlere sahip patenal devletçi anlayışı idi. Cumhuriyet rejiminin Osmanlı'dan devraldığı ikinci

¹³⁶ “Sivil Toplum Örgütlerine Genel Bir Bakış”, [http:// www.chp.org.tr/trapor/stk2-3htm](http://www.chp.org.tr/trapor/stk2-3htm) , (20.06.2003).

¹³⁷ Ahmet İnsel, **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, Birikim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1995, s. 32-33.

miras ise sivil topluma doğru evrilen bir toplum mozaïği idi.¹³⁸ Bu noktadan hareketle Türkiye'ye baktığımızda Türkiye'de merkezîyetçi-bürokratik özellikler taşıyan devlet yapısının, hem tarihsel arka planından, hem de Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki otoriter politikalardan dolayı sivil toplumun gelişimine önemli bir engel teşkil ettiğini görmekteyiz.¹³⁹

Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan modernleşme çabaları bazı değişimleri ve sivil toplum unsurlarını beraberinde getirse de, ortaya çıkan değişim ve toplumsal talepler/farklılıklar sisteme taşınamamış, sahip olunan devlet anlayışı içerisinde, bu farklılıkların devlete uygun hale dönüşmesi istenmiş ve bu doğrultuda çaba gösterilmiştir.¹⁴⁰ Cumhuriyetle birlikte gerçekleştirilmeye çalışılan çağdaşlaşma, sürekli olarak, varılması öngörülen bir amaç olmaktan çok, devletin elinde, Osmanlı'nın zayıflaması sonucu yitirilen otoritenin yeniden kurulmasını sağlayabilecek bir araç olarak ele alınmıştır.¹⁴¹

İkinci Meşrutîyet ile birlikte başlayan özgürlük havası, beş yıl gibi kısa bir süre devam etmiş, daha sonra önce tek partili sistemin baskıcı ortamı, sonra da Birinci Dünya Savaşı'nın sıkıyönetim rejimiyle birlikte yerini, muhalefetin susturulduğu, gönüllü siyasi girişimlerin köreldiği, devletin iktisadi, toplumsal ve siyasi yaşantıya tamamen ağırlığını koyduğu ve egemen olmaya çalıştığı bir ortama bırakmıştır.¹⁴²

Osmanlı sonrasında kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde sivil toplumu üç dönem halinde ele almak gerekmektedir. Bunlardan ilki; Cumhuriyet'in tek partili dönemi olarak isimlendirilen, devletin ve sosyo-ekonomik kurumların yeniden yapılandırıldığı, 1950 yılına kadar olan dönemdir.¹⁴³ İkincisi; 1950 yılında başlayan ve sivil toplum unsurlarının yavaş yavaş canlanmaya başladığı 1980 yılına kadar olan dönemdir. Üçüncüsü ise; 1980 sonrası sivil toplumun en önemli gelişmeyi kaydettiği dönemdir.

¹³⁸ Ömer Çaha, "Sivil Toplum-Devlet Karşılığında Türkiye'de Cumhuriyet", **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Yayına Hazırlayan: Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997, ss. 257-263.

¹³⁹ Ömer Çaha, "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları" **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Aralık, 1997, s. 28-64.

¹⁴⁰ Şenol Durgun, "Türkiye'de Sivil Toplum ve Devlet", **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Ankara, 1997, s. 102-105.

¹⁴¹ İnsel, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁴² Kalaycıoğlu, Sarıbay, **a.g.e.**, 124.

¹⁴³ Tosun, **a.g.e.**, s. 255.

2.2.1. 1950 Öncesi Türkiye’de Sivil Toplum

Osmanlı’da olduğu gibi Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk yıllarında da devleti ve siyaseti yönlendirebilecek ve devletin sivil talepleri yok saymasını engelleyebilecek bir durum söz konusu değildir.¹⁴⁴

Cumhuriyet’in ilk yıllarında da her ne kadar klasik demokrasinin unsurları vitrine taşınsa da aynen Osmanlının yaptığı gibi, toplumu durağan bir konumda tutma gayreti içerisinde olmuştur. Tanzimat döneminin devlet adamları gibi, Cumhuriyet dönemi devlet seçkinleri de otoriter yönetimin birer temsilcileri olmuşlardır.¹⁴⁵ Cumhuriyet bir görünüşüyle, devlet içinde çağdaşlaşma mücadelesinin genel olarak kazanılması ve yeni kurumların oluşturulmasından sonra, bu sorunsalın topluma ihraç edilmesi aşamasına geçişi simgeler.¹⁴⁶

Cumhuriyet rejimine öncülük eden Atatürk ve İsmet İnönü vesayetçi bir anlayışla, toplumu, içinde demokrasinin de yer aldığı bir siyasal yapıya kavuşturmak ve siyasal meşruiyetin kaynağına oturtmak amacındaydılar. 1923-1950 tek parti yönetimi döneminde hedeflenen amaca rağmen, üç uygulama cumhuriyet ve temel kurumlarını sivil toplumdan çok devlete mal etmede önemli rol oynamıştır.

Bu uygulamaların ilki devletçi- elitin topluma yaklaşımında ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet’in retoriğinde egemenliğin kaynağı haline getirilmek istenen topluma gerçekte egemenliğe dayanak teşkil edecek şekilde yanaşılmamıştır. Çünkü, varolan toplum değil, yaratılacak yeni, erdemli bireylerden oluşan toplum temel dayanak noktası oluşturacaktı. Böyle olunca toplum mevcut haliyle değerleriyle, kimliğiyle ve kurumlarıyla bir referans olarak kabul görmemiştir.

Tek parti döneminde Cumhuriyet rejimini toplumdan koparıp devlete dayandıran ikinci uygulama ise Osmanlı’dan tevarüs eden sivil toplum kurumlarına yönelik politikada göze çarpmaktadır. 1925 yılında uygulamaya konan Takrir-i Sükun Kanunu sivil toplumun kaderi ve geleceği açısından son derece önemli bir dönüm noktasıydı. Nitekim bu kanunla birlikte “farklılık” yönünde seyreden toplum, homojen ve monist bir yapıya dönüştürülmüştür. Böyle olunca toplumla devletin

¹⁴⁴ Durgun, **a.g.e.**, s. 220.

¹⁴⁵ **a.g.e.**, s. 119.

¹⁴⁶ Insel, **a.g.e.**, s. 20.

amaçlarında bir ayrışma söz konusu olmuş; toplum devletin amaçları doğrultusunda mobilize olmak için devlet baskısıyla karşı karşıya kalmıştır.

Tek parti döneminde toplumu Cumhuriyet'in temel dayanağı haline getirmede engel teşkil eden üçüncü uygulama da devletin referanslarıyla toplumun referansları arasındaki ayrışmada görülmektedir. Tek parti döneminde, başlangıçtaki iyimser tutuma ve toplum eksenli kalkınma ve ilerleme amacına rağmen, uygulamada sivil toplumun sönükleşmesi ve devletin hem siyasal organizasyon hem de metafiziksel bir kurum olarak güçlenmesini sağlamıştır.¹⁴⁷

Tek parti dönemi Osmanlı'dan güdük veya sönük de olsa bir sivil toplum mirası devralmıştı. Osmanlı son döneminde medrese, tarikatlar, vakıflar gibi geleneksel sivil toplum kurumlarının yanı sıra, özel teşebbüs, ekonomik gruplar, siyasi partiler, dernekler, işçi hareketleri, kadın hareketleri, medya ve siyasal ideolojiler gibi modern sivil toplum unsurlarının da önemli ölçüde geliştiğini görmekteyiz. Ancak tek parti döneminin “tek tipleştirme” ve “homojenleştirme” politikaları karşısında bu tür sivil toplum unsurlarının da bir işlevi kalmıştır. Yapılan reformların hiçbirinde sivil toplum unsurlarını yaşatacak bir uygulama söz konusu olmamış, aksine sivil toplum dinamiğini tamamen yok edici uygulamalar söz konusu olmuştur.¹⁴⁸

Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı'dan miras kalan patrominyal devlet geleneğine sıkı sıkıya sahiplenirken Osmanlı'dan miras kalan sivil toplum yapılanmasına dayanak teşkil edecek toplumsal topografyayı bir kenara bırakmıştır.¹⁴⁹ Çaha'ya göre Türkiye'de sivil toplum konusunda en önemli olumsuzluk Cumhuriyet döneminin ilk yılları olan Tek Parti Dönemi'nde (1923-1946 arasında) yaşanmıştır. Bu dönemde Osmanlı'dan miras alınan sivil toplum unsurları olan medrese, tarikatlar, vakıflar gibi geleneksel kurumların yanı sıra özel teşebbüs, ekonomik gruplar, siyasal partiler, dernekler, işçi hareketleri, medya ve siyasal ideolojiler gibi modern sivil toplum unsurları önemli ölçüde gelişmiş, ancak tek parti döneminin tek tipleştirme ve homojenleştirme politikaları karşısında bu tür sivil toplum unsurlarının bir işlevi kalmamıştır. Devletçi elit çağdaşlaşma adına

¹⁴⁷ Ömer Çaha, “Sivil Toplum-Devlet Karşıtlığında Türkiye'de Cumhuriyet”, **a.g.m.**, 257-263.

¹⁴⁸ Çaha, “1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları”, **a.g.m.**, s. 28-64.

¹⁴⁹ Çaha, Aşkın Devletten Sivil Topluma, **a.g.e.**, s. 190.

yürüttüğü çalışmaların önünde bir engel olarak gördüğü sivil toplum unsurlarını tamamen tasfiye etme yoluna gitmiştir. Sivil toplumun canlanması ancak 1950 yılında başlamıştır.¹⁵⁰

1924 Anayasası'nın haklar ve özgürlükler açısından esnek olmasına karşılık özellikle 1925'te patlak veren Şeyh Sait İsyanı sonrası çıkarılan, 1925 tarihli Takrir'i Sükûn Kanunu gibi yasalarla düzenlenen uzun süreli sıkıyönetim uygulamaları sivil toplum açısından önemli olumsuzluklar ortaya çıkarmıştır. Sivil toplum unsurları ile ilgili hususları düzenleyen, 1939 tarihli İş Kanunu, 1938 tarih ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu gibi yasal düzenlemeler 1924 Anayasası'nın aksine ilgili oldukları sivil toplum unsurları aleyhine önemli kısıtlamalar içermektedir.¹⁵¹

Kısaca 1923-1950 yılları arasında gerek modern, gerekse geleneksel hiçbir sivil toplum unsuru yaşama şansı bulamamış, tek parti yönetimi toplumun tümünü batılı değerler doğrultusunda değiştirmek ve dönüştürmek uğruna sivil toplum unsurlarını tamamen yok etmiş, ekonomik ve sosyal hayata tek başına hükmetmiştir. Bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olan en önemli sebep ise, batılaştırma çabalarında liberal değerlerden çok devletçi değerlerin referans alınmasıdır.¹⁵²

2.2.2. 1950-1980 Arası Dönemde Türkiye'de Sivil Toplum

1950-1980 arası dönemde siyasi güç ve yönetim/devlet, siyasal görüş, düşünce ve ideolojiler için uygun bir ortam sağlamış ve siyasi partilere rekabet hakkı tanımıştır. Siyasiler kendi çıkarları için de olsa, halkın ayağına giderek siyasete katılmasını teşvik etmiş, siyasal farklılıklar siyasi partilerle renklenmiş ve zenginleşmiştir.¹⁵³

Teorik olarak 1946 yılında, pratikte ise 1950 yılında başlayan çok partili siyasal hayatla birlikte sivil toplumun önü yeniden açılmaya başlamıştır. Demokrat Parti iktidarı ile birlikte tek parti döneminde yasaklanmış olan, dini gruplar, işveren

¹⁵⁰ Çaha, “ 1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, **a.g.m.**, s. 28-64.

¹⁵¹ Tosun, **a.g.e.**, s. 261.

¹⁵² Ömer Çaha, “İslam ve Sivil Toplum”, **İslam Sivil Toplum Piyasa Ekonomisi**, Ed: Ömer Demir, Liberte Yayınları, Yayın No:28, 1.Baskı, Ankara, 1999, s. 115-126.

¹⁵³ Tağma, **Siyasi Sistemler, Yönetim Modelleri ve Türkiye**, **a.g.e.**, s. 270.

kesimi, işçi sendikaları, köylü gruplar, farklılaşan medya gibi unsurlar yeniden ortaya çıkmıştır.¹⁵⁴

Hürriyet isteği ile siyasal gündeme damgasını vuran Demokrat Parti'nin bireysel girişimler konusunda sınırlayıcı bir tutum içerisine girmesi beklenemeyecek bir tutumdur. Bunun sonucu olarak bireysel gönüllü girişimler hem iktisadi hem de siyasal yaşantıda gelişebilecek bir ortam bulmuştur.¹⁵⁵ Muhalif görüşlerin açıkça dile getirildiği bir ortamın oluşmasıyla, siyasal partiler ve basın kuruluşları yanında, dernekler ve sendikalar da sayı ve çeşit olarak artmıştır.¹⁵⁶

1950 yılında başlayan çok partili dönem sivil toplum konusunda yeni bir dönem başlatmıştır. 1950-1980 arası dönemde Türkiye'de hem siyasal alanda hem de sosyal alanda bir farklılaşma temayülünün ortaya çıktığını görmekteyiz. Siyasal alanda tek parti döneminde devlet politikalarının yegane belirleyicisi konumunda olan devletçi-elitten oluşan blok (asker, bürokrat ve asker kesim) karşısına bu kez seçilmiş olarak gelen siyasi-elitten bir blok çıkmıştır. Gerek ekonomik politikalar, gerekse siyasal ve sosyal politikalar itibarıyla Kıta Avrupası takipçisi olan devletçi elite karşı, siyasal elit Anglo-Sakson dünya değerlerini Türkiye'ye taşımıştır.¹⁵⁷

1950'den sonra, Türkiye'de hakim durumda bulunan devletçi anlayışın tersine sivil topluma dayanak oluşturan bireyci bir anlayış dünyada yükselen bir paradigma haline gelmiştir. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin özgürlüğe dönük Anglo-Sakson atıflı uygulamalarına karşı, devletçi-elitin elinde Kemalizm ve Atatürkçülük, birey, toplum ve devlet alanlarını kapsayıcı bir ideolojik manifesto haline getirilmiştir. 1950-1980 arası dönem boyunca siyasal-elitin temel vurgusu olan demokrasi, Türkiye'de alternatifsiz paradigma haline gelmesine ve siyasal elitin yönetimde söz sahibi olmasına rağmen, devletçi-elit gerçekte siyasal sistem üzerindeki etkisini sürdürmüştür. 1950 sonrasında sivil toplumda ciddi bir canlılık yaşanmıştır, ancak bu dönemin sivil toplum unsurları siyasal yaşamın temel

¹⁵⁴ Çaha, "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", **a.g.m.**, s. 28-64.

¹⁵⁵ Kalaycıoğlu, Sarıbay, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁵⁶ Tosun, **a.g.e.**, s.271.

¹⁵⁷ Çaha, "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", **a.g.m.**, s. 28-64.

dinamikleri haline gelememişlerdir. Dolayısıyla siyasal yaşamın temel aktörleri durumundaki siyasal elit devletle toplum arasında bir köprü vazifesi görmüştür.¹⁵⁸

1961 Anayasası ile yeniden oluşturulan demokratik hayatla birlikte, yasama ve yürütmeden bağımsız bir yargı organı olan Anayasa Mahkemesi oluşturulmuş, radyo-televizyon ve üniversiteler gibi çeşitli kurumlar özerk hale getirilerek yürütmenin denetlenmesi ve dengelenmesine çalışılmış, bu da devlet ile sivil toplum arasında dengenin korunması ve geliştirilmesi için önemli bir adım olmuştur.¹⁵⁹ Ancak başta siyasi partiler ve seçim kanunları olmak üzere, 1961 Anayasası'nın siyasal nitelikli düzenlemeleri Batı tipi çoğulcu bir rekabet ortamının yerleştirilmesi yönünde iken, ekonomik alandaki düzenlemelerde planlı gelişme düşüncesinin hakim olması, aslında devlet-sivil toplum ilişkilerinde devlete ağırlık verir niteliktedir.¹⁶⁰

Kısaca, 1950-1980 arası dönemde sivil toplumun gelişimine zemin teşkil eden önemli gelişmeler olmuştur. Ancak siyasal yaşamın gerçek anlamda aktörleri bu gruplar olamamıştır. Siyasal yaşamın temel dinamiklerini devletçi-elitle siyasal-elit oluşturmuştur. Bu nedenle sosyal gruplar siyasal partilerin yörüngesine girmek durumunda kalmışlardır.¹⁶¹

2.2.3. 1980 Sonrası Türkiye’de Sivil Toplum

Sivil toplum kavramı 1980 sonrası Türkiye’inde yoğun biçimde tartışılan, konuşulan kavramların başında gelmektedir. Bu kavram Sosyalist Blok’un yıkılmasıyla birlikte dünya çapında yeniden tartışılan bir kavram olmaya başlamıştır. Sivil toplum kavramının Türkiye’de artan ölçüde tartışılması bir yandan dünya siyaset düşüncesi literatürünün izlerini taşıırken bir yandan da 1980’li yılların Türkiye’indeki sivil canlanışın izlerini taşımaktadır.

1980’li yıllarla birlikte özellikle iki kavram öne çıkmış, Türkiye’nin sorunlarına ilişkin üretilen çözümlerde atıf yapılan iki temel değer; sivil toplum ve demokrasi olmuştur. Bostancı’ya göre burada ilginç olan husus, bir ülkenin

¹⁵⁸ Çaha, “Sivil Toplum-Devlet Karşıtlığında Türkiye’de Cumhuriyet”, **a.g.m.**, s. 257-263.

¹⁵⁹ Kalaycıoğlu, Sarıbay, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁶⁰ Tosun, **a.g.e.**, s. 285.

¹⁶¹ Ömer Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, **a.g.m.**, s. 28-64.

toplumsal ve iktisadi şartları söz konusu olduğunda oldukça kısa sayılabilecek 10-15 yıllık bir periyotta sorun çözücü anahtar kavramın devletten ve devletçilikten, sivil toplum ve demokrasiye kaymasıdır. Hatta bu durumu biraz daha karakteristik hale getiren, demokrasiye ve sivil topluma ilişkin söylemin devletin egemenlik alanının sınırlandırılması talebiyle birlikte dile getirilmesidir.¹⁶²

Türkiye’de sivil toplum-devlet ayrımı konusunda 1980’li yıllar ciddi bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde toplumla devlet arasındaki mesafeyi yumuşatmaya dönük bazı gelişmeler söz konusu olmuştur.¹⁶³ 80’li yılların ekonomik gelişmesi de çeşitli bakımlardan, sivil örgütlerin oluşmasını hızlandırdı. Toplum genelinde, şimdiye kadar güçlü şekilde yönlendirilen ve himayecilikle belirlenen ekonomi politikasında liberalleşmeye paralel olarak, bireyin girişimini ve katkısını, etkinliği ve verimliliği vurgulayan liberal düşünce öğeleri yaygınlaştı.¹⁶⁴ 1980 sonrası dönemde alternatifsiz paradigma haline gelen serbest piyasa ekonomisi devletin iktisadi yaşamdaki misyonunu azaltırken, devletin toplumsal ve siyasal alandaki ağırlığı da sorgulanmaya başlanmıştır. Daha da önemlisi, devletçi-elitin misyonunda önemli bir değişim yaşanmıştır. Daha önce devletçi bir çizgide yer alan aydınlar, sivil toplum, liberalizm ve özgürlük gibi kavramların savunucusu haline gelirken, bürokrasi de siyasal iktidara, dolayısıyla siyasal partilere angaje olmaya başlamıştır. Bunun yanısıra toplumsal yaşamda da etnik, dinsel, cinsiyet ve düşünce bazında bir ayrışma, bir farklılaşma söz konusu olmuştur.¹⁶⁵

12 Eylül 1980’deki askeri darbeden sonra muhalefetin tamamıyla dağıtılması ve bununla bağlantılı olarak, siyasi olarak faal insanların büyük bir kısmının siyasi takibata uğraması ve siyasi katılım imkanlarının büyük ölçüde kısıtlanması –ki bunlar sonra da çok yavaş genişletildi- siyasi muhalefetin örgütsel, kişisel ve içeriksel olarak yeniden oluşumunu zorunlu kıldı.¹⁶⁶

¹⁶² M.Naci Bostancı, “Devlet ve Sivil Toplum”, **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Ankara, 1997, s. 181-187.

¹⁶³ **a.g.m.**, s. 257-263.

¹⁶⁴ Heidi Wedel, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sivil Toplumun Nüveleri-Demokratikleşmenin Taşıyıcısı Mı Yeni Bir Seçkinler Örgütlenmesi Mi?”, **Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları**, Der: Ferhad İbrahim, Heidi Wedel, (Çev: Erol Özbek), İstanbul, 1997, ss. 137-161.

¹⁶⁵ Çaha, “Sivil Toplum-Devlet Karşıtlığında Türkiye’de Cumhuriyet”, **a.g.m.**, s. 257-263.

¹⁶⁶ Gürbey, **a.g.e.**, s. 140

24 Ocak Kararları ile başlayan bu süreçte Türkiye demokratik Batı dünyası ile bütünleşme yönünde önemli adımlar atmıştır.¹⁶⁷ Bu kararlarla, serbest piyasa sisteminin genişletilmesi ve dışa açılma yönünde köklü reformlar başlatılmıştır. Bu kararlar sadece ekonomik alanda değil aynı zamanda siyasal ve toplumsal yaşantıda da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir.¹⁶⁸

1980 sonrası dönemde Türkiye gündeminde iki önemli tartışma konusu; sivil toplum ve liberalizmdir. 1983-1989 arasında başbakanlık, 1989-1993 yılları arasında cumhurbaşkanlığı yapan ve bu kavramların savunuculuğunu yapmış olan Turgut Özal'ın yürüttüğü politikalar dikkatlerin devletten halka kaymasına sebep olmuştur. Devletin ekonomik alanda alt yapı hizmetlerini, politik alanda da bireylerin özgürlüğünü, haklarını ve kamusal güvenliğini sağlayarak toplumun hizmetine girmesi gerektiği yolundaki düşünceler yaygınlık kazanmıştır.¹⁶⁹

1980 sonrası Türkiye'sinde sivil toplum düzeyindeki gelişmelerin işlevsel sonuçlarına bakıldığında ise şu dört sonuç ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁰

- Sivil toplum unsurları Türk Devleti'nin türdeş, tek tipleştirici politikasını farklılaştırma yönünde bir işlev görmüştür.
- Türkiye'de devletin kadir-i mutlak görüntüsüne son verme noktasında önemli bir işlev görmüştür.
- Devletin, sosyal, siyasal ve iktisadi yaşam içinde oluşturduğu tekelleşmeci özelliğini esnetmede ve serbest rekabete dayalı bir toplumsal ve iktisadi yaşamın oluşturulmasında ön ayak olmuştur.
- Merkeziyetçi yapılaşmayı adem-i merkeziyetçi bir yapıya doğru çevirmede önemli rol oynamıştır.

2.3. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ

“Demokrasi” ve “sivil toplum” kavramları, Türkiye'de özellikle son on-onbeş yıldır, neredeyse gündelik dilde bile en çok kullanılan kavramlar oldu. Tarihsel olarak devlet geleneğinin köklü olduğu ve bu geleneğin askeri müdahaleler

¹⁶⁷ Ömer Çaha, “1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları”, **a.g.m.**, s. 28-64.

¹⁶⁸ Tosun, **a.g.e.**, s. 292.

¹⁶⁹ Çaha, Aşkın Devletten Sivil Topluma, **a.g.e.**, s. 243.

¹⁷⁰ **a.g.e.**, s. 300-302.

ile toplum üzerindeki etkisinin tepe noktalarının görüldüğü bir toplumda; söz konusu kavramların sık kullanılışı, hemen belirtmek gerekir ki, devlet-toplum mahiyetinin doğurduğu bir durumdur. Türkiye’de Osmanlı döneminden beri, politik düşüncemizi şekillendiren rijit bir devlet-toplum karşıtlığı söz konusudur. Osmanlı’da devlet geleneğinin ağırlığı, toplumda “devlete karşı fesad” ın olduğu anlayışı gibi bir merkez noktasına dayanmıştır adeta. Bu nokta Cumhuriyete geçişle merkez-kaç hale gelmemiş; tek parti dönemi, söz konusu anlayışı “modern” kurum, kavram ve kurallarla sürdürülmesi şeklinde tezahür etmiştir. Çok partili dönem ise, devlet iktidarının simgelediği merkezde politik bir parçalanma olarak, toplumu ön plana getiren bir hareket olmuştur ama; bunu yaparken bu kez devleti “topluma karşı fesad” ın kaynağı anlayışını ekmiştir.¹⁷¹

Türk toplumsal yapısının temel özelliği “bürokratik yönetim geleneği” olarak nitelendirilmektedir. Bu yapıda bürokrasi toplumsal grup ve sınıflardan ayrı olarak varlığını sürdürme ve özerkleşme peşinde olmuş ve demokratik gelişmelere rağmen devlet içindeki etkin yerini muhafaza edebilmiştir. Ülkemizde demokrasiye geçiş yönündeki çabalara rağmen sivil ve asker bürokrasinin halkın yönetime katılması ve etkin olması yönündeki gelişmelere mesafeli durduğu görülmektedir. Ancak sosyal ve siyasi yapıdaki gelişmeler blok bir bütün olarak devletçi seçkin cephenin dağılmasına yol açtığından demokratik gelişmeler de mümkün olabilmıştır.¹⁷²

2.4. 1990’ DAN SONRA TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM HAREKETLERİ

1980’lerin sonlarında, daha açık bir biçimde, 1990’larda, STK’lar toplumsal ve siyasal gündemde yer almaya başlamıştır. 1990’lı yıllar sivil toplum kuruluşlarını, Batı’daki sivil toplum kuruluşlarının işlevleri bakımından oldukça birbirine yaklaştırmıştır. Bu dönemde sivil toplum hareketleri toplumsal hareketliliği arttırmışlardır.

¹⁷¹ Ali Yaşar Sarıbay, **Kamusal Alan ve Diyalojik Demokrasi**, Alfa Yayın, İstanbul, 2000, s. 57.

¹⁷² Yılmaz, **a.g.e.**, 337-338.

1990’lı yıllarda sivil toplumun yükselişe geçmesinin nedenlerinden biri de 1995 yılında, 1982 Anayasası’nda yasal düzenlemelerle yasaklanmış olan dernek kurma, sendikalaşma, vakıflar, kooperatifler, meslek kuruluşları ile ilgili yeni düzenlemelere gidilmiş olmasıdır. 1995’te yapılan yeni düzenlemeler ile dernek kurma hürriyeti ile ilgili 33. maddenin 4. fıkrası kaldırılarak derneklere daha önceki düzenlemede getirilmiş olan, siyaset yasağı, 13. maddede yer alan genel sınırlamalar saklı kaydıyla kaldırılmıştır. Derneklerin siyasi partilerden destek almaları ve destek vermeleri, başka sivil toplum kuruluşlarıyla hareket edebilmeleri mümkün hale getirilmiştir.

Sivil toplum unsurlarından basın da 1980 sonrası ekonomik ve siyasal gelişmelerden etkilenmiştir. 1991 yılında kaldırılan Türk Ceza Kanunu’nun 141,142,63. maddeleri basın üzerinde baskı kurarken, daha sonra 1994’te çıkarılan Terörle Mücadele Yasası’nın 8 maddesi ile basın üzerindeki baskılar yeniden arttırılmıştır.¹⁷³

Daha sonra 2001 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ve Avrupa Birliği Uyum Yasalarında öngörülen değişiklikler sivil toplumun hareket alanına daha da bir serbesti tanımıştır. Basın Kanunu’nda yapılan değişiklikler sivil toplumun siyasi gelişmelerden etkilenmesini önlemeye yöneliktir. Ayrıca, dernek, sendika ve mesleki kuruluşlara amaçları dışında da toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkı tanınarak sivil toplumun hareket özgürlüğü daha perçinleştirilmiştir. Yine vakıflara tanınan, Türkiye’deki azınlıklara ait cemaat vakıflarının, taşınmaz mal edinip, bunlar üzerinde tasarrufta bulunabilmeleri, sivil toplumun alanını genişletmiştir.

Günümüzde STK’lar alanı dediğimizde sivil girişimleri, dernekleri ve vakıfları anlıyoruz. Bu üç STK biçiminden birincisi dışındaki ikisi çok sıkı olarak regüle edilmektedir. Günümüzde Türkiye’deki yasal regülasyonların STK’lar alanında bu tür girişimleri kolaylaştırmadığı, aşırı denetim kaygısı altında birçok girişimi daha doğmadan ortadan kaldırdığı söylenebilir.

1990’lı yıllarda özel radyo ve televizyonlarla ilgili anayasal yasakların kaldırılmasıyla sivil toplumun gelişimi üzerinde önemli etkileri olan özel radyo ve

¹⁷³ Ergun Özbudun, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon”, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, Der: Elizabeth Özdalga, Sune Persson, (Çev: Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 114.

televizyonlar hızla çoğalmıştır. Uyum paketlerinde öngörülen değişiklikler de bunları destekleyici nitelikte olmuştur.

1990 sonrası sivil toplumun gelişmesinde etkili bir diğer önemli husus ise yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve sivil toplum unsurları ile ilişkilerini geliştirmeleri yönünde yapılan düzenlemeler olmuştur.

Türkiye’de sivil toplum kuruluşları 1994’ten beri bir gelenek yarattılar. Bir araya gelerek, sivil topluma yakışır biçimde, ortak sorunlarını tartıştılar, ortak anlayışlar geliştirmeye çalıştılar. 21-22 Haziran tarihlerinde 11.si gerçekleştirilen STK Sempozyumu’nun konusunu yerel yönetimler, sivil toplum ve yerelleşme oluşturdu. Bu kavramlarda ikisi toplumsal aktörleri diğeri ise bir süreci tanımlıyor. Günümüz Türkiye’sinde bu üç kavrama tekabül eden gerçeklikleri ancak iki bağlamda kavrayabiliriz. Bunlardan birini dünyanın yaşadığı sanayi toplumundan bilgi toplumuna, ulus devletler dünyasından küreselleşmiş dünyaya geçiş sırasında modernitenin aşınması oluşturmaktadır. Diğeri ise son on-onbeş yılda Türkiye’nin siyasal islam ve ayrılıkçı hareket dolayısıyla yaşanan rejim krizleri oluşturmaktadır.¹⁷⁴

Yerel yönetimler belirli hizmetlerin sağlanmasını STK’lar aracılığıyla gerçekleştirebilmektedir. Bazı alanlarda halkın, bilgi, deneyim ve becerisinin harekete geçirilmesi, STK’ların desteğinin sağlanması çok önemli yararlar sağlamaktadır. Bu kapsamda yerel yönetimler, çeşitli meslek kuruluşları, sendikalar, kooperatif birlikleri dernekler ve diğer gönüllü kuruluşlarla çeşitli alanlarda işbirliği içerisinde ve ortak yürütülebilmektedir. STK’ların katkılarıyla sağlanabilecek hizmetlerin sınırı yoktur. Günümüzde bu hizmetler, çevre koruma ve çevresel etki değerlendirmesi çalışmaları, bilgisayar yazılım programlarının hazırlanması, büyük çaplı kamu projelerinde danışmanlık, vb. alanlarda yayılmış bulunmaktadır.

Halk katılımını sağlamak açısından belediye girişimi ile gerçekleştirilmesi mümkün olan programlardan bir başkası, belli konularda kampanyalar düzenlemektir. Bu çalışma için yapılan araştırmalarda, Seyhan Belediyesi’nin STK’lar ile işbirliğine önem verdiği, ancak daha çok şehrin imarlı yapılanması, şehir

¹⁷⁴ İlhan Tekeli, “Sivil Toplum Kuruluşları, Yerel Yönetimler ve Yerelleşmenin İççeliği”, http://www.tarihvakfi.org.tr/haberler/ilhan_tekeli.asp, (25.04.2004).

planlaması ve kaçak yapıların önlenmesi vb. alanlarda işbirliğini sürdürdüğü ortaya çıkmaktadır. Bu hizmetleri sürdürürken STK'lerden daha çok Mimarlar Odası ve Peyzaj Mimarları Odası ile işbirliği içerisine girmektedir.

Tüketicini korunması alanında ise yerel yönetimler ve STK'ların ortak bir çalışması bulunmaktadır. Buna göre Türkiye'de 1995 tarihinde çıkartılan yeni bir yasa ile kamu kuruluşları, STK ve sendika temsilcilerinden ve yine yasada belirtilen görevleri yerine getirmek üzere reklam kurulu ve tüketicinin sorunlarını çözmek, gereken önlemleri almak üzere, merkezde bir Tüketici Konseyi ile il ve ilçe merkezlerinde Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri'nin kurulması öngörülmüştür.¹⁷⁵

Tüm dünyada, demokrasi anlayışı bakımından yeni yaklaşımların ortak noktası da “birey” i, yani sivil toplumu (örgütlerini) karar alma mekanizmalarına dahil etmek olmaktadır. Kuzey ülkelerde ombudman kurumu olarak tezahür eden bu yaklaşım, anglo-sakson ülkelerde sivil toplum örgütlerinin sosyal sorumluluk projeleri geliştirerek karar alma mekanizmalarına etki etmelerinin sağlanması olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yeni yaklaşım ülkemizde ilk olarak 1995 tarihli 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanun ile kendini göstermiş ve bir kısmı yasaya dayanan ve bir kısmı yasaya dayanmayan düzenlemeler ile sivil toplum kuruluşlarının devletin kuruluşunda yer almaları sağlanmıştır.

Tüketici Konseyi: 1995 yılında yürürlüğe giren 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanunun 21. maddesi ile “tüketicinin sorunlarının, ihtiyaçlarının ve çıkarlarının korunmasına ilişkin gerekli tedbirleri araştırmak, sorunların tüketici lehine çözülmesi için alınacak tedbirleri ve bu kanunun uygulanmasına yönelik tedbirlere dair görüşleri ilgili mercilere iletmek amacıyla” kurulan Tüketici Konseyi, aynı maddenin devamındaki düzenlemeler ışığında tam anlamıyla sivil toplum örgütleri ve kamunun buluşmasına sahne olmaktadır.

Tüketici Sorunları Hakem Heyeti: 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanunun 22. maddesi ile tüketici sorunlarına çözüm bulmak amacıyla kurulan Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri halen ülke çapında tüm il merkezlerinde ve 865 ilçe merkezinde görev yapmaktadır. “Başkanlığı Sanayi ve

¹⁷⁵ “Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşları”, <http://www.idari.cu.edu.tr/igunes/yerel/sivilt.htm>, (25.04.2004).

Ticaret İl Müdürü veya görevlendireceği bir memur tarafından yürütülen tüketici sorunları hakem heyeti; belediye başkanının konunun uzmanı belediye personeli arasından görevlendireceği bir üye, baronun mensupları arasından görevlendireceği bir üye ve tüketici örgütlerinin seçecekleri bir üye olmak üzere başkan dahil 5 üyeden oluşur.” Görüleceği gibi heyet başkanı ve belediye temsilcisi dışındaki diğer üç üye sivil toplum örgütleri temsilcilerinden oluşmaktadır.

İnternet Üst Kurulu: Ana işlevi Ulaştırma Bakanlığı’na danışmanlık olmak üzere;Türkiye’de internetin alt yapıdan başlayarak tüm boyutları ile kısa, orta ve uzun vadeli hedeflerini belirlemek, bu hedeflere erişmek için gerekli stratejik ve taktik ulusal kararların alınması ve uygulanması sürecinde danışmanlık görevini yürütmek, uygulamada gözlenen aksaklıkları belirlemek ve giderilmesi için öneriler oluşturmak, konu ile ilgili birimler arasında eşgüdüm sağlamak, geliştirme, yaygınlaştırma, hizmet üretimi konularında düzenleyici öneriler oluşturmak ve uluslar arası gelişmeleri yakından izleyerek ülke çıkarlarını korumak amaçları ile Ulaştırma Bakanlığı tarafından İnternet Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurulun üyeleri arasında TOBB, TÜSİAD, Türkiye Barolar Birliği, Türkiye Belediyeler Birliği, tüketici temsilcisi gibi sivil toplum kuruluşları temsilcileri yer almaktadır.¹⁷⁶

Yerel yönetimler ve STK’ları bir araya getiren en önemli faaliyetlerden biri de Demokratik Kent Kurultayı (Genişletilmiş Kent Meclisi) dir. Bu kurultayın gerçek amacı; yönetime halkın katılımının sağlanması olmakla birlikte, mevcut yerel yönetiminin sisteminin bilinen yetersizliklerini aşabilmek, kuruluşlar ve semt temsilcileri aracılığıyla doğrudan halkın ihtiyaçlarını belirleyip, çağdaş belediyeçilik açısından, çözümler bulabilmek, belediye imkansızlıklarını halk katılımı ve yaratılacak kent imecesi ile aşabilmek; kısacası daha yaşanılır, çağdaş ve dayanışma içerisinde bir kent oluşturabilmek en belirgin amaçları arasındadır. Kurultaya muhtarlar, bölge temsilcilikleri, STK’ların temsilcileri, resmi kurumların müdürleri, üniversite ve okul temsilcileri katılabilirler. Kurultayın gündemi, katılımcılardan gelen öneriler doğrultusunda oluşturulur. Kurultay görüşmeleri ve kararları daha sonraki çalışmalara ışık tutar ve halkın bilinçlenmesine ışık tutar. Toplantıların

¹⁷⁶ Bülent Deniz, “Sivil Toplum Örgütlerinin Yönetime Katılımı”, [http:// www.hukukcularder.org/yargi/%20reformu.htm](http://www.hukukcularder.org/yargi/%20reformu.htm), (15.06.2003).

düzenlenmesinde belediyeler önderlik yapmakla birlikte çoğunlukla STK'larla işbirliği yapılmaktadır. Bu ilişkiler bağlamında bu gruplar, kentin tümünü ve genel kamu yararını ilgilendiren görüşleri ve talepleri belediyeye yansıtma yanında, doğrudan temsil ettikleri kesimlerin çıkarlarını belediye nezdinde savunma işlevi de üstlenmektedirler.¹⁷⁷

Temsili demokrasinin yaşadığı krizler karşısında dünyada ve Türkiye’de STK’ların gittikçe önemi artmaktadır. 1992 yılındaki Rio Çevre ve Kalkınma Zirvesi Türkiye’ye dokunmadan geçmişti. 1996’da İstanbul’da yapılan 2. Habitat Konferansında yayınlanan İstanbul Deklarasyonu’nda, Habitat gündeminde ve Ulusal Eylem Planı’nda Türkiye’de de hükümet, diğer ülke hükümetleri gibi, sivil toplum kuruluşlarının meşruiyet alanını genişleteceğine ve kamu hizmetlerinin görülmesinde sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklıklar yapacağına ilişkin sözler vermiştir.

Nitekim İstanbul’daki 2. Habitat toplantısından sonra Türkiye’de STK’larda ciddi bir canlanma yaşanmıştır. İkinci Birleşmiş Milletler Yerleşim Konferansı (Habitat 2) , 3-14 Haziran 1996’da İstanbul’da 171 ülkeden 16400 kişinin katılımıyla gerçekleşti. Bu toplantıda 500’ü Türkiye’den olmak üzere 1500 kuruluş Habitat 2 Konferansının parçası olarak sivil toplum örgütü forumuna katıldılar. Bu toplantıda yerel yöneticiler, sivil toplum örgütleri, özel sektör ve gençlik Habitat sürecinde bütünleşti.¹⁷⁸

Devletle bağlantılı olmayan, ulusal ve uluslar arası alanda özgürce çalışabilen STÖ, özellikle insan hakları konusunda, eğitim, araştırma ve inceleme yapabilirler; insan hakları ihlallerine karşı çıkabilir, sorumluların yargılanmasını sağlamaya çalışırlar; ayrıca insan haklarının tanımını ve kapsamını belirleyebilirler. Öte yandan, bir çatışma ve olay sırasında devlet güvenlik güçlerinden kimilerinin yaşamlarını kaybetmeleri ya da karşılaştıkları insanlık durum karşısında onların ve geride kalan aile bireylerinin haklarının savunulması ve insan hakları ihlalinin olabildiğince giderilmeye çalışılması da, bu kuruluşların görev alanına girmelidir.

¹⁷⁷ “Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşları”, [http:// www.idari.cu.edu.tr/igunes/yerel/sivilt.htm](http://www.idari.cu.edu.tr/igunes/yerel/sivilt.htm), (25.04.2004).

¹⁷⁸ Yılmaz Aliefendioğlu, “Sivil Toplum Örgütleri ve İnsan Hakları”, [http:// www.abchukuk.com/makale/makale25.html](http://www.abchukuk.com/makale/makale25.html) , (20.03.2004).

Eylül sonu/1999 cezaevi başkaldırımlarında İstanbul Baro Başkanı'nın başsavcıyla birlikte ceza evlerini dolaşarak olayın barışçıl yatıştırılması yönünde çaba sarfetmeleri; Irak'ta PKK'nın eline düşen askerlerin yurda iadesi konusunda bir milletvekili ile birlikte İnsan Hakları Derneği Başkanı ve kimi üyelerin katılması olumlu örneklerdir.

İnsan hakları konusunda çalışan gönüllü sivil toplum örgütleri, olarak sağlandığında, bu amaca ulaşmada en yararlı kuruluşlar olabilirler. Nitekim bunun en güzel örneği 17 Ağustos depreminde yaşandı.¹⁷⁹ Türkiye sivil toplum kavramını daha çok depremden sonra farkettiler. Daha doğrusu sivil toplumun gücünü... Bu süreçte çok önemli bir rolü olan sivil toplum kuruluşlarına duyulan ihtiyaç, ülkemizde 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 tarihlerinde yaşanmış olan deprem faaliyetleriyle açıkça ortaya çıkmıştır. Sayılarının yetersiz olmasının yanısıra, aralarındaki iletişim, işbirliği ve bilgi alışverişindeki eksiklikten dolayı, kuruluşlar felaketi önlemeye ve zararlarını azaltmaya yönelik çalışmaları yeterince gerçekleştirememişlerdir.

Gelişmiş toplumlarda sivil toplum kuruluşları çok büyük bir öneme sahiptir. Özellikle de bilişim teknolojileri hayatımıza daha çok girdikçe, asıl görevi kamuoyu oluşturmak olan bu kuruluşların ulaştığı insanların sayısı çok arttı.

İnternet, ülkemizdeki kurum ve kuruluşların;

- depolanmış bilgiye erişimini,
- bilginin işlenmesine,
- bilginin paylaşımına ve geniş kitlelere ulaştırılmasına olanak sağlayabilecektir.

Bu noktada, tüm bu bilgilerin yayımlanmasında en uygun platform; verilerin güncel olabilmesi, hızlı ulaşabilmesi, yaygın erişime olanak tanınması ve kalıcı olarak başvuru kaynağı oluşturması açısından, internettir.

Türkiye'de ortak bir platformda bulunan 3188 tane Yahoo grubu bulunuyor. Bu yolla düzenli olarak haberleşen sivil toplum grupları ise 771 tane. Türkiye, üçüncü sektörde henüz yolun başında. Dünyada ise gönüllü kuruluşların

¹⁷⁹ Yılmaz Aliefendioğlu, "Sivil Toplum Örgütleri ve İnsan Hakları", [http:// www.abchukuk.com/makale/makale25.html](http://www.abchukuk.com/makale/makale25.html) , (20.03.2004).

azımsanamayacak bir gücü var. Bu sektörün dünyada 1.1. trilyon dolarlık bir ekonomik hacmi var. Gayri safi milli hasılanın %4.6'sını, toplam istihdamın % 4.8'ini oluşturuyor. Gönüllü çalışanlarla bu rakam % 7'ye çıkıyor. İnternet ve bilgi teknolojileri de sivil toplum kuruluşlarının bilgi, iletişim ve işbirliği ihtiyacını karşılıyor. Sanal dünyada bir ağ oluşuyor. Ve bilgi teknolojileri sayesinde daha çok çocuk eğitim alıyor, her sene daha çok fidan dikiliyor, hayatlar kurtuluyor. İşte birkaç örnek...

ALİŞBAĞ: Alışbağ sitesi, sivil toplum kuruluşlarına katkıda bulunmak için kurulmuş bir site. Sitenin ziyaretçileri sivil toplum kuruluşlarına kendileri bağışta bulunmuyor, varolan sponsorları yönlendiriyorlar. Türkçe bilen herkes bu site aracılığıyla seçtiği bir sivil toplum örgütüne bağış yapabiliyor. Alışbağ sitesinden alışveriş yaparak bağış yapabileceğiniz gibi, hiç para harcamadan bir e-kart göndererek de birçok insanın hayatını değiştirebilirsiniz. Siteden şimdiye kadar 2 milyonun üzerinde e-kart gönderildi. Yani internet sayesinde bağış yapmanın şekli de miktarı da artıyor. Çünkü bağışlar sanal olsa da yapılan işler son derece somut.

AĞ17: 17 Ağustos depremi sonrası kurulan AĞ-17 yardım gönüllüleri derneği tamamen internet üzerinden çalışan bir topluluk. AĞ 17, depremin hemen ardından 20 Ağustos'ta kurulmuş bir örgüt. Birbirini hiç tanımayan insanlar bir günde e-mail üzerinden organize olup deprem bölgesine koşmuş. AĞ 17'nin çekirdek kadrosunda çok farklı meslek grubundan insan var. Hepsinin ortak noktası internet kullanmaları. AĞ 17'ciler kurdukları bu sanal ağ sayesinde yardıma ihtiyacı olanları buluşturuyorlar.

TEMA: Her yıl Kocaeli ve Bursa illerini yaklaşık 30 santimetre kaplayacak kadar verimli toprağı erozyonla kaybediyoruz. Tema vakfı bu tehlikeye karşı çalışmalar yapıyor. Dijital teknolojileri sayesinde de bağışçıları her geçen gün artırıyor. Enflasyon, Avrupa Birliği ya da trafik sorunları her zaman gündemde. Erozyonla kaybolan topraklarımız, azalan su kaynakları ve yok olan ormanlar ve bunların getireceği sorunlar ise henüz bilinmiyor. Tema Vakfı "toprağına sahip çık" sloganıyla bu konulara dikkat çekiyor. Tema'nın en büyük desteği yapılan bağışlar. Bağışları arttırmak ve daha çok kişinin dikkatini çekmek için vakıf internetten yararlanıyor. İnternet kullanımının artması ile sivil toplum kuruluşlarına ilgi de

artıyor. Tema sitesi kurulduktan sonra bağışçılarının sayısında artış yaşanmış. Şu anada Tema gönüllüsü olan 181.000 kişi var. Bu gönüllülerin %80'i 30 yaşın altındaki kişilerden oluşuyor, yani bu kişiler, genel internet kullanıcılarının profili ile örtüşüyor.

İnternetin sivil toplum kuruluşlarına getirdiği bir diğer fayda da şeffaflık sağlaması. Örgüt faaliyetlerini, bilanço ve hesapları web sitelerinden anında takip eden kişiler, bu kuruluşlara daha büyük bir güvenle destek veriyor.¹⁸⁰

¹⁸⁰ “Sivil Toplum Örgütleri ve İnternet”, [http:// www.ntvmsnbc.com/news/198416asp](http://www.ntvmsnbc.com/news/198416.asp) , (12.05.2003).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

3.1.TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yarattığı yıkım, bu acı tecrübenin bir daha yaşanmamasını sağlamak için ülkelerin işbirliğine gitmesine yol açmıştır. Bunun için atılan ilk adım Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un 1951'de imzaladıkları Paris Antlaşması ile kurdukları Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olurken, 1957'de aynı ülkeler Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması'na imza atmışlardır.¹⁸¹

Türkiye'nin uzun zamandan beri en önemli dış politika hedeflerinden birini hiç kuşkusuz Avrupa Birliği'ne katılım teşkil ediyor. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım macerası 1959'a kadar dayanır.¹⁸² Kuruluşundan bu yana yönünü her zaman Batı'ya dolayısıyla Avrupa'ya çevirmiş olan, tercihlerini ağırlıklı olarak batılı örgütlere girmek için kullanan Türkiye de, 31 Temmuz 1959'da Topluluğa ortak üye olabilmek için başvurusunu yapmıştır.¹⁸³ 12 Eylül 1963 yılında Ankara'da imzalanan Ankara Antlaşması 1 Aralık 1964 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşma Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında temel bir belgedir. Roma Antlaşması'nın 292. maddesine göre ortaklık görüşmelerinin yapılması karara bağlanmıştır. Fakat Türkiye'nin çalkantılı dönemler geçirmesi Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerin yürümemesine neden olmuştur. 1974 yılında dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, Brüksel'e mektubu göndererek ilişkilerin dondurulmasını istemiştir. Bu tarihten sonra Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkiler durmuştur.

¹⁸¹ Ceren Uysal, “ Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son gelişmeler”, <http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayi01/uysal.pdf>, (18.08.2005).

¹⁸² Sencar Karamuç, “AB Sürecinde Neredeyiz”, **Balkan Mektubu Dergisi**, Sayı:14, Ankara, 2004, s.5-6.

¹⁸³ Ceren Uysal, “ Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son gelişmeler”, <http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayi01/uysal.pdf>, (18.08.2005).

Avrupa Ekonomik Topluluğu'yla kesilen ilişkiler Türkiye'nin 14 Nisan 1987'de Roma Antlaşması'nın 237. maddesine göre tam üyelik başvurusunda bulunmasıyla tekrar canlanmıştır. Türkiye'de bu tarihten sonra Avrupa ailesine girmek için çalışmalar hızlanmaya başladı. Türkiye, 12-13 Aralık 1997'de Lüksemburg Zirvesi'nde aday ülke olarak seçilmeyi beklemiştir. Zira 1959'dan beri ilişkileri olan ve tam üyelik başvurusunu 1987'de yapmış, 1996'da Gümrük Birliği'ne girmişti. Fakat Türkiye'nin beklentileri boşa gitti. Bunun üzerine Türkiye, Avrupa Birliği'ne, iki taraf arasındaki siyasi diyalogu tek taraflı kestiğini resmen AB'ne bildirmiştir. Türkiye, 15-16 Haziran 1998 tarihinde Avrupa Birliği devlet ve hükümet başkanlarının Cardiff'te yaptığı zirvede Türkiye'yi tam üyeliğe aday ülke ilan etmişlerdir. Helsinki Zirvesi'nde Türkiye, Avrupa Birliği'ne aday ülke kabul edildi.

Türkiye bu zirveden sonra yapılan genel seçimlerde tek başına iktidara gelen AK Parti iktidarında Avrupa Birliği'ne katılım yolunda ciddi adımlar atılmaya başlandı. Türkiye bu tarihten sonra Avrupa Birliği'ne öylesine kenetlenmişti ki Avrupa'nın her isteğini yapmak için adeta çırpınır hale gelmişti. Türkiye, Avrupa Birliği'ne uyum çerçevesinde Kopenhag Siyasi Kriterleri ödevini, "Gözlerimi kaparım, vazifemi yaparım" deyimine paralel olarak yerine getirmiştir. AK Parti hükümeti özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çok kısa zaman diliminde çok sayıda yasalar çıkararak bir rekora doğru koşmuşlardır. Türkiye, Kopenhag Siyasi Kriterleri'ni yerine getirdikten sonra Avrupa Birliği'nin ilerleme raporunu dört gözle beklemeye başladı. Avrupa Birliği bir taraftan Türkiye'nin üstün performansı karşısında adeta şoke olmuş, diğer taraftan da kendi içinde Türkiye'nin üyeliğe alınıp alınmamasından dolayı anlaşmazlıkların kendini gösterdiği bir dönemde Avrupa Birliği İlerleme Raporu daha da önemli bir hal kazanmıştır. Avrupa Birliği İlerleme Raporu Türkiye'nin AB üyeliği için en önemli dönemeçlerinden biriydi.

Tarih 6 Ekim 2004'te Avrupa Birliği İlerleme Raporu açıklandı. AB Komisyonu Başkanı Romano Prodi ve Genişlemeden Sorumlu Temsilci Günter Verheugen, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirdiğini belirterek, İlerleme Raporu'nda "müzakerelerin başlamasının tavsiye edildiğini" açıkladı.

Müzakerelerde ilerlemeyi reform hızı belirleyecek deniliyor ve sürekli ciddi ihlal halinde, müzakerelerin askıya alınabileceği vurgulanıyordu.

İlerleme raporunun olumlu yayınlanmasından sonra şimdi gözler 17 Aralık'ta yapılacak Avrupa Birliği zirvesine çevrildi. Zirvede Avrupa Birliği'nin Türkiye ile müzakerelere başlanıp başlanmayacağı karara bağlanacak.¹⁸⁴

Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinin iyice kızıştığı şu günlerde herkes elinden geleni yapmaya gayret ediyor. Bir taraftan hükümetler arası görüşmeler devam ederken, karşılıklı heyetler gelip giderken bir tarafta da sivil girişimler Türkiye-AB entegrasyonuna katkıda bulunmaya çalışıyorlar. Sivil girişimler daha çok organize ettikleri seminer, konferans, tartışma programları ve sempozyumlarla Avrupa kamuoyunu konu hakkında bilgilendiriyorlar. Türkiye-AB ilişkilerine çok yönlü bakarak Türkiye'nin AB üyeliğini tartışıyorlar.

3.2. TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİN ÖNEMLİ BELGELERİ

3.2.1. Ankara Antlaşması'nın İmzalanması

İkinci Dünya Savaşı ertesinde tercihini Batı bloğu içinde yer almaktan yana kullanan Türkiye, NATO'ya kabul edilmesinin ardından, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na başvurarak bir anlamda bundan sonraki tüm kararlarını etkileyecek olan adımı atmıştır. Oldukça uzun bir geçmişe sahip olan Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, iki taraf için de inişli çıkışlı ancak önemli bir süreci ifade eder. Yaşanan tüm gerginliklere rağmen bugüne değin birbirinden vazgeçmeyen bu çiftin birlikteliğini başlatan belge ise Ankara Antlaşması'dır.¹⁸⁵

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran “Altılılar”, geleneksel olarak Türkiye'nin sıkı ekonomik ve siyasal ilişki içinde bulunduğu ülkelerdi. Nitekim Roma Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra (Yunanistan'ı izleyerek), Temmuz 1959'da bir ortaklık antlaşması imzalamak için Avrupa Ekonomik Topluluğu'na başvuruda bulunuldu. Dört yıl süren görüşmeler, 12 Eylül 1963'te Ankara Antlaşması ile sonuçlandı. Ankara Antlaşması, ana ilkeleri ve ideolojik

¹⁸⁴ Karamuço, “AB Sürecinde Neredeyiz”, **a.g.m.**, s. 5-6.

¹⁸⁵ Ceren Uysal, “ Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son gelişmeler”, <http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayi01/uysal.pdf>. (18.08.2005).

temelleri bakımından Roma Antlaşmasına dayanır. Birçok madde Roma Antlaşmasından aynen alınmış veya sık sık ona başvurulmuştur.¹⁸⁶ Ankara Antlaşması, 12 Şubat 1964 tarihinde GATT'ın onayına sunulmuş; topluluk üyesi ülkeler ile T.B.M.M.'de onaylandıktan sonra, 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁸⁷

Türkiye ile AET arasında bir ortaklık yaratan bu antlaşma ile Türkiye ekonomisinin kalkınmasının hızlandırılması, Türk halkının hayat seviyesinin yükseltilmesi ve iki taraf arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi amaçlanmaktaydı. Bu amaçla antlaşma bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen bir şekilde kurulması amacıyla, hazırlık, geçiş, ve son dönem olmak üzere üç dönem öngörmekteydi.¹⁸⁸

Ankara Antlaşması uyarınca Türkiye-AET ortaklığının 3 dönemi şu şekilde özetlenebilir:¹⁸⁹

Hazırlık Dönemi : Anlaşmaya göre 5 yıl olarak öngörülen fakat görüşmelerin uzaması nedeniyle 8 yıl sürerek 1 Aralık 1964-31 Aralık 1972 tarihleri arasında kapsayan bu dönemde, Topluluk üstleneceği tek taraflı yükümlülüklerle Türk ekonomisini güçlendirmeyi ve Gümrük Birliği'ne geçişe hazır duruma getirmeyi taahhüt etmiştir. Topluluğun Geçici Protokol ile saptanmış bazı tarım ürünlerine ithal kolaylıkları tanınmasının ve 1. Mali Protokolün etkileri, 1958-64 döneminde düşmekte olan AET'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payının 1964-72 dönemindeki artışı ile görülür.

Geçiş Dönemi : 1 Ocak 1973'te Katma Protokolün yürürlüğe girmesiyle başlayan bu dönemde taraflar karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esasına dayanarak, sanayi ürünleri ticaretinde Gümrük Birliği'nin kurulmasını hedeflemişlerdir. Topluluk, pamuk ipliği, pamuklu dokuma ve rafine petrol ürünleri hariç, Türk sanayi ürünlerine gümrük vergilerini ve kısıtlamaları kaldırırken, bazı tarım ürünlerine de ithal kolaylıkları sağlamıştır. Türkiye ise AET menşeli sanayi ürünlerine uyguladığı

¹⁸⁶ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Kurtiş Basım, Bursa, 1999, s. 267.

¹⁸⁷ "Avrupa Birliği ve Türkiye", **TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını**, Mizanpaj Baskı, Ankara, 2002, s. 313.

¹⁸⁸ "Ankara Antlaşması", www.belgenet.com/arşiv/ab/ab.ankara.html.

¹⁸⁹ Ceren Uysal, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son gelişmeler", <http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/say101/uysal.pdf>. (18.08.2005).

gümrükleri kademeli şekilde 12 yılda kaldırmayı öngörmüş, korunması gereken hassas sanayi ürünleri içinse bu süreyi 22 yıla uzatmıştır.

Son Dönem : Türkiye ile AET arasındaki ortaklık ilişkisindeki son dönem Ankara Antlaşması'nın 5. maddesinde şu şekilde vurgulanır: “Son dönem gümrük birliğine dayanır ve Akit Tarafların ekonomi politikaları arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesini gerektirir”.

Antlaşmanın imzalanmasıyla 1 Kasım 1964'te başlayan ilk dönem, Geçiş Döneminin başladığı Katma Protokol'ün yürürlüğe girişine kadar devam etti.¹⁹⁰ Ankara Antlaşması'na ekli Geçici Protokol hükümlerinin öngördüğü düzenlemeler dışında beş yıl sürmesi öngörülen Hazırlık Döneminde, Türkiye'ye verilen bazı ürünlerin ihracatı için tarife kontenjanlarının uygulanması dışında, Türkiye'de pek ciddi çalışmalar yapıldığı söylenemez. Bu dönemde Türkiye'de bazı kurumların oluşturulduğu görülmektedir. Bu kurumlardan biri olan Ortak Pazar Merkez Teşekkülü'nün (OPAMET) kurulması gözle görülen ciddi çalışmalardan birisiydi bu dönemde. Devletin oluşturduğu ve kamu kurum ve kuruluş temsilcilerinden oluşan OPAMET'in yanında, özel sektör tarafından da, bugün de isminin sık sık duyduğumuz İktisadi Kalkınma Vakfı kuruldu.¹⁹¹

Aslında bu dönemde Türk siyasetinin esas konusu ise iç siyasal ortamda yaşanan mücadeleler olmuştur. Demokrat Parti'nin iktidardan düşmesi ve 1965'te Adalet Partisi'nin iktidara gelmesi gibi diğer iç siyasal gelişmeler, AET ile ilişkiler konusunun pek gündeme gelmesine fırsat vermemiş, AET konusu dar bir çevrenin bilgisi dahilinde kalmıştır.¹⁹²

3.2.2. Türkiye-Avrupa Birliği Katma Protokol ve Geçiş Dönemi

Hazırlık Dönemi boyunca Türkiye Topluluğa karşı herhangi bir yükümlülük altına girmemiştir. Hazırlık Dönemi'nin ardından Geçiş Dönemi'ni başlatacak olan Katma Protokol'ün TBMM'de onaylanması sırasında Adalet Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi üyeleri olumlu oy kullanırlarken Cumhuriyet Halk

¹⁹⁰ Şaban Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2001, s. 382-383.

¹⁹¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu-1*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993, s. 22-23.

¹⁹² Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası(1959-1996)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996, s.164-165.

Partisi ve Demokratik Parti üyeleri, Türkiye'nin Geçiş Dönemi'nin getireceği ekonomik yükümlülükleri üstlenemeyeceğini savunarak Katma Protokol'e ret oyu vermişlerdir.¹⁹³

Türkiye ile AT arasında "ortaklık" yaratan Ankara Antlaşması, Türkiye'nin topluluğa tam üye olabilme yolunu açmakta, sözü edilen Antlaşma'nın ekini teşkil eden Katma Protokol ise, istisnalarla beraber, 22 yıllık bir süre içinde gerçekleştirilecek "Geçiş Dönemi"nin usul ve şartlarını ortaya koymaktadır.¹⁹⁴

Geçici Protokol'ün 1/1 maddesine göre, Türkiye ile ilgili Katma Protokol'ün kabul edilip edilmeyeceğinin, Ankara Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden dört yıl sonra incelenmesi öngörülmesine rağmen, Türkiye, iki buçuk yıl sonra 16 Mayıs 1967'de Beşinci Ortaklık Konseyi toplantısında, Katma Protokol konusunda incelemelerin başlatılmasını istemiştir.¹⁹⁵ Topluluk, Ankara'nın bu isteğinin ancak hazırlık döneminin sona ermesinden sonra 1 Aralık 1968'de değerlendirilebileceğini belirtmiş ve Türkiye'nin Geçiş Dönemi yükümlülüklerinin sorumluluğunu kaldırıp kaldıramayacağı konusunda da bir rapor hazırlamış ve 29 Nisan 1968'de bu raporu yayınlamıştır. Raporda da Türkiye'nin ikinci döneme geçiş için yeterli yapıda olmadığı belirtilmiştir.¹⁹⁶ Türkiye'nin ikinci döneme geçişiyle ilgili Topluluk'un olumsuz görüşüne rağmen yapılan girişimlerle 9 Aralık 1968'de Geçiş Dönemi için görüşmelerin başlatılması kabul edildi. Yapıla görüşmelerde de 23 Kasım 1970'te Brüksel'de Katma Protokol imzalandı. Ancak Katma Protokol'ün üye ülke parlamentoları tarafından da onaylanması gerektiğinden dolayı Katma Protokol'ün ticari hükümleri, bir geçici anlaşma ile 1 Eylül 1971'de yürürlüğe girdi. Böylece de Geçiş Dönemi başlamış oldu. Katma Protokol ise 1 Ocak 1973'te resmen yürürlüğe girdi.¹⁹⁷

Anlaşmanın geneline bakıldığında, Türkiye ile Topluluk arasında malların serbest dolaşımını amaçlayan ve bir süreç dahilinde gümrük birliğini hedefleyen bir anlaşma olduğu anlaşılmaktadır. Topluluk, Türkiye'den yapacağı ithalata uyguladığı

¹⁹³ Ceren Uysal, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son gelişmeler", <http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayi01/uysal.pdf>, (18.08.2005).

¹⁹⁴ "Avrupa Birliği ve Türkiye", **TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını**, Mizanpaj Baskı, Ankara, 2002, s. 333.

¹⁹⁵ Tekeli, İlkin, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁹⁶ Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 383.

¹⁹⁷ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 115-117.

gümrük vergilerini Katma Protokol'ün yürürlüğe girişinden sonra kaldıracak, Türkiye ise uygulanan bütün ithalat miktar kısıtlamalarını bu protokolün yürürlüğe girişinden en geç yirmi iki yıl sonra kaldıracaktır. Özellikle tarım ürünlerinin Türkiye ile topluluk arasında serbest dolaşımı 22 yıllık süreç sonunda gerçekleştirilecek ve Ortaklık Konseyi, bu yirmi iki yıllık süreç sonunda Ortak Tarım politikası tedbirlerini alıp almadığını tespit edecek ve tarım ürünlerinde serbest dolaşımın gerçekleşmesini sağlayacak hükümler belirlenecektir.¹⁹⁸

Katma protokol'ün imzalanmasıyla, Türkiye ile Topluluk arasında Ortak Pazar temelinde belli bir süreç dahilinde, yirmi iki yıllık bir süre sonunda bütün ithalat miktar kısıtlamalarının kaldırılması ile gerçekleştirilecek olan gümrük birliğinin temeli atılmış olmaktadır.¹⁹⁹

Türk iç politikasında 12 Mart 1971'de ülkede yaşanan siyasal krizler ve artan toplumsal olaylar sonucu yaşanan, ordunun siyasete müdahale etmesi anlamına gelen 12 Mart Muhtırası ve yaşanan askeri siyasal etki üzerine Demirel Hükümeti istifa etmiş ve yerine teknokrat Erim Hükümeti kurulmuştu. Türk siyasi hayatı, 70'li yıllarda gerek sağıyla gerek soluyla çalkantılı bir dönem yaşamakta ve bu siyasal gerilimler aynı zamanda siyasi partilerin seçmen tabanlarına da yansımakla birlikte ideolojik toplumsal çatışmalara neden olmaktadır. Bu dönemde yaşanan siyasal mücadeleler, ülkede büyük bir politik istikrarsızlığa neden olmuş ve 70-80 yılları arasındaki dönemde genelde koalisyon hükümetleri Türk siyasetine hakim olmuştur. Türk siyasetinin bu dönemi iç sıkıntıların yanında dünyada yaşanan petrol krizinden kaynaklanan ekonomik krizin de etkisiyle birlikte, ülke içinde de ekonomik sorunlarda da artış olmuştur.²⁰⁰ Türkiye Katma Protokol gereği, 1 Ocak 1973'te, on iki yıllık listede öngörülen %10'luk bir gümrük indirimi daha yaptı ancak bu indirim yapılmadan önce 31 Aralık 1972'de gümrükler %10 oranında arttırıldığından dolayı, 1973'te yapılan indirim "resmi" bir indirim olarak kalmıştır. İkinci indirim ise 1 Ocak 1976'da da %10'luk bir indirimle gerçekleştirilmişti. Böylece yirmi iki yıllık listeden ise %5'lik bir indirim yapılmıştır.²⁰¹

¹⁹⁸ "Katma Protokol", <http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab.kprotokol.html>, (20.03.2004).

¹⁹⁹ "Ankara Antlaşması", <http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab.ankara.html>, (20.03.2004).

²⁰⁰ Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 161-238.

²⁰¹ Karluk, **a.g.e.**, s. 388.

Bu dönem Türkiye-AT ilişkilerinde, günümüze dek bir sorun halini alacak olan Kıbrıs Sorununun da başladığı dönemdir. 1974 Temmuzunda Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunması toplulukla Türkiye arasında ilk defa ciddi bir sorun haline gelmiş ve Topluluk Türkiye'yi Kıbrıs Konusunda eleştirmiştir.²⁰² Dolayısıyla bu dönemde Topluluk'la ilişkilerin kötüleşmesi, Topluluk'un, Kıbrıs müdahalesi nedeniyle Türkiye'yi eleştirmesi ve Yunanistan'nın da, AT'ye tam üyelik için başvurması sonucunda, Türkiye'den bir adım öne geçmesi aslında ortaya çıkan diğer sorunların yanına bir sorun daha eklemiş oldu. Türk Hükümeti 1977 ve 1978 yıllarında aldığı iki kararla Topluluk'la olan ilişkilerini dondurma kararı aldı. Türkiye'nin yükümlülüklerini tek taraflı dondurması sonucunda Topluluk da Türk tarım ürünlerine karşı koruma önlemlerini arttırmış ve Türk işçilerinin, Topluluk içinde serbest dolaşımı konusunda olumsuz tavırlar almaya başlamıştı.²⁰³

Bütün bunların sonucunda, 1970'lerde gelişen olumsuz iç siyasal ve ekonomik olayların yarattığı istikrarsızlık 12 Eylül 1980'de Türk ordusunun müdahalesiyle sonuçlandı.

12 Eylül'ün ardından Türkiye'ye karşı ihtiyatlı bir tavır alan AT, ilişkileri hemen askıya almak yerine gelişmeleri izlemeyi tercih etmiş, hatta 4. Mali Protokol Haziran 1981'de onaylanmıştır. Ancak Milli Güvenlik Konseyi'nin tüm siyasi partileri kapatma kararına DİSK'in 52 yöneticisi için idam istemi ve Barış Derneği davası eklenince, 1981 yılının sonbaharından itibaren Topluluğun Türkiye'ye karşı olumsuz tutumu belirginleşmiş, Avrupa Parlamentosu, 22 Ocak 1982'de aldığı bir kararla KPK'nın ve AP kanadının iptal edildiğini açıklamış, Komisyon ve Konsey'e de, Türkiye'de insan hakları ve demokratik özgürlükler sağlanana dek, mali yardımın askıya alınmasını tavsiye etmiştir. Böylece, ilişkilerde siyasi karar ve beklentilerin ön plana çıktığı, etkileri günümüze değin süren son derece zorlu bir döneme daha girilmiş oldu.²⁰⁴

²⁰² Çalış, a.g.e., s. 180.

²⁰³ Karluk, a.g.e., 388.

²⁰⁴ Ceren Uysal, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son gelişmeler", <http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayi01/uysal.pdf>. (18.08.2005).

3.2.3. Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik Başvurusu

12 Eylül'de Türk siyasetinin kesintiye uğraması ile iktidarı ordunun ele geçirmesi ile birlikte, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne bakışında herhangi bir değişiklik olmamış, darbe bildirisinde de, Türkiye'nin AB ve NATO gibi uluslar arası örgütlerle ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmayacağı ifade edilmişti. Batı'da da bu askeri darbe, uluslararası politikada yaşanan İran İslam Devrimi ve Afganistan savaşı gibi soğuk savaş dönemi ilişkilerini gerginleştiren olaylar yüzünden, çok fazla tepkiyle karşılanmamıştı.²⁰⁵

Türkiye bir Batı müttefiki olarak, kendisini güvenlik açısından güç durumda bırakan bir ortamla karşı karşıyaydı. Darbenin ilk günlerinde bu uluslar arası ortam Türkiye'deki darbeye yapılacak tepkiyi her ne kadar hafifletse de, Türk iç siyasetinde demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanmaya başlanması, siyaset adamlarının politik hayattan uzaklaştırılmaları Avrupa Komisyonu'nun tepkisini arttırmasına neden olmuş ve Komisyon, Türkiye'ye verilecek olan 4. Mali Protokol'ün askıya alınmasına karar vermişti. Aynı şekilde Avrupa Parlamentosu ve Konseyi de Türkiye'yi kınamıştı. İlişkilerde yaşanan bu gerginlik 1982'de Ortaklık'ın süresiz askıya alınmasına neden oldu.²⁰⁶ Türkiye ile AB arasında bu dönemde soğuk rüzgarlar eserken, Yunanistan da AB'ne tam üyelik aşamasına gelmişti. Topluluk tarafından, Türkiye'den bir an önce demokrasiye dönülmesi isteniyordu.

Topluluk tarafından Türkiye'ye insan hakları, demokratikleşme gibi konularda yapılan eleştiriler, 1983 sonlarına kadar sürdü. 1983 Kasım'ında yapılan seçimlerde Özal liderliğindeki Anavatan Partisi iktidara gelmişti. ANAP'ın iktidara gelmesinden sonra AB ile ilişkilerde daha yapıcı bir yol izlenmiş, 1986 yılında Özal, AB'ye bir sene içinde tam üyelik başvurusu yapılacağını açıklamıştı. Aslında Türkiye, AT'ye tam üyelik başvurusu konusunu 25 Mart 1981 tarihli MGK toplantısında görüşmüş ve başvurunun bir an önce yapılmasını kararlaştırmıştı. Tüm

²⁰⁵ Çalış, a.g.e., s. 210.

²⁰⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Türkiye-Avrupa Birliği- 3**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 35.

bu gelişmelerden sonra, Türkiye 14 Nisan 1987’de AT’ye tam üyelik başvurusunu yaptı.²⁰⁷

13 Aralık 1983’te kurulan Özal başkanlığındaki ANAP hükümetinin programında “AET münasebetlerimizde esas hedefimiz tam üyelik olmakla beraber, bütün safhalarda münasebetlerimizin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız” ifadesi yer almaktadır. Burada belirtilmesi gereken nokta tam üyelik başvurusunun, Roma Antlaşması’nın “Topluluğun üçüncü bir devletle ortaklık oluşturan anlaşmalar imzalanmasına” dair 238. maddesi kapsamındaki Ankara Anlaşması ve Katma Protokol ekseninde değil, Antlaşma’nın “ Her Avrupa Devleti Topluluğa üye olmayı talep edebilir” şeklinde başlayan 237. maddesi çerçevesinde yapıldığıdır.²⁰⁸

Türkiye’nin başvurusuna Topluluk, gecikmeli bir şekilde ancak 18 Aralık 1989’da cevap verdi. Komisyonu’nun görüşünde, Türk ekonomisindeki olumlu gelişmelere rağmen, yine tarım sektöründeki sorunlar, sanayideki yüksek koruma oranları ve makro dengesizlikler gibi olumsuzlukların varlığına dikkat çekilmiş ve Topluluk’un, Tek Senet’te öngörülen hedefleri gerçekleştirmeden Türkiye’nin tam üyelik başvurusuna cevap vermeyeceği belirtilmiştir. Komisyon da, 6 Haziran 1990’da benimsediği işbirliği programı içerisinde Türkiye ile gümrük birliğinin tamamlanmasını öngörmüştür.

Sonuç olarak Topluluk, Türkiye’ye tam üyelik konusunda, “evet” demediği gibi “hayır” da dememiş ancak Türkiye’nin Topluluk’a üyelik açısından “ehil/eligible” olduğunu belirtmişti. Ancak AT, Türkiye’ye tam üyelik yolunu değil, işbirliğinin arttırılmasını öngörerek gümrük birliği yolunu açmıştır.²⁰⁹

Türk dış politikası karar alıcıları, ülke dış siyasetinde, Türk dış politikasının geleneksel tutumunda herhangi bir değişikliğe izin vermediler. Ancak Türkiye ile Topluluk arasında, insan hakları, demokratikleşme ve Kürt sorunu gibi siyasal konularda sorunların daha yoğun yaşanmaya başladığı bir dönemde, 1990 Ağustos’unda Irak’ın Kuveyt’i işgali ile patlak veren körfez krizi, Türkiye’nin soğuk

²⁰⁷ İhsan Senal, İhsan Dağı, **Kim Bu Özal (Siyaset, İktisat, Zihniyet)** Boyut Yayın, Ankara, 2001, s. 265-267.

²⁰⁸ Ceren Uysal, “ Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son gelişmeler”, <http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayi01/uysal.pdf>, (18.08.2005).

²⁰⁹ Çalış, **a.g.e.**, s. 234-244, Karluk, **a.g.e.**, s. 413-415.

savaş sonrasında tartışılan jeopolitik önemini yeniden gündeme getirdi. Türkiye tekrar uluslar arası politikada bu bölgesel krizle önemli bir aktör konumuna geldi.²¹⁰

Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği'ne geçilmesi için Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995'te yaptığı toplantıda da karara alındı. Böylece 1 Ocak 1996 dan itibaren Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği başlamış oldu. Avrupa ile başlayan Gümrük Birliği için yaratılan bu sevinç havasının, o dönemde pek yansıtmadığı önemli gerçeklerden birisi ise Türkiye'nin AB'ye tam üye olmadan gümrük birliğini gerçekleştirmiş olması ve bu nedenle Türkiye'nin üyesi olmasa da AB organlarının almış olduğu lehte ve aleyhte kararlara uymak gerekliliğine bakıldığı zaman, Avrupa ile entegrasyon sürecini destekleyici mahiyette teknik ve mevzuat uyumunu da içeren bir birleşme olduğu da görülmektedir.²¹¹

Gümrük Birliği sürecinin iki taraf arasında 1996 başında resmen başlaması ile Ankara Antlaşması'nda öngörülen üç aşamadan sonuncusu olan son safhaya “tam üyelik” aşamasına gelinmiş oldu. Ancak iki taraf arasındaki ilişkilerin seyri üyelik sürecine doğru değil, gümrük birliği temelinde yoğunlaştırılmaya çalışılmış bir sürece kaydı. Özellikle Avrupa, Türkiye ile olan ilişkilerinde bu yönde bir çizgi izlemeye başladı. Türkiye'ye tam üyelik perspektifi vermekten çekinen AB, Türkiye'nin Topluluk'la olan ilişkilerinin hangi zemine oturacağı konusunda da tereddüde düşerek, AB, Türkiye'nin Akdeniz politikası içinde mi kalacağı yoksa tam üyeliğe aday bir ülke mi olacağı konularında belirsizliğe neden olmuştu.²¹²

3.3. LÜKSEMBURG VE HELSİNKİ ZİRVELERİNİN TAM ÜYELİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Aralık 1997'de yapılacak olan AB Lüksemburg Zirvesi öncesi Ekim ayında yapılan Lüksemburg toplantısında da Türkiye ile ilgili tartışmalar yaşanmış ve bu gayrı resmi zirveye hazırlık niteliğindeki toplantıda da, Amsterdam Zirvesi ve Gündem 2000 Genişleme belgesinde olduğu gibi Türkiye'nin genişleme dışında

²¹⁰ Ramazan Gözen, **Amerikan Kışkacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s. 249-255.

²¹¹ Erol Manisalı, **Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 55-78.

²¹² Yahya Sezai Tezel, “Bu Gümrük Birliği Antlaşması Mutlaka TBMM’de Görüşülmeli ve Onaylanmalıdır”, **Yeni Türkiye**, Yıl.1995, Sayı: 3, ss. 182-186.

birakılmasına karar verilmişti.²¹³ Avrupa Birliği'nin bu değişmez tutumu, Türk Dışişleri'nde de, Avrupa ile ilişkilerde oluşabilecek en kötü ihtimal olarak değerlendirilmekteydi. Onlara göre Avrupa'nın Türkiye'yi genişleme sürecinin dışında bırakma politikası, AB ile Türkiye arasında "Çatışma Yolu'nun (Collision Course)" açılmasına neden olmaktaydı. Bu çatışma yolu, Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşmasına dolayısıyla, Türk-Yunan ilişkilerinin, aradaki sorunların çözümsüz kalarak, daha da kötüleşmesine yol açabilirdi.²¹⁴

Türkiye ile AB arasında soğuk rüzgarların estiği 1997 sonlarında, 12-13 Aralık 1997 tarihleri arasında Lüksemburg Zirvesi gerçekleştirildi. AB bu zirvede, ekonomik ve parasal birliğin üçüncü aşamasıyla ilgili bir kararı kabul etmiş ve Birlik'in gerçekleştireceği büyük genişleme ile kararlar alınmıştır. Daha önce Gündem 2000 Genişleme Belgesi'nde on MDAÜ ve Kıbrıs Rum Kesimi ile ilgili katılım süreci Lüksemburg'da da kabul edilmiştir. Bu aday ülkeler aynı kriterlerle ve eşit şekilde bir katılım sürecinde değerlendirilerek AB'ye katılacaklardır.

Aday üyelik süreçlerinde yer verilmeyen Türkiye ile ilgili olarak Konsey, AB'ne katılım için Türkiye'nin ehilliğini onaylamaktadır. Türkiye diğer başvuru sahibi ülkelerle aynı kriterlere tabi olacaktır. Ekonomik ve siyasal şartlar nedeniyle katılım müzakerelerine dahil edilmeyen Türkiye için, Komisyon, her şeye rağmen AB'ne her alanda daha da yakınlaştırılması amacıyla Türkiye'yi katılıma hazırlamaya yönelik bir stratejinin hazırlanmasının önemli olduğunun kabul etmektedir. Türkiye'nin toplanması öngörülen Avrupa Konferansı'na katılması ise AB üye devletleri ile Türkiye arasındaki diyalog ve işbirliğinin gelişmesini sağlayacağı da belirtilmiştir.

AB Türkiye'nin AB'ye adaylığına ehilliğini 1989'dan sonra ikinci defa kabul etmiş olmasına rağmen, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini güçlendirmesinin yolunu da, siyasal ve ekonomik reformların devam ettirilmesine, insan hakları, azınlıkların korunması ile Türkiye ve Yunanistan arasında istikrarlı ilişkilerin oluşturulması ve bu amaçla uluslararası Adalet Divanı'na başvurulması ile sorunların çözülmesi ve BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararı temelinde Kıbrıs'ta siyasal bir çözüme

²¹³ **Sabah**, 28 Ekim 1997.

²¹⁴ **Sabah**, 28 Ekim 1997.

yönelik BM gözetimindeki müzakerelerin desteklenmesine bağlı olduğu ayrı bir paragrafta Türkiye'ye hatırlatılmaktaydı.²¹⁵ Sonuç belgesine yansıyan Türkiye'ye bu ayrımcılığın yanında, toplantı esnasında, Türkiye'deki insan hakları ihlalleri, işkence ve Kürt sorunu ile ilgili olarak Lüksemburg Başbakanı Jean Claude Juncker ve İngiliz Dışişleri Bakanı Robin Cook tarafından sert eleştiriler de yapılmıştır.²¹⁶

Sonuç olarak AB, Lüksemburg'da Türkiye'yi adaylık sürecine almamıştı. 1997'de hem Avrupa'da hem de Türkiye'de kimlik ve medeniyet merkezli tartışmalar ilişkileri gerginleştirmiş, AB'nin Kıbrıs ve Ege sorunlarında Yunan tezlerini destekleyerek, Türkiye'nin sert tepkisine neden olmuştu. Soğuk savaşın sona ermesinden sonra, AB'nin önünde ise, Doğu Avrupa'ya doğru genişleme olanağı doğmuştu. Bu genişleme sürecinde Lüksemburg'da Türkiye'nin genişleme dışında bırakılması, dolayısıyla siyasal bir tercihti ve Avrupa haritasında Türkiye'ye yer verilmemişti.

1997 Lüksemburg Zirvesi sonucunda, Türkiye'nin AB genişleme sürecinin dışında bırakılmasıyla, iki taraf arasındaki ilişkilerde ciddi bir çıkmaza girilmiş ve her iki tarafta da kimlik merkezli tartışmalar artmaya başlamıştı.

Avrupa'da 1999 Aralık Zirvesi için hazırlıklar devam ederken ve Türkiye ilerleme raporunun açıklama tarihi yaklaşırken, yapılacak olan Helsinki zirvesinde Türkiye'nin adaylığının açıklanmasına yönelik görüşler daha da ağırlık kazanırken, Başkan Clinton'un İstanbul'da, Türkiye'nin Batı müttefiki olarak bölgesel önemine dikkat çekmesi, muhtemelen Avrupa'nın Türkiye'ye bakışındaki olumsuzlukların giderilmesini sağlayarak, Avrupa açısından Türkiye'nin adaylığının açıklanmasının doğruluğunu daha da tescil etti. AB Genel İşler Komisyonu'na katılan Dışişleri Bakanı Cem, AB 'nin takınacağı tavrın Türkiye'nin Birlik'le arasındaki ilişkilerin gelişmesinde belirleyici olacağı mesajını vermişti.²¹⁷

Eylül ayında açıklanan AB komisyonu İlerleme Raporunda ise yapılan analizlerde, Türkiye'deki siyasal, hukuki ve ekonomik alandaki eksiklikler dile getirilirken, kullanılan ifadelerin 1998 ilerleme raporuna göre daha yumuşatılmış

²¹⁵ Çalış, a.g.e., s. 299-313.

²¹⁶ Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, Alfa Basım, İstanbul, 2001, s. 153.

²¹⁷ "Başkan Clinton'ın TBMM'deki Açılış Konuşması", <http://www.belgenet.com/arsiv/cilintontbmmm0.html> .(22.04.2004).

olduğu görülmektedir. Ancak raporun dilindeki yabancı ifadelere rağmen, insan hakları, azınlıklar, MGK, hukuki yapı gibi alanlardaki eksiklikler de belirtilmiş; aynı zamanda bu alanlarda gerçekleşen olumlu gelişmelere de değinilmiştir. Raporda sonuç olarak, olumlu ve olumsuz faktörlere rağmen, Türkiye'nin aday üye olmak isteğinin olumlu karşılanması gerektiği ifade edilmiştir.²¹⁸

Türkiye üzerinde oluşan bu olumlu hava, Türkiye'nin sık sık başını ağrıtan Avrupa Parlamentosu'na da yansımıştı. Avrupa Parlamentosu, 2 Aralık'ta yaptığı genel kurul toplantısında, Helsinki Zirvesi'nde ele alınacak konulara dair görüşlerini onaylamış ve "Türkiye'nin AB'ye tam üyelik adaylığına hakkı olduğunu" kabul etmiş ve Türkiye'yi aday ülke olarak nitelemişti.²¹⁹

10-11 Aralık 1999'da yapılan AB Helsinki Zirvesi sonucunda kabul edilen Bin Yıl Bildirgesi'nde Türkiye, genişleme sürecine dahil edilerek, aday ülke olarak açıklandı. Bu açıklama yapılmadan önce ise Türkiye ile Avrupa arasında yoğun bir diplomatik süreç yaşandı. AB tarafı, 9 Aralık günü, zirve sonuç bildirgesinin taslağını Türk Dışişleri'ne gönderdi. Dışişlerinde, uzmanlar taslağı incelemeye aldılar. Türkiye aday ülke ilan edilmesine rağmen, taslakta yer alan Türk-Yunan sorunlarının 2004'te Lahey Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesi ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB üyeliğinin öne alınmasının öngörülmesi, Türkiye'de rahatsızlık yarattı. Başbakanlık'ta Başbakan Bülent Ecevit öncülüğünde, Dışişleri Bakanı Cem, Devlet Bakanları Şükrü Sina Günel, M.A. İrtemçelik ve dışişleri bürokratları arasında taslak metni ele alındı. İrtemçelik dışında kalan bakanlar, metni Yunan ve Kıbrıs konularında şaibeli bulurken, İrtemçelik, metnin özel bir şart içermediği görüşündeydi.²²⁰

Sonunda Türkiye, Helsinki'de AB aile fotoğrafı içinde yer almayı kabul etti ve belki de iki yüz yıllık rüyanın son basamağı anlamına gelen aday üyelik kararı Türkiye için Helsinki'de dünyaya ilan edildi. Zirve Sonuç Bildirgesi'nde, Türkiye ve diğer aday devletlerin, üyelik sürecine eşit bir şekilde katılacakları belirtilmiş ve aday devletler sınır sorunlarını BM Anayasası'na uygun şekilde, çözme yolunda her gayreti göstermeye davet edilmiştir. Taraflar, sorunları bir çözüme

²¹⁸ "1999 Türkiye İlerleme Raporu", <http://www.belgenet.com/arşiv/ab/ab.html> (22.04.2004).

²¹⁹ **Milliyet**, Helsinki Zirvesi Özel Eki, 10 Aralık 1999.

²²⁰ "Bakanların Savaşı", <http://www.hürriyet.com>, (10.07.2000.)

kavuşturamamaları halinde UAD'na sorunlarını götüreceklerdir. Kıbrıs'ta BM gözetiminde barış görüşmelerine devam edilmesi sevindirici bulunmuş, Türkiye'de devam eden reformların sürdürülmesi arzu edilmiş, Türkiye için bir katılım ortaklığı belgesi oluşturularak Birlik müktesebatının benimsenmesi için bir takvim oluşturulması öngörülmüştür.²²¹

Bütün bu gelişmelere ve yapılan yorumlara rağmen Türkiye, AB'nin resmen onüçüncü aday ülkesi olarak tarihteki yerini aldı. İşin başka bir yönü ise, olumlu veya olumsuz yorumlarda en büyük ortak yön her iki tarafın da birbirinden kopamayacağı gerçeğidir. Çünkü Türkiye, bölgesinde sahip olduğu jeostratejik önem sebebiyle Doğu ve Batı arasında önemli bir köprü görevi görmektedir ve gelecek yıllarda da bu görevi daha da önem kazanacaktır.

Türkiye, 2000'li yollara coşku ve huzurla girdi. Helsinki'nin getirdiği rahatlıkla ülkenin üzerinde “Avrupalılık” bulutları dolaşıyordu. Aday üyelik sonrası dönemde, Türkiye için tam üyeliğe hazırlık amacıyla, siyasal ve ekonomik reformların yapılması ve AB müktesebatına uyum dönemi idi. Bu dönemde Türkiye, gerek resmi kurumlarıyla gerekse sivil toplum kuruluşlarıyla, yapılacak ortak çalışmalarla yaratılan toplumsal uzlaşıyla AB politikasına vizyon verecekti. Türkiye ile AB arasında normal olumlu seyrine dönen ilişkilerin ilk çalışma toplantısı Lüksemburg'da 11 Nisan 2000'de, 39. Ortalık Konseyi toplantısı ile başladı. Toplantı sonrasında, yayınlanan raporda aday ülke Türkiye için de üyelik öncesi stratejinin başlatılacağı açıklandı. AB, üyelik için gerekli düzenlemelerin finansmanı için de 15 milyon Euro yardım yapmayı öngörmekteydi. Bu amaçla da Türkiye-AB arasında sekiz alt komitenin kurulması kararlaştırılmıştır. Artık Türkiye AB üyeliğine hazırlanan bir devlettir.²²²

Helsinki Zirvesi ertesinde yeni bir ivme kazanan ilişkilerimizde Türkiye'nin tek pazara uyum ve AB'ne katılım sürecini hızlandıracak somut ve önemli adımlar atmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlileri Katılım Öncesi Stratejinin temel unsurlarının Türkiye için hayata geçirilmeye başlanmış olması ve taraflar arasında

²²¹ “Helsinki Zirve Sonuç Bildirisi”, **Güncel Haber**, Ocak 2000, Sayı: 5.

²²² Volkan Vural, “AB ve Türkiye”, **Yeni Türkiye**, Yıl:6, Sayı: 35, Ankara, 2000, s.256.

yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımı alanında müzakerelerin başlatılmasıdır.

Bu çerçevede, Türkiye'nin AB'ne katılım için "yol haritası" mahiyetindeki Katılım Ortaklığı Belgesi kabul edilerek, Türkiye tarafından hiçbir gecikmeye veya kararsızlığa mahal bırakmadan bir "Ulusal Program" hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevede ülkemiz, AB tarafından 12 aday ülke için belirlenen Katılım Öncesi Stratejiye dahil edilmiştir. Katılım Öncesi Stratejinin temel unsurları katılım ortaklığı, ulusal program, tarama süreci ve mali yardım ile Topluluk programlarına iştirak olarak tanımlanmaktadır. Ülkemiz halihazırda tam üyelik müzakerelerine baz teşkil eden ve aday ülke mevzuatlarının AB mevzuatına uyumu konusunda analitik inceleme ve takvimlendirme çalışmalarının yapıldığı "Tarama Süreci" nin resmen başlatılması dışındaki tüm unsurlardan yararlanmaktadır.²²³

3.4. AVRUPA BİRLİĞİ KATILIM SÜRECİNE İLİŞKİN İLERLEME RAPORLARI VE DEVLETTE REFORM ÖNERİLERİ

1997 yılında Helsinki Zirve Toplantısında Türkiye için Avrupa Stratejisi benimsenmiş, bu çerçevede diğer aday ülkeler için hazırlanması öngörülen düzenli raporların Türkiye için de hazırlanarak kaydedilen mesafenin izlenmesinin sağlanması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, Türkiye için hazırlanan ilk düzenli rapor 1998 yılı Kasım ayında yayımlanmış ve bunları 1999 ve 2000 yıllarında hazırlanan düzenli raporlar takip etmiştir. 8 Kasım 2000 tarihinde yayımlanan üçüncü ilerleme raporu Helsinki Zirvesi sonrası Türkiye için hazırlanan ilk rapor olması bakımından önem arz etmektedir. Aynı zamanda söz konusu raporda yer alan değerlendirmeler, AB Komisyonu tarafından Türkiye için hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi'ne esas teşkil etmiştir.

2000 yılı ilerleme raporunda Kopenhag kriterlerine uyum bakımından özetle aşağıdaki değerlendirmeler yer almıştır. Türkiye için hazırlanan 2000 yılı inceleme raporunda, politik kriterler, ekonomik kriterler ve AB müktesebatını üstlenme yeterliliği olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir.

²²³ "Avrupa Birliği ve Türkiye", TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını, Mizanpaj Baskı, Ankara, 2002, s. 455.

AB Komisyonu tarafından tüm aday ülkeler için her yıl hazırlanan İlerleme Programları'nın beşincisi, 9 Ekim 2002 tarihinde yayınlanmıştır. Türkiye için hazırlanan 2002 yılı İlerleme Raporu'nda, giriş, siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve AB müktesebatını üstlenme yeterliliğini içeren üyelik kriterleri olmak üzere, iki ana başlığın yanısıra, Katılım Ortaklığı ve Ulusal Program çerçevesinde yapılan değerlendirmeleri de içeren üçüncü bir bölüm bulunmaktadır.²²⁴

Türkiye 2000'li yıllara girerken, 21. yüzyılın ilk beş yıllık dönemi için bir beş yıllık program daha hazırladı. Sekizinci beş yıllık plan olan bu kalkınma planını Türkiye- Avrupa Birliği ilişkileri ile ilgili bölümünü de, Türkiye-AB İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu hazırladı. Rapor, Kopenhag Kriterleri esas alınarak, Türkiye'nin bu çerçevede yapması gereken reform tavsiyeleri şeklinde hazırlandı. Rapor diplomat Gürsel Demirok başkanlığında İHKÜK tarafından oluşturuldu. Bundan dolayı rapora bazı metinlerde Demirok Raporu da denilmektedir. Raporda yapılması gereken değişiklikler olarak, düşünce özgürlüğünün sağlanmasına yönelik yasal çalışmaların yapılması, sivil toplum kuruluşlarının anayasal güvenceye ve statüye kavuşturulması, dokunulmazlığın sınırlandırılması, MGK'nın bir danışma organı olarak yeniden düzenlenmesi ve Kurul'daki sivil üye sayısının artırılması, örgütlenme özgürlüğünün sağlanması gibi yasal ve idari düzenlemelerin yapılması tavsiye edilmiştir. Yapılan bu tavsiyelere bakıldığında, özellikle insan hakları, düşünce özgürlüğü gibi konularda demokratik düzenlemelerin daha çok dikkat çektiği görülmektedir. Rapor, hazırlanış şekli itibarıyla 14 Ekim 1999'da yayınlanan Gündem 2000 çalışmalarına dayanmaktaydı. Raporda getirilen değişiklik önerileri, AB'ne üyelik hazırlığının ötesinde, Türkiye'nin demokratikleşme yolunda atması gereken adımlar bütünü olarak kabul edilebilir. DPT bünyesinde hazırlanan bu rapor, yayımlanmasından sonra Türkiye'de demokratik gelişimi izleyen AB'nin yanısıra diğer uluslar arası örgütler tarafında da dikkate alındı ve Türkiye'ye dair 2000 yılı raporlarında da bu rapora yer verildi.²²⁵

Helsinki Zirvesi'nde Türkiye, aday ülke ilan edilince, tam üyelik şartlarından biri olan Kopenhag Kriterleri'nin yerine getirilebilmesi amacıyla, Türkiye'de de

²²⁴ "Avrupa Birliği ve Türkiye", TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını, Mizanpaj Baskı, Ankara, 2002, s. 471-472.

²²⁵ Milliyet, 6 Ekim 2000.

alışmalar başlamıştı. Bu yolda atılan temel adımlardan birisi yukarıda bahsettiğimiz rapordu. Ancak Demirok raporunun hazırlanmasından sonra, yine İHKÜK tarafından Kopenhag Kriterleri çerçevesinde yapılması gereken yasal ve idari düzenlemeleri Bakanlar Kurulu'na sunulmak üzere bir rapor halinde Haziran 2000'de hazırlandı. Bu raporun hazırlanmasındaki amaç ise, AB Katılım Ortaklığı Belgesi bağlamında hazırlanacak Ulusal Program'da yer alacak şekilde takvime bağlanmasıydı. Kopenhag Kriterlerine göre Türkiye'nin yapması gerekenleri takvime bağlayan bu raporda da, daha önce hazırlanan rapordaki eleştirilere maruz kalan öneriler biraz daha yumuşatılarak öneri haline getirilmişti.²²⁶

Türkiye'nin aday üye ilan edilmesiyle, tam üyelik alışmaları Türkiye'de hızlandı. AB müktesebatı ile ilgili çalışmaları ve ilişkileri bir koordinatör kuruluş ile yürütme çalışmaları da başlamış, AB Genel Sekreterliği'nin kurulmasının temeli 26 Ocak 2000 tarihli Başbakanlık Genelgesi ile atılmış oldu.

Türkiye'nin AB'ye üyeliği yolunda, kendi içinde yapacağı reform ve düzenlemeler için kurumlar arası gerekli koordinasyonun sağlanması ve AB ile ilişkilerin kurumsal düzeyde yürütülebilmesi amacıyla 4 Temmuz 2000'de resmen AB Genel Sekreterliği kuruldu.²²⁷

Türkiye'de bu çalışmalar sürerken, Türkiye'yi tam üyeliğe hazırlamaya yönelik katılım öncesi stratejiler de hazırlanıyordu. Katılım öncesi stratejilerinin bir parçası olan katılım ortaklığı belgesinin ilk yemeli olan ve üyelik öncesi Türkiye'ye AB tarafından yapılacak olan yardımların koordinasyonu ile ilgili olan katılım öncesi stratejisi Temmuz'da açıklandı. Bu taslak metninde, diğer adaylarla aynı şekilde Türkiye'nin orta ve uzun vadede yapması gerekenler belirtilmekteydi. AB 'nin Türkiye'yi tam üyeliğe götürmek için hazırlayacağı katılım ortaklığı belgesinin taslağı da Ekim ayında tamamlanmıştı. Bu KOB taslağında, Ege ve Kıbrıs konusuna yer verilmezken, azınlık hakları ifadesi yerine bireysel hakların kullanımına yer verilmiş ve MGK'da daha fazla sivil üyeye yer verilmesi ve idamın kaldırılması

²²⁶ "AB'ye Uyum Stratejisi", <http://www.radikal.com.tr/2000/06/21/politika/abhtml>, (15.05.2004).

²²⁷ "ABGS Kuruluş Yasası", <http://www.abgs.gov.tr>, (17.05.2004).

istenmiş ayrıca İHKÜK eski başkanı Gürsel Demirok'un hazırladığı raporun hükümet tarafından ciddi şekilde uygulanması tavsiye edilmiştir.²²⁸

Türkiye, AB'ye üyelik programının ya da kendisi için artık bir 21. yüzyıl medeniyet projesi önemi kazanan Ulusal Program'ı hazırlama telaşındaydı. Ancak Avrupa ile ilgili tartışmaların bu kadar yoğun yaşandığı bir dönemde TBMM'de bu konuların çok fazla dile getirildiği söylenemez. Türkiye'nin Ulusal Program hazırlıkları da son sürat devam ediyordu. Programın aslında, ekonomik müktesebatla ilgili yönleri pek tartışılmadı. Ancak siyasal kriterler bölümünde ise daha önce bu bölümün oluşturulmasına yönelik raporlarda da olduğu gibi tartışmalar devam etmekteydi. Kasım 2000'den beri de ulusal programın hazırlanmasına yönelik çalışmaları da Genel Sekreterlik yürütmekteydi. Taslak olarak hazır olan programında, liderler düzeyinde alınan bir kararla tamamlanması kabul edilmişti. Sivil toplum örgütleri ise Ulusal Programın sadece hükümetin dayatması ile gerçekleştirilemeyeceğini, STK'ların da hazırlık sürecine aktif olarak katılmalarının gerektiğini belirtiyorlardı.²²⁹

Programın hazırlanış sürecine yönelik kamuoyunda da eleştiriler eksik kalmamaktaydı. Türk toplumunun hayatını ilgilendiren böyle bir programın toplumdan uzak tutulması, toplumun ulusal programdan habersiz kalmasına neden olmaktaydı. Dolayısıyla hazırlık çalışmaları bütünüyle bürokratik bir süreçte gerçekleşen Ulusal Programın toplumsal meşruiyeti de eksik kalmaktaydı. Topluluk ülkelerinin AB'ne üyelik süreçlerinde STK'ların rolü incelendiğinde, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde sivil toplumun son zamanlara gelinceye kadar etkin olmadığı açıkça görülebilmektedir. Bu nedenle de Türkiye'nin AB ile ilişkileri bürokratik devletçi bir yapı arz etmektedir.

Ulusal Program'ın hazırlanış sürecinde yaşanan tartışmalara bakıldığında programın yayınlanmasına dair yapılan yorumlarda tartışmaya göre fazla fark yoktu. Kabul edilen programın uygulanmasına ilişkin koordinasyon görevi AB Genel Sekreterliği'ne verilmiştir.²³⁰

²²⁸ **Hürriyet**, "AB'den Türkiye'ye 37 gün süre", 18 Ekim 2000.

²²⁹ "<http://www.tesev.org.tr/basin/basin.tesev.php>" (15.05.2004)

²³⁰ "Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz'ın Basın Açıklaması", <http://www.abgs.gov.tr> (17.05.2004).

3.5. TÜRKİYE’NİN TAM ÜYELİĞİNİN AVRUPA BİRLİĞİ BÜTÇESİNDEKİ ETKİLERİ

AB programları ve fonları güçlü ve etkin bir STK dünyası için yararlı bir kaynak olacaktır. Üstelik katılım öncesi dönemde STK’ların AB fon ve programlarından yararlanma imkanlarının artacağı bilinmektedir. Bu kaynaklara erişmek için STK’ların birlikte çalışmaları, bilgi ve tecrübelerini paylaşmaları ve bunu mümkün olduğu kadar yaygın bir zeminde gerçekleştirebilmeleri gerekmektedir.

Avrupa Birliği, Türkiye’nin modernleşme projelerinin başında geliyor. Yıllardır Avrupa kapısında mücadele veren hükümetler, üyeliğin başta ekonomi olmak üzere getireceği faydalara dikkat çekiyor. Ülkelerin kaderini belirleyen bu tür projelerin en büyük avantajlarından biri de sağladıkları fonlardır. Sivil Toplum Kuruluşları, araştırma merkezleri, yüksek öğretim kurumları, geliştirdikleri projeler çerçevesinde AB’nin tanıdığı karşılıksız maddi destek imkanından yararlanıyor.

Katılım süreci öncesinde AB programları ve fonları güçlü ve etkin bir STK dünyası için önemli bir kaynak noktasıdır. Bu kaynaklara ulaşmak için STK’ların birlikte çalışmaları, bilgi ve becerilerini paylaşmaları ve bunun mümkün olduğu kadar yaygın bir zeminde yapılması gerekmektedir. AB fonlarının ve programlarının kullanılabilmesi için hükümetinde yapması gerekenler var; bu amaçla hükümeti hızlandırmak ve cesaretlendirmek için yapılacak baskı neticesinde STK’ların ortak hareket etmesi ve birbirlerine destek olmaları gerekir. Tüm STK’ların konularıyla ilgili AB müktesebatını yakından takip etmeleri, sunacakları projelerin kalitesini ve hükümet nezdinde baskılarını etkin kılacaktır.

Türkiye’ de şu anda AB fonları alan Sivil Toplum Kuruluşlarına yönelik getirilen eleştiri, onların bu fonları yerinde kullanıp kullanmadıklarından ziyade fonları alan STK’ların düşünsel olarak AB karşıtı veya ulusalcı bir kimliğe sahip olmalarıdır. Bu durumdaki ulusalcı kimlikleriyle tanınan sivil toplum kuruluşları, AB’ den aldıkları maddi desteği, “mecburiyete” bağlıyor ve kişisel düşüncelerinin bu işe karıştırılmasını istemiyor. Örneğin dernek olarak siyasi görüşlerinin küreselleşme ve AB karşıtı olduğunu söyleyen Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Başkanı Kazım Genç, “zorunlu olarak” AB’ den para aldıklarını söylüyor. Türkiye’

de alevi örgütlerin hiçbirisine devletin ve belediyelerin maddi destek sağlamadığını söyleyip, AB'nin projenin içeriğine karışmadığını ve projeye maddi destek verirken siyasi düşüncelerinin etkilenmediğini dile getiriyor.²³¹ Buna karşıt olan yani AB Birliği'ni bir fon kaynağı olarak görmeyenler ise kendi finansmanlarının kendilerine yeteceği görüşündedir.

Bilindiği gibi, AB fonları ve programlarının kullanılabilmesi için Türk Hükümetinin de yapması gerekenler bulunmaktadır. Bu amaçla hükümeti hızlandırmak ve cesaretlendirmek için Ankara nezdinde yapılacak baskı çabalarında STK'ların ortak hareket etmesi ve birbirlerine destek olması gerekmektedir. Bu anlamda Socrates, Leonardo ve Youth programlarını yönetecek olan Ulusal Ajansın kuruluşunun hızlanması için girdiği çabada diğer STK'ların AEGEE'ye destekleri çok önemlidir. Tüm STK'ların konularıyla ilgili AB müktesebatını yakından takip etmeleri, sunacakları projelerin kalitesini ve hükümet nezdinde baskılarını etkin kılacaktır.²³²

Avrupa Birliği aday ülkelerin demokratikleşmesine destek sağlamak amacıyla bu ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarına maddi destek sağlamaktadır.²³³

Bu çalışmalar çerçevesinde 1994 yılında, insan hakları alanında yürüttükleri çeşitli programları desteklemek amacıyla;

Türkiye İnsan Hakları Vakfı'na toplam	154.000 ECU,
Türkiye İnsan Hakları Derneği'ne toplam	84.000 ECU,
Ankara Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi'ne	50.000 ECU,
Dünya Yerel Yönetimler ve Demokrasi Akademisi'ne	50.000 ECU,
Helsinki Yurttaşlar Derneği Türkiye Şubesi'ne	50.000 ECU,
Kadın Dayanışma Vakfı'na	20.000 ECU,
Türkiye Ekonomik Toplumsal Tarih Vakfı'na	40.000 ECU,
Türk Tabipler Birliği'ne	30.000 ECU,
İnsan Hakları alanında faaliyet gösteren bazı STK'lara	22.000 ECU, olmak

üzere toplam 500.000 ECU'lük bir yardımda bulunulmuştur.

²³¹ Zaman Gazetesi, AB' ye Soğuk, Fonlara Sıcak, 28 Mart 2005.

²³² "Türkiye-AB Bütünleşmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü", **Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu**, Heinrich Böll Vakfı Yayını, İstanbul, 2000, s. 191

²³³ "MEDA (Akdeniz Eylem Programı), <http://www.youthforhap.org.tr/tr/yayinlar/avrp/bolum3.htm> (14.03.2002).

1996-1999 yıllarını I. MEDA (Akdeniz Eylem) programı çerçevesinde Türkiye için ayrılan fonların aktarılmasına ilişkin rehber bir program olarak Sivil Toplum Geliştirme Programı (STGP) hazırlanmıştır. Sivil Toplum Geliştirme programının genel amacı Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşlarının güçlendirilmesidir. Programın altı bileşeni vardır. Bunlar;

- 1. Yerel Yurttaş Girişimleri:** Bu bileşenle, düzenlenecek eğitim programları, seminer ve konferanslar ve kurulacak bir ver bankası aracılığıyla, sivil toplum girişimlerinin güçlendirilmesi ve sivil toplum kuruluşlarının profesyonelleşmeleri, aralarındaki işbirliğinin hayata geçirilmesi hedeflenmektedir.
- 2. Türkiye-Yunanistan Yurttaş Diyalogu:** Bu bileşen çerçevesinde, sivil toplum kuruluşları, yerel topluluklar, okullar, medya vb. kuruluşlar arasında ortak proje geliştirme ve bilgi alışverişini desteklemek üzere yaklaşık 20 küçük proje destek sağlanacaktır.
- 3. Yerel Yönetim Ortaklıkları:** Bu bileşen, Avrupa Birliği, Doğu ve Orta Avrupa ve Akdeniz ülkelerinin yerel yönetimleri ile Türkiye'deki türdeşleri arasında uygulanacak ortak projelere ve deneyimlerin paylaşılmasına yönelik faaliyetlere destek sağlanacaktır.
- 4. Ticaret Odaları Arasında Diyalogun Geliştirilmesi:** Bu bileşen, Türkiye'de yüksek potansiyele sahip ticaret odaları ile Avrupa Birliği üyesi ülkelerin ticaret odaları arasında bilgi ve deneyimlerin paylaşılması amacıyla ortaklık ve değişim programlarını desteklemeyi amaçlamaktadır.
- 5. İşçi Sendikaları Diyalogu:** Bu bileşen, Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu ETUC'e üye DİSK, HAK-İş, KESK ve TÜRK-İş arasındaki diyalogun geliştirilmesi ve Avrupa Birliği'ne entegrasyon için bir "Ulusal İşçi Sendikaları Komitesi" nin kurulmasına destek sağlamayı amaçlamaktadır.

6. Polis Vatandaş ve Profesyonellik: Bu bileşen, Avrupa İçişleri Bakanlığı'nın Avrupa Konseyi ile birlikte yürütmekte olduğu hizmet içi ve yönetim eğitimi programına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.²³⁴

Avrupa Birliği, sivil toplum kuruluşlarının yürüteceği çeşitli projelerin tamamına değil, ancak bir kısmına destek olmaktadır. Proje bütçesinin geri kalanının diğer kaynaklardan tedarik edilmesi gerekmektedir. Bu katkılar, projenin zamanına ve büyüklüğüne göre, fiilen 20.000 Euro ile 1.000.000 Euro arasında değişmektedir. 1995-1999 yılları arasında Avrupa Birliği, Uluslar arası Yerel Yönetimler Birliği, Dünya Yerel Demokrasi Akademisi, Tüketiciyi Koruma Derneği, Türkiye Kalkınma Vakfı, Çocuk İstismar ve İhmalini Önleme Derneği, Türk Demokrasi Vakfı, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, Yakınlarını Kaybetmiş Aileler Derneği, Çocuk Sağlığı Enstitüsü, İstanbul Kadınlar Birliği, Ankara Endüstri Vakfı, Türk Sosyal Bilimler Kurumu, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı, Kadın Adayları Destekleme Derneği, Helsinki Yurttaşlar Meclisi Türkiye Şubesi, Dünya Kitle İletişim Araştırma Vakfı, Türkiye Felsefe Derneği, Sokak Çocukları Gönüllüleri Vakfı, Kadın Çalışmaları Birliği, STK Savunma Ağı, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Çalışmalar Vakfı'nın projelerinde maddi katkıda bulunmuştur.

Katkı verilen projeler; kent rehabilitasyonu, kadının statüsünün geliştirilmesi, ekonomik ve sosyal kalkınma, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, insan hakları, demokrasi ve yurttaşlık bilicinin artırılması, sağlık, sokak çocukları konularını içermektedir.²³⁵

3.5.1. Akdeniz Yardım Programı-MEDA

AB, 1991 yılında Yenilenmiş Akdeniz Politikasını kabul ederek aralarında Türkiye'nin bulunduğu çok ülkeli projeler için 320 milyon Euro kredi ve 1.8 milyar Euro AYB kredisi içeren bir paket hazırlamıştır. MEDA hibeleri Barselona Deklarasyonu'nun hedefleri esas alınarak; sosyo-ekonomik gelişme, demokratikleşme ve sivil toplumun güçlendirilmesi başlığı altında üç tür projeye aktarılmıştır.

²³⁴ “Avrupa Birliği-Türkiye Mali İşbirliği”, <http://www.deltur.cec.eu.int/mali-sheets9.html> , (13.02.2003).

²³⁵ “Avrupa ve Sivil Toplum Kuruluşları”, <http://www.youthforhap.org.tr/tr/yayinlar/avrp/bolum3.htm> , (14.03.2002).

MEDA Programı, AB'nin Akdeniz Üyelerini ortak şemsiye altında toplayan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın başlıca mali aracıdır. Türkiye programdan 1995'ten beri yararlanmaktadır. MEDA programından Türkiye'nin 1996-1999 yıllarında yararlanması ön görülen meblağ 376 milyon Euro'dur. 2000 yılından itibaren bu tutarın 12 milyon Euro'su, 5 yıllık bir dönem için İdari İşbirliği Programına tahsis edilmiştir.²³⁶

3.5.2. Avrupa-Akdeniz İşbirliği Programı-EUROMED

Topluluk, 1995'te Barselona Deklarasyonu ile kurulan ve Akdeniz Bölgesi'ndeki bütünleşme politikasının bir parçası olan Avrupa-Akdeniz ortaklığı çerçevesinde çeşitli mali kaynaklarını 12 Akdeniz ülkelerinin kullanımına ayıran 3,4 milyar Euro'luk fondan Türkiye'nin de yararlanabilmesini öngörmesine rağmen Türkiye'ye verilen miktar 200 milyon Euro'dur. AB'nin KOBİ'lere ilişkin taahhüdü 100 milyon Euro olmasına rağmen 26.08.1997 tarihli kredi anlaşması ile yalnızca 50 milyon Euro'luk kredi sağlanmış bunun da 35 milyon Euro'luk bölümünü kullanmıştır.²³⁷

3.5.3. “Türkiye İçin Avrupa Stratejisi” Kapsamındaki Mali Yardımlar

Helsinki Zirvesi sonrasında ülkemiz AB tarafından 12 adaylık ülke için belirlenen Katılım Öncesi Stratejiye dahil edilmiştir. Gümrük Birliği'nin derinleştirilmesi ve ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla AB Komisyonu tarafından hazırlanan “Türkiye için Avrupa Stratejisi” kapsamındaki faaliyetlerin uygulamaya konulabilmesi amacıyla yine AB Komisyonu'na bir Konsey Yönetmeliği taslağı hazırlanmıştır. Bu kapsamda, AB Bütçesinden toplam 150 milyon Euro tutarında bir kaynak ayrılması (2000-2002 döneminde 15 milyon Euro, 2001-2003 döneminde 135 milyon Euro) taahhüt edilmiştir. 2000 yılında taahhüt edilen miktarın kullanımına 2002'de başlanması öngörülmektedir. Yine bu Strateji çerçevesinde Türkiye Topluluk Programlarına katılma hakkı elde etmiştir.

²³⁶ “Avrupa Birliği ve Türkiye”, TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını, Mizanpaj Baskı, Ankara, 2002, s. 448.

²³⁷ a.g.e., s.448

Türkiye 2002-2006 döneminde uygulanacak olan Bilimsel Araştırma 6. Çerçeve Programına katılmayı talep etmektedir. Bu talebin kabul edilmesi halinde Türkiye 12 aday ülke ile birlikte “ortak üye statüsü” ile bu programda yer alacaktır. Bu çerçevede nüfus ve GSYİH’ya göre hesaplanan katkı payı olarak yıllık 75 milyon Euro (5 yıl için toplam 375 milyon Euro) ödemek durumundadır. Diğer aday ülkeler uygulanan prosedür gereği Türkiye, AB’den sağladığı mali yardımın %10’unu, 6. Çerçeve programı haricinde bırakılarak, Topluluk programlarına katılım için kullanma hakkına sahiptir. Bu miktar ortalama 12 milyon Euro’ya denk gelmektedir.²³⁸

3.5.4. Marmara Depremi Sonrasında Verilmesi Öngörülen Mali Yardımlar

Ülkemizde 17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelen deprem felaketi ertesinde AB üyelerinin ve özellikle Yunanistan’ın mali yardım konusundaki bilinen tutumlarında olumlu yönde bir değişiklik olmuştur. Nitekim, AB, 17 Ağustos 1999 tarihinden bugüne kadar insani yardım amaçlı olarak ve “Avrupa Topluluğu İnsani Yardımlar Ofisi-ECHO” aracılığıyla 35 milyon Euro tutarında hibe yardım sağlamış bulunmaktadır.

2000 yılı Marmara Depremi Acil Yardım ve Yeniden Yapılandırma Projesi kapsamında, Avrupa Yatırım Bankası Tarafından 600 milyon Euro tutarında, TERRA başlığı altında bir kredi sağlanmıştır. TERRA 2000-2003 dönemini kapsamakta olup, kredinin 450 milyon Euro tutarındaki kısmı projeler için ayrılmıştır. 150’şer milyonluk iki dilime ait anlaşmalar 9 Şubat ve 6 Kasım 2000’de imzalanmıştır. Söz konusu kredinin KOBİ desteği için tahsis edilen 150 milyon Euro tutarındaki kısmına ait anlaşmalar ise 21 Haziran 2000 ve 14 Aralık 2001’de imzalanmıştır.²³⁹

²³⁸ a.g.e., s.448-449

²³⁹ a.g.e., s. 450.

3.5.5. Adaylık Dönemi

AB'ye üye olmayan Akdeniz ülkelerine sağlanacak hibe ve kredi olanakları ile ilgili olarak, AB Komisyonu tarafından hazırlanan “Mali ve Teknik Yardım Uygulamalarına İlişkin Çerçeve Anlaşması” 10 Eylül 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. MEDA programı kapsamında verilecek yardımlar için aranan koşullara benzer hükümler içeren Çerçeve Anlaşması'nda, yeni unsurlar olarak kredilerin vergi, resim ve harç istisnasından yararlandırılması; uygun bulunan projelerde kullanılacak makine ve teçhizatın belli bir süre için geçici ithalatına izin verilmesi; projelerde istihdam edilen yabancı danışmanlara gümrük muafiyeti olanağı getirilmesi gibi hususlar bulunmaktadır. Topluluklar finansmanından istifade edecek kuruluşlar arasında sivil toplum örgütleri ve bölgesel teşkilatlar da sıralanmaktadır.

MEDA II (2000-2006) çerçevesinde, Türkiye için ayrılan pay iki katına çıkarılmıştır. Hibe olarak 890 milyon Euro ve kredi olarak 1470 milyon Euro düzeyindedir. Bir aday ülke olarak Türkiye, AYB'nin kendi kaynaklarından karşılanan ve 13 aday ülke için toplam 8,5 milyar dolar Euro olarak öngörülen Katılım Öncesi Kredi Kolaylığı'na dahil edilmiştir. Türkiye'nin bu kolaylıktan yararlanabilmesi için gereken hukuki altyapı 15 Mayıs 2001 tarihinde tamamlanmış olmakla birlikte, son ekonomik gelişmeler sebebiyle, kredi değerlendirme notlarına ilişkin ön şartı karşılaması mümkün olmamaktadır. Türkiye'ye büyük çaplı örnek proje temelinde bir istisna sağlanması için temaslar sürmektedir.

MEDA II çerçevesinde yardım paketinin %15'lik kısmı 2000-2006 dönemi için Türkiye'ye ayrılmıştır. Türkiye'ye sağlanacak bütün mali yardımlar, katılım öncesi stratejiyi güçlendirmeye yönelik olacaktır.²⁴⁰

²⁴⁰ a.g.e., s. 451.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE- AVRUPA BİRLİĞİ BÜTÜNLEŞMESİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

4.1. AVRUPA BİRLİĞİ YOLUNDA TÜRKİYE’DE STK-DEVLET İLİŞKİLERİ

Sanayileşmiş toplumların ve Avrupa Kimliği’nin yansıması ayrılmaz bir parçası haline gelen sivil toplum, Sosyal Avrupa’nın inşasında ve Avrupa bütünleşmesinde de önemli bir yere sahiptir. Avrupa Birliği’nin tarihsel gelişimi incelenirse, Topluluk politikalarında ve etkinliklerinde sivil toplumun, insan haklarının ve demokratik değerlerin giderek daha fazla önem kazandığı görülmektedir. İlk Topluluk antlaşmalarında üzerinde pek durulmayan temsili demokrasi ilkeleri ve insan haklarına saygı, çok geçmeden Avrupa bütünleşmesinin, dünyada kendini kanıtlamasının başlıca araçlarından olmuştur. Temel hak ve özgürlüklerin ve insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi, dünya barışına ve adaletin sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Ancak, bu hedeflere uluslar arası kuruluşların, örgütlü sivil toplumun ve vatandaşların katkısı olmaksızın ulaşılamayacağı da bir gerçektir.²⁴¹

Türkiye’nin Avrupa Birliği’ ne uyum süreci içerisinde Sivil Toplum Kuruluşu-Devlet ilişkisi özel bir konum teşkil ediyor. Burada şu belirtilmelidir ki Avrupa Birliği bir devlet olmakla, uluslar üstü bir örgüt olmakla beraber, kendi yapılanmasını bir siyasi yapılanmaya doğru yönelttiği için ciddi bazı tartışmaların sürdüğü bir örgütlenmedir ki yönetim tartışması bu çerçevede giderek daha önemli bir kavramsal boyut kazanıyor. Türkiye’ de açıkça görülen şu ki; sivil toplum kuruluşları Türkiye’ de çok aktif değil ve Avrupa Birliği ilişkilerini fazla bilmiyor ve üstelik demokratik reflekslerini makul seviyede gösteriyorlar.²⁴²

Şu anda Türkiye halen, 1982 Anayasası’yla yönetiliyor; toplumun demokratik eylemlerinin kırıldığı bir yirmi beş yılın sonunda nihayet AB ile müzakereler başlayacak. Türkiye’nin adaylık başvurusu 1980 darbesinden yedi yıl

²⁴¹ “ Sivil Toplum İş Başında”, <http://www.deltur.cec.eu.int/sivilrtt>, (22.08.2005).

²⁴² “Türkiye-AB Bütünleşmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, **Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu**, Heinrich Böll Vakfı Yayını, İstanbul, 2000, s.177-178.

sonra yapıldı. Bu bakımdan Türkiye’deki sivil toplum örgütlerinin son derece dinamik ve Avrupa Birliği’deki muadilleri gibi etkin olmalarını beklemek yersiz olur. Çünkü toplumun sadece demokratik eylemlerinin kırılmasıyla da kalınmayıp ellerindeki maddi kaynaklarda alındı. Biz aslında kendi kimliğimizle bölünmüş durumdayız, Avrupa Birliği ile aynı kavramları konuşmuyoruz. Ama yine de bu kavramları hızla tartışmalı ve içselleştirmeye çalışmalıyız. Bu kavramlar, siyasi karar alma mekanizmalarında yer almasını sağlayacak çabuklukta gündeme getirilmelidir. Ve bu kavramlar arasında özellikle STK-Devlet ilişkisinde önemli bir yer temsil eden yönetim kavramı ön plana çıkıyor. İyi yönetim, kamu yönetiminin şeffaf, sorgulanabilir, katılımcı ve eşitlikçi bir yaklaşımla insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkeleri gözetilerek gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir. Yönetimin iki boyutundan söz edilebilir; bir doğrudan hükümetlerin siyasi eylemleriyle ilgili olan siyasi boyutu var, bir de sivil toplum örgütlerinin kurumsal kapasitesini de içeren kurumsal boyutu. İyi yönetimin olmazsa olmaz dört unsuru vardır: Birincisi, bir bağımsız yargı sisteminin varlığı. İkincisi hükümet ve sivil toplumun eşitlikçi bir kalkınma modeli uygulamaya ehil ve tüm kaynakları kamu yararına kullanmaya yönelimli olmaları gerekiyor. Üçüncüsü, karar alma süreçlerinin şeffaflığı ve sorgulanabilirliği. Dördüncüsü de karar alma süreçlerine katılım olanağı. Bu bağlamda Avrupa Birliği’ne katılım sürecinde, Türkiye’deki yönetim tartışmalarını Avrupa Birliği’ndeki yönetim tartışmaları ile aynı düzlemde sürdürebilmek için çalışma gruplarının oluşturulmasında fayda vardır.²⁴³

1960’larda başlayan Türkiye-Avrupa ilişkileri bütün dönemlerde Türkiye’de savunulduğu kadar tartışılmaktan da geri kalmadı. Çağdaşlaşmanın, modernleşmenin adresi olarak Batı’yı gören Türkiye, Avrupa Birliği ile bu yolda zorlu bir ilişkiye sahip olsa da Avrupa’dan hiç vazgeçmedi. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne yönelik politikaları, devletin temel amaçlarından, yapı taşlarından biri olan çağdaşlaşma idealizmini yansıttığı kadar, iç politik aktörlerin etkileşim ve değişimlerini de yansıtan bir süreçtir. Türkiye’nin AB’ne Helsinki’de aday ilan edilmesiyle birlikte başlanan dönemde, belki de Türkiye’de bugüne kadar kamuoyu

²⁴³ “Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları”
<http://www.genclikcydd.org.tr/dernek/0505/Kurultay2005-Martidoc>, (05.09.2005).

önünde hiç tartışılmadığı kadar Avrupa Birliği tartışıldı. Hatta bu tartışmalar, insanların kafalarını karıştıracak kadar yoğun yapıldı. Bu tartışmalar aynı zamanda ülkenin karar alıcı aktörlerin arasında da yaşanmaktaydı. Ancak bu süreçte değişmeyen tek konu ise Türkiye'nin AB'ye yönelişi olmuştur.

Öncelikle Avrupa Birliği bir devlet olmamakla, uluslar üstü bir örgüt olmakla birlikte, kendi yapılanmasını bir siyasi yapılanma olmaya doğru yönelttiği için ciddi bazı tartışmaların hala sürmekte olduğu bir örgütlenme. Yönetişim tartışması da bu çerçevede giderek daha önemli bir kavramsal boyut kazanmaktadır.

İyi yönetim kamu yönetiminin şeffaf, sorgulanabilir, katılımcı ve eşitlikçi bir yaklaşımla insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkeleri gözetilerek gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir. Yönetişimin iki boyutundan söz edilebilir bu durumda. Bir doğrudan hükümetlerin siyasi eylemleriyle ilgili olan siyasi boyutu var, bir de sivil toplum örgütlerinin kurumsal kapasitesini de içeren kurumsal boyutu.²⁴⁴

Temsili demokrasilerin yaşadığı krizler karşısında dünyada ve Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları'nın önemi giderek artmaktadır. Dünyadaki bu genel eğilimin dışında Türkiye'nin bu konuda uluslar arası platformda yapmış olduğu taahhütler de vardır. Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen Türkiye bu alandaki yasal çerçeveyi, dünyanın günümüzde ulaştığı anlayışa göre yeniden düzenlemeyi kabul etmiştir.²⁴⁵

1999 yılı Aralık ayında yeniden rayına oturan Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılma süreci üzerine yapılan tartışmalara bakıldığında bu süreç demokratikleşme ile özdeşleşmiş görünmektedir. Devletin ve toplumsal mekanizmaların tümünün masaya yatırıldığı bu tartışmalarda, Sivil Toplum Kuruluşları odak noktasında bulunmaktadır. Türkiye'nin AB müktesebatına uymasının ön koşulu ve aynı zamanda en büyük faydası, Türkiye'deki devletin ve toplumun kendisi ile

²⁴⁴ “Türkiye-AB Bütünleşmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu, **a.g.e.**, s. 177-178.

²⁴⁵ İlhan Tekeli, “Sivil Toplum Kuruluşları Yerelleşme ve Yerel Yönetimler Sempozyumu Açılış Konuşması”, **STK’lar Yerelleşme ve Yerel Yönetimler**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2002, s. 16.

hesaplaşmasıdır. Bunun öncülüğünü de toplumun ürettiği kurumlar olan Sivil Toplum Kuruluşları yapmaktadır.²⁴⁶

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin tümü yasalarını, son kırk yıldır oluşturulmaya çalışılan “Avrupa Hukuku” temeline dayandırmaya çalışmaktadır. Üye olmak isteyen her ülkenin de bu temel hukuka uyum sağlaması gerekmektedir. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları konusunda, Batı Avrupa Ülkelerinde rastlanması imkansız, yasal sorunları gidermek zorundadır. Aday ülke olarak Türkiye’den beklenen, Sivil Toplum Kuruluşları alanındaki düzenlemelerini Batı Avrupa ülkelerinin standartlarına yaklaştırmasıdır.

Avrupa Birliği üyeliği salt politik konuların ötesinde, eğitim, kültür, çevre vb. tüm toplumsal konuları kapsadığı için bunların tartışılması da gündeme gelmektedir. Bu konuların tartışılabilir hale gelmesi ve tartışmalarında Sivil Toplum Kuruluşları’na düşen rolü bireyleri ve içine kapanmış oldukları ikame cemaatleri aşarak sivil toplum tabanını genişlemeye sevkettir. Buradan varılacak sonuç ise Avrupa Birliği dürtüsünün Türkiye’deki sivil toplum olgusunu büyük ölçüde hızlandıracağı ve sivil toplumun gelişmesinin de Avrupa Birliği sürecini rayına oturtacağıdır.²⁴⁷

Yerasimos, Avrupa Birliği’nin, Türkiye’nin daha önce katılmış olduğu NATO, OECD gibi salt savunma ya da ekonomik amaçlı bir kuruluş olmadığı ve bunların ötesinde bir halklar birliği olduğu, tüm kriterlerin karşılanması dışında, bu birliğin oluşması ve taraflar tarafından özümsemiyle bütünleşmeye ulaşılabilceğinden hareketle, bu birlikteliğin oluşmasında hükümetlerin ve bürokrasinin yanısıra her iki tarafın halklarının yani sivil toplumlarının ve sivil toplum kuruluşlarının da birlikte çalışmaları gerektiğine işaret etmektedir. Bunun yanısıra resmi kuruluşların Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde yaptıkları düzenlemeleri konuyla ilgilenen sivil toplum kuruluşlarına danışarak yapması da önemli bir gerekliliktir.²⁴⁸

²⁴⁶ Stefanos Yerasimos, “Sivil Toplum Avrupa ve Türkiye”, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 22.

²⁴⁷ **a.g.e.**, s.22.

²⁴⁸ **a.g.e.**, s. 23.

Sivil Toplum Kuruluşları ile devlet arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ile ilgili olarak Avrupa Birliği'nin koyduğu genel-geçer yasalar yoktur. Tüzük, kuruluşla ilgili ayrıntılar v.s. her üye ülkede farklılık gösterebilir. Ancak hepsinde de kabul edilen ve aday ülkelerden de beklenen temel bir standart vardır. Kopenhag Siyasi Kriterleri ile anlatılmak istenen de budur. Önemli olan sivil toplum kuruluşlarının nasıl çalışacağına dair anlayışın, uygulamada farklar olmakla birlikte, ortak değerleri ifade ediyor olmasıdır.²⁴⁹

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde Sivil Toplum Kuruluşları-Devlet ilişkisi açısından önemli hususları şu şekilde sıralamak mümkündür;²⁵⁰

1. Bir sivil toplum kuruluşu kurmak kolay ve ucuz olmalıdır, kuruluşun çalışmaya başlaması karmaşık süreçler gerektirmemelidir. Sivil Toplum Kuruluşları'nın “non-governmental” olmasının dolayısıyla tehlikeli oldukları sonucunu doğurmadığından hareketle sivil toplum kuruluşlarının, kuruluşunun izne bağlı olmaktan çıkarılması gerekmektedir.
2. Avrupa Birliği ülkelerinde sivil toplum kuruluşları vergiden muaftır.
3. Avrupa Birliği üyesi ülkelerde, Sivil Toplum Kuruluşları'nın kapatılması çok nadir karşılaşılan bir durumdur. Bu kapatmalarda, kuruluşun kar amacı gütmeye başlaması, üyelerinin Sivil Toplum Kuruluşu'nu kullanarak şahsi çıkar sağlamaya başlaması veya normal şartlarda bireysel düzeyde yapıldığında suç sayılan eylemlerin Sivil Toplum Kuruluşları tarafından yapılması halinde söz konusu olabilmektedir.
4. Avrupa Birliği, Sivil Toplum Kuruluşları'nın dış kaynaklı destek almasını toplum için bir tehdit unsuru olarak görmemektedir.

4.2. TÜRKİYE'DEKİ STK'LARIN HUKUKSAL GELİŞİMİ VE UYUM SÜRECİ İÇİNDEKİ HUKUKSAL DEĞİŞİKLİKLER İLE BU SÜRECE KATILIM

Türkiye' de genel olarak tüm sivil toplum kuruluşlarının, dar anlamda da dernekler ve vakıfların hukuki durumları büyük ölçüde ülkenin siyasal yapısına

²⁴⁹ Nial Leonard, “ STK-Devlet İlişkilerine Dünyadan Bakış”,**Avrupa Birliği, Devlet ve STK'lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2001, s. 41.

²⁵⁰ **a.g.e.**, s. 41-42.

bağlıdır; dolayısıyla Türkiye'nin siyasal gelişimiyle bu kuruluşların gelişimi arasında bir paralellik kurmak mümkündür.

Osmanlılar döneminde bugünkü algıladığımız anlamda dernekler hukuku, 1908 tarihinde II. Meşrutiyetin ilanıyla başlamaktadır. Sivil Toplum Kuruluşlarının diğer bölümü olan vakıflar ise Osmanlı/İslam medeniyetinin insanlığa yapmış olduğu önemli bir katkıdır. Osmanlılar döneminden Cumhuriyete intikal eden vakıflar özel bir düzenlemeye tabidir. Bunların hukuki rejimi ise Vakıflar Hakkında Kanunla düzenlenmiştir.

Cumhuriyetin kurulmasında sonra, 1923 yılında 1909 tarihli kanun değiştirilmiş ve dernekler büyük ölçüde yürütme organının denetimine tabi kılınmıştır. Bu durum 1926 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte ise İsviçre Medeni Kanunu'nun benimsenmesiyle Türkiye'ye liberal bir dernekler hukuku düzenlemesi gelmiştir. Türk Medeni Kanuna göre, dernek olma iradesinin açıklanmasıyla, dernekler tüzel kişilik kazanmaktadır. Medeni Kanun, "dernek" sözcüğü yerine "cemiyet" sözcüğünü kullanmaktadır.

1961 Anayasası, özgürlükçü demokratik düzen içerisinde dernek kurma hakkı ve bir araya gelme özgürlüğünü kişinin temel hakları ve özgürlükleri kapsamında düzenlemiştir. 1971 muhtırasını izleyen hukuk düzenlemeleri dernekler hukukunda önemli kısıtlamalara neden olmuştur. 1972 tarihli, 1630 sayılı Dernekler Kanunu, aslında bir kısıtlamalar düzenlemesidir. "Cemiyet" sözcüğü yerine ilk defa "dernek" sözcüğü bu kanunda kullanılmıştır. 1630 sayılı kanun, dernek özgürlüğünün kötüye kullanılmasına karşın ölçünün kaçırıldığı bir tepki kanunudur. Bu kısıtlamalar varlığını 12 Eylül 1980' e kadar sürdürmüş, bu tarihte yapılan askeri müdahaleden sonra 2908 sayılı kanun eskisine nazaran çok büyük değişikliklere uğratılarak çıkartılmıştır. Bu kanuna göre, bir derneğin kurulabilmesi için en az yedi kişinin bir araya gelmesi gerekmektedir. Belirli bir siyasi partiyi desteklemek ya da siyasal partiler arasında işbirliği sağlamak veya adayları desteklemek amacıyla dernek kurulamayacağı kabul edilmiştir. Derneklerin uluslar arası faaliyetleri kısıtlanmış, çok sıkı bir denetim sistemi devreye girmiştir. Özellikle derneklerin dış denetiminde,

bir yanda en büyük mülki amirin dernekleri denetlemesi, bir yandan da İçişleri Bakanlığı' nın denetimi öngörülmüştür.²⁵¹

Türkiye-AB ilişkileri hukukumuz üzerinde önemli yansımalara neden olmuştur. İlk olarak 2001 tarihli Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programda derneklerde özgürlükçü bir düzenlemenin gerçekleştirileceği taahhüt edilmiştir. İkinci olarak, 23 Haziran 2003 tarihli düzenleme ile AB' ye karşı derneklerde özgürlükçü düzenleme iradesi teyit edilmiştir. Bu bakımdan, şu anda derneklere ilişkin düzenlememiz, Kara Avrupası'ndaki ulusal hukukların düzenlenmesinden çok farklı değildir. Bir çok konuda, Türk çözümü ile Almanya, Avusturya, Fransa, Belçika, Hollanda çözümleri arasında fark bulunmamaktadır. Örneğin, bu ülkelerde idare duruma göre derneği kapatabilmekteyken, Türk çözümü, derneğin kapatılmasını yargı merciine vermiştir.²⁵²

AB' ye uyum sürecinde Türkiye' de sivil toplumsal gelişmenin de önünü açılmaktadır. Dernekler ve vakıflar kanunları, Medeni Kanun' daki ilgili maddeler, ayrıca toplantı ve gösteri yürüyüşlerine yönelik düzenlemeler giderek çağdaş demokrasi standartlarına yaklaşmaktadır. AB Komisyonu' nun 2003 Türkiye İlerleme Raporuna göre şu noktalarda önemli eksiklikler olduğu dile getiriliyordu. Bunlar;

- Derneklerin ağır işlemlere tabi olduğu, büroların kapatıldığı, etkinliklerin durdurulduğu durumlar yaşanmaktadır.
- Dernek kurma girişimlerine yönelik ayrımcılık yaratan uygulamalar ve derneklerin uluslar arası muhatapları ile ilişkilerindeki bazı kısıtlamalar sürmektedir.
- Bazı gösterilerde güvenlik güçleri aşırı şiddet kullanmaktadır.
- Cemaat vakıfları ve sendikal örgütlenme açısından bazı önemli kısıtlamalar sürmektedir.

²⁵¹“ AB Uyum Süreci ve STK' lar”, **Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2004,s.11-13.

²⁵² “Avrupa Birliği, Devlet ve STK' lar”, **Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2001, s.188-191.

Genel olarak sonuç itibariyle, sivil toplumun gelişmesine uygun bir demokratik mevzuat ortamı giderek somut adımlar atılmaktadır. Ama uygulamaya da özen gösterilmesi itibariyle, Türkiye bu anlamda çağdaş uygarlık seviyesine ulaşılabilir. Tüm bunlar göz önünde tutulması itibariyle uygulanmanın gerçekleştirilmesi olarak hem sivil hem de siyasal demokratik anlayış benimsenmiş olmalıdır.

Diğer bir konuda ise Avrupa komisyonu ve sivil toplum veri tabanında yer alabilecek sivil toplum kuruluşlarına yönelik geliştirilmiş kriterler birbirlerine çok benzerdir ve bir araya getirildiklerinde şöyle bir liste ortaya çıkmıştır;²⁵³

1. Ticaret Birlikleri
2. Sendikalar
3. İşveren Kuruluşları
4. Hükümet Dışı Kuruluşlar (NGO)
5. Hizmet ve üretim birlikleri
6. Yerel İdarelerin Birlikleri
7. Politik İlgi Grupları
8. Dinsel İlgi Grupları
9. Diğer gruplar

Birlik, bu kriterlerden yola çıkarak toplumsal ve ekonomik konularda rol oynayan tüketici kurumlarından ortak amaç çevresinde insanları bir araya getiren hükümet dışı topluluklara (çevre, insan hakları, hayır kurumları gibi); dinsel topluluklardan yerel girişimlere, gençlik kuruluşlarına, aile birliklerine kadar insanların dahil oldukları kuruluşları sivil toplum kuruluşları olarak kabul etmektedir. Avrupa Komisyonu, 2002 yılında kabul ettiği bir dizi prensip kararıyla sivil toplum ile yürütülebilecek olan çalışmalarda etkili bir iletişim ve işbirliğinin oluşturulması için öngörülen minimum standartlar belirledi. Bu prensipler kısaca, açıklık, katılımcılık, sorumluluk, şeffaflık, etkin olmak, ve tutarlılık olarak öngörülmüştür. Özde, bu prensipler Komisyon' un STK' lara bakış açısını yansıtmaktadır.

²⁵³ “Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları”
<http://www.genclikcydd.org.tr/dernek/0505/Kurultay2005-Martidoc.> (05.09.2005)

Aday ülkelerde, AB' ye üyeliğin önkoşulunu oluşturan Kopenhag Kriterlerine uyum çerçevesinde sivil toplumun gelişmesine büyük önem veriliyor. Sivil toplumun çeşitliliği ve dinamikliği sağlıklı bir çoğulcu demokrasinin göstergesidir. Daha spesifik olarak, politik kriterler içinde önemli bir yer tutan örgütlenme özgürlüğü, her alanda çalışan STK' lar için maksimum otonomi ve devletten minimum müdahaleyi gerektirir.

Tabi aday ülkelerde olduğu gibi, Türkiye' de de sivil toplum örgütlerine bazı görevler düşüyor. Bunlardan bazıları STK' lar arasında somut işbirlikleri ve ağlar kurmak ve bunları aktif tutabilmek, uluslar arası ağlara dahil olmak ve ortaklıklar kurmak. İkincisi, yerel örgütlerin nitel ve nicel gelişimini sağlamak ve bunun için yerel ve ulusal bazda sivil toplum örgütlerinin teknik ve yönetim kapasitelerinin geliştirilmesi. Bu noktalarda tabii daha tecrübeli ve büyük STK' lara görev düşüyor. Ayrıca yasal düzenlemelerin iyileştirilmesi, demokratikleştirilmenin ve karar mekanizmalarına katılımın yanı sıra sivil toplum örgütlerinin kendi iç işleyişlerinin de demokratikleşmesi ve saydamlaşması önem verilmesi gereken noktalardır. Komisyon kamu kuruluşlarıyla işbirliğine geçerek sivil toplum örgütlerinin ihtiyaçlarını karşılamaları için de destek veriyor. Bunlardan biri ABGS ile yürütülecek sivil toplum ve kamu işbirliğinin geliştirilmesini destekleyecek bir program, bir diğeri ise içişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi ile yürütülecek ve derneklere yönelik mevzuat değişikliği, şeffaflığın artırılması ve katılımcığin teşvikini içeren bir program olacak.

Bu hukuksal süreçte katılım süreci içerisinde ise Dernekler Daire Başkanlığı' nın kurularak bu işin Emniyet Genel Müdürlüğünden alınması en somut adımdır. ÇYDD Genel Başkanı Türkan Saylan, bu katılım süreci içerisinde iç denetimin güçlendirilmesi gerektiğinin önemine değiniyor. Hali hazırda olan bütün karmaşık denetleme ve cezalandırma konuları tek elde toplanmalıdır ve sivil toplum örgütlerinin devlet nezdinde yetkili birim olmalıdır. İyi örgütlü ve donanımlı bu birim tüm sivil toplum örgütleri için denetleme cezalandırma kapatılma konularında tek mercii olmalıdır. Bu birimin bilgisi ve onayı dışında hiçbir işlem başlatılmamalı ve yapılmamalıdır. Çok önemli bir değişiklik de son yasalarla getirilen tüzel kişilerin dernek kurmasına imkan veren düzenlemedir. Şube açmak için bulunulan bölgede

altı ay oturma zorunluluğu kaldırıldı; yani herhangi bir yere gidip doğrudan şube açılabilir artık. Yine Avrupa Birliği' nin özellikle takip ettiği bir konu da “kurulması yasak olan dernekler” başlığı altında, “ülkede azınlık yaratmak amaçlı ırk, din, dil, mezhep, kültür veya kültür farklılığına dayalı azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek” ibaresiyle “ Türk diline ve kültürüne ayrı bir dil ve kültürleri korumak, geliştirmek ve yaymak suretiyle” ibaresi metinden çıkarılarak, bu madde çıkarılarak daha da yumuşatıldı, ve metin yeniden yazıldı. Bunların sebebi, Avrupa Birliği' nin halen bizi mezhebe dayalı bir dernek var mı diye tenkit edişinden geliyor. Ayrıca yüksek öğretim kurumuna bağlı öğrencilerin kurabilecekleri derneklerin amaçlarına sanat, kültür, bilim konuları eklendi. Bir başka madde değişikliği ise, derneklerin federasyon şeklinde örgütlenmeleri için gerekli olan kamu yararına çalışma şartının kaldırılarak kurucu dernek sayısının üçten beşe çıkarılması hükmüdür. Daha önce ise bu hakka kamu yararına çalışan dernekler sahipti. 2004 yılı içerisinde ise AB bütünleşmesi sürecinde Dernekler Kanunu yenilenerek somut bir adım atılmış oldu. Ve ayrıca 2005 yılı itibariyle de Yeni dernekler Yönetmeliği yürürlüğe girdi.²⁵⁴

Tabii ki , tüm bu hızlı hukuksal değişikliklerin yanı sıra yurttaşlara demokrasi kültürünün özümsetilmesi ve devletin sivil toplum kuruluşlarına güvendiğini göstermesi gerekmektedir. Sivil toplum ayrı ve çok önemli bir sektördür; toplum demeli ki “Sivil Toplum Kuruluşlarına devlet güveniyor, devletin güvendiğine biz neden güvenmeyelim?” Bu bizim toplumumuzun doğal olgusudur. Ya da öyle bir toplum yaratmalıyız ki siyasal toplumun karşında ve de üstünde sivil toplumu benimsemeli ve demokrasinin kendisi için vazgeçilmez olduğunu algılamalıdır. Bu süreçte bu talebimiz, düşüncemiz çok önemlidir.

4.3. AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE ARASINDA SİVİL TOPLUM DİYALOĞU

Avrupa Komisyonu 29 Haziran 2005'te; Avrupa Parlamentosu'na, Avrupa Ekonomik Sosyal Komitesi ile Bölgeler Komitesi'ne, “ AB ve Aday Ülkeler

²⁵⁴ “Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları”
<http://www.genclikcydd.org.tr/dernek/0505/Kurultay2005-Martidoc>, (05.09.2005)

Arasında Sivil Toplum Diyaloğu” başlıklı bir tebliğ gönderdi. Tebliğ, AB aday ülkesi olan Türkiye ile AB arasındaki sivil toplum diyaloğunun nasıl yürütüleceğini değerlendirmektedir.²⁵⁵

Türkiye ile ilişkiler hem üye devletlerin ulusal kurumlarınca hem de AB kurumları tarafından yürütülmektedir.²⁵⁶

a) Süregelen Etkinliklerin Güçlendirilmesi:

- Ulusal Kamu Kurumları: Bu ilişkiler bir yandan ikili ilişkilerin geliştirilmesi yolu ile bir yandan da üye ülkelerdeki Türk toplulukları ile yürütülmektedir.

- Parlamentolar, Ekonomik ve Sosyal Komite ve Bölgeler Komitesi: Adı geçen kurumlar aracılığıyla yürütülen faaliyetlerde, özellikle AB-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu ve Karma İstişare Komitesi sivil diyaloğun geliştirilmesi ve yerleşmesinde önemli işlevler üstlenmiştir.

- AB’nin Mali Kaynak Sağladığı Faaliyetler:

- Sivil Toplumun Güçlendirilmesi : 2001 yılından bu yana AB, Türkiye’de STK’ların pozisyonunu güçlendirmeyi amaçlayan bir Sivil Toplum Geliştirme Programı yürütmektedir. Katılım öncesi mali yardım programı kapsamında da sivil toplumun gelişmesi ana öncelik olmaya devam edecektir (2005 yılı için bu alana 8 milyon Euro ayrılmıştır).
- Sosyal Diyalog, İstihdam ve Sosyal İlişkiler : Komisyon Türkiye’nin sosyal alanını (çalışma hukuku, iş yerinde sağlık ve güvenlik, cinsiyet eşitliği, ayrımcılık yapmama gibi konularda) AB standartlarına yakınlaştırmak güdüsü ile Türkiye’deki toplumsal ortaklar ve STK’lar ile gelişen ilişkiler kurmaya özen göstermektedir.
- Topluluk Programları : Türkiye 2004 Nisan ayından bu yana, Socrates, Youth, Leonarda Da Vinci programlarına tam olarak katılım sağlamaktadır. İlk yıl programlarına 9000 katılımcı gönderen Türkiye, 17 milyon olan öğrenci sayısı ile büyük potansiyele sahiptir. Bu katılımın toplam maliyeti 30

²⁵⁵ “ AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğu”, http://www.abinfoturk.net/news/news_ (12.08.2005).

²⁵⁶ “ AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğu”, [http://www.dtm.gov.tr/ab/SonGelistmeler/com\(2005\)290doc_](http://www.dtm.gov.tr/ab/SonGelistmeler/com(2005)290doc_) (20.08.2005)

milyon Euro'dur ve bunun 1/3 oranındaki miktarı Türkiye'nin bütçesinden geri kalan kısmı ise Topluluğun katılım öncesi mali destek için ayırdığı bütçeden karşılanmaktadır.

- Akademik Alandaki Diğer Etkinlikler : Bu alanda halihazırda uygulanmakta olan en geniş program Jean Monnet Burs programıdır.
- Araştırma Alanındaki İnsan Kaynakları ve Mobilite Eylemleri (Marie Curie Eylemleri).

b) Yeni Etkinlikler Geliştirme :

Türkiye ile ilişkili olarak geliştirilmesi planlanan yeni etkinlikler 11 başlık altında toplanmaktadır:

- STK'lar- Toplumsal Partnerler ve Profesyonel Örgütler : Uzun dönemli ortaklıklar için Komisyon'un bir mali yardım şeması oluşturacağı belirtilmektedir. Öncelik; gençlik, cinsiyet eşitliği, kültürel haklar, sivil haklar ve insan hakları, tüketici hakları, her türlü ayrımcılıkla mücadele ve çevre gibi konular üzerine olan ve uzun dönemli sürdürülebilir ortaklıklara dayanan projelere tanınacaktır. Komisyon, özellikle Türk iş çevrelerini, profesyonel örgütleri ve bunların AB neznindeki muadillerini kapsayan uzun vadeli ortaklıkları destekleyecektir.
- Cinsiyet Eşitliği : AB ve Türkiye'deki kadın hakları alanındaki dernekler ve örgütler arasındaki diyalog yoluyla, Türk kadınının toplumsal hayatın her alanında pozisyonun güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Kadınların işgücü piyasasında, yerel ve ulusal karar alma organlarında temsil edilmesine özel bir önem verilmelidir.
- AB-Türkiye İş Konseyi : İş Konseyi, iki taraflı ticaret ve yatırım akımları yaratma ve karşılıklı bilgiyi artırma hususlarında önemlidir. Katılım öncesi süreçte Orta Avrupa ülkeleri ile oluşturulmuş olan yapıya benzer bir Avrupa-Türkiye İş Konseyi oluşturma imkanı araştırılacaktır.
- Yeni Topluluklar ve Kardeş Şehir (Town Twinning) : Barış, istikrar ve demokrasiyi güçlendirmek konusunda yerel topluluklar arasında sınır ötesi işbirliği oluşturmak önemli bir etkidir. Bu anlamda eşleştirmeler oldukça önemli ve verimli araçlardır. Fakat AB-Türkiye arasında bu tür

mekanizmaların yürütüldüğü genel bir çerçeve bulunmamaktadır. Komisyon iki taraf arasında eşleştirme projelerini nasıl destekleyebileceğini ve bu genel çerçeveyi geliştirme imkanlarını araştıracaktır. Komisyon’un 2007-2013 dönemi için aktif Avrupa vatandaşlığını yerleştirmeyi amaçlayan “ Avrupa İçin Vatandaşlar” programı geliştirilmiştir. Bu program değişik ülkelerden “ STK ve Vatandaş” işbirliğini desteklemektedir. Türkiye, bu programlara Topluluk Programları’na katılımını ilgilendiren çerçeve anlaşmasında belirtilen şart ve koşullara uyduğu sürece iştirak edebilecek ve iştiraki katılım öncesi fonlarından kısmen finanse edilecektir.

- Gençlik, Üniversite ve Profesyonel Değişimler : Eğitim alanındaki değişimlerde Komisyon’un görevi tüm hedef gruplara ulaşp ulaşmadığından emin olmaktır. Bunun yanısıra, ikinci bir nokta olarak, AB ve Türkiye’de, her iki taraftan öğrencilere açık, ortak ve bağımsız akademik kurumların oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca iki tarafın kamuoyu arasındaki diyalog ile ilişkili alanlarda eğitim veren akademik kurumlar arasında dolaysız bir işbirliği oluşturulması önem taşımaktadır.
- Kültürel Değişimler : Kùltürler arası değişimler sivil toplum diyalogunda hayati bir öneme sahiptir ve bu konuya öncelik verilecektir. Avrupa Komisyonu Ankara Delegasyon tarafından yönetilen ve halihazırda tek bir programda birleştirilmiş olan “ European Horizons” ve “ Mosaic” programları, sınırlararası işbirliğini kùltür ve sanat alanlarında gerçekleştiren programlardır. Bu programlar, on-line kùltürel tartışma alanlarını veya ortak çalıştayları finanse etmek gibi aktiviteleri kapsar. Çocuklara ve yetişkinlere yönelik olmak üzere iki tip etkinlik dizisi düzenlemektedir. Komisyon, Türk sanatının AB’de tanınması (ve tam tersi için) konser, sergi gibi aktiviteleri finanse edecektir. Bunun yanısıra, bir Avrupa-Türkiye kùltür ödùlü verilmeye başlanacak ve son olarak kùltür alanında faaliyet gösteren Türk STK’larına AB ağlarına ulaşım ve partner bulunması kolaylığı gibi olanaklar sunulacaktır.
- Topluluk Kùltür ve Medya Programlarına Katılım : Türkiye henüz iki topluluk programına katılmamaktadır. Bunlardan “ Culture 2000” artistik ve

kültürel alanlarda işbirliği projelerine destek sağlamaktadır. “ MEDIA Plus” ise görsel-işitsel alanlardaki profesyoneller için eğitim ve değişim olanakları yaratmaktadır.

- Dil Eğitimi : Sivil toplum kuruluşları arasındaki diyalogun geliştirilmesi için yabancı dil eğitimine ağırlık verilmelidir.
- Kamuoyu Tartışmalarını (on-line da dahil olmak üzere) Teşvik Etmek : Daha geniş bir kamuoyu ilgisi ve daha derin tartışmalar için aday ve üye ülkelerden kişiler multi-medya tartışmalarına davet edilecektir.
- Medya : Her iki tarafın medyalarında karşılıklı temalar üzerine program yayımlanması teşvik edilecektir. Özellikle, daha derinlikli bir diyalog için aday ülkelerdeki yerel ve bölgesel medya kuruluşları ile AB üyesi ülkelerin medya kuruluşlarının ortak program yapmaları teşvik edilecektir.
- Dini Cemaatler ve Birlikler : Sivil toplum diyalogunun aynı zamanda dini alana da odaklanması gerektiği göz önüne alınarak, kilise ve diğer dini örgütler ile açık, şeffaf ve düzenli bir diyalog oluşturulması gereğinin altı çizilmiştir.²⁵⁷

4.4. AB'YE UYUM SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Toplum içinde anlayışı geliştirme, bilgi, uyum, ve değişme hazırlık yoluyla siyaset yapma sistemi olan sivil toplum olmaksızın Avrupa bütünleşmesinin gerçekleşmeyeceği büsbütün, açıkça ortadadır. AB üyeliğinin bir gereği olarak, AB de yerleşik olan anlayışın, ülkemizde yerleşmesi, derneklerin ve vakıfların demokratik bir ortamda faaliyette bulunup, hoşgörü ortamının yaratılması katılımcı toplumunun bir anlayış parçasıdır. Bu bağlamda Avrupa bütünleşmesi içinde yer almaya doğru ilerlerken, sivil toplum anlayışına, hareketine, olgusuna ve dernek ve vakıflara yeni bir bakış açısı zorunludur. Bu bakış açısının başta dernekler yasası olmak üzere, tüm mevzuata yansımaları, anayasal güvence altına alınması ve sivil

²⁵⁷ “ AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyalogu”,
[http://www.dtm.gov.tr/ab/SonGelistmeler/com\(2005\)290doc_](http://www.dtm.gov.tr/ab/SonGelistmeler/com(2005)290doc_) (20.08.2005) .

toplumun hareket alanının genişletilmesini sağlayacak bir çerçeveye oturtulması yönünde çalışmalar yapılmaktadır.

Avrupa Birliği müktesebatına hızlı bir uyum için 2001 yılında Türkiye’ de Avrupa Birliği tarafından bir program başlatıldı. Sivil Toplum Geliştirme Programı (STGP), Avrupa Birliği'nin, Türkiye'de sivil toplumun kapasitesinin gelişmesiyle birlikte, demokratikleşmedeki rolünün artması için 2001 yılında başlattığı bir programdır. 2001 yılında başlatılan STGP, beş farklı programdan oluşuyor ,²⁵⁸

- Yerel-sivil girişimler
- Türk-Yunan sivil diyalogunun geliştirilmesi
- Sendikalar arası diyalogun ve kapasitenin geliştirilmesi
- Ticaret ve sanayi odalarının AB'deki muadilleriyle diyalogunun geliştirilmesi
- Polis, profesyonellik, kamu .

Bu çerçevede AB Komisyonu, EUROMED ve ADA Grubu danışmanlık şirketlerinin oluşturduğu konsorsiyumu "STK Destek Ekibi" oluşturmakla görevlendirdi. STGP’ nin yukarıda sıralanan faaliyetlerinden ilk ikisi; “yerel sivil girişimlerin desteklenmesi” ve “Türk-Yunan sivil diyalogunun geliştirilmesi” için, 18 Kasım 2002 tarihinde STK Destek Birimi oluşturuldu.

Programın genel hedefi:

- Ülke genelinde, özellikle yerel bazda sivil inisiyatifleri yaygınlaştırmak;
- Kurulmuş olan STK' ların kapasitesini artırmak;
- Sivil Toplum Kuruluşları arasında işbirliği ve ortaklığı teşvik etmek.

259

Çalışmaların ilk başında, Destek Ekibi, Türkiye'deki STK' ların bir profilini çıkartarak, hedef grubunu netleştirmek için bir dizi kriterler belirledi;

a) Kadın, çevre, çocuk, kalkınma, kültür, engelliler, insan hakları, tarih gibi konularda aktif olan yerel, tabandan gelen sivil toplum kuruluşları ,

²⁵⁸ “Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları”, www.stgp.org.tr (10.04.2005).

²⁵⁹ “Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları”
<http://www.genclikcydd.org.tr/dernek/0505/Kurultay2005-Martidoc>, (05.09.2005).

- b) Kar amacı gütmeyen şirketler de dahil olmak üzere, kooperatifler, dernekler, vakıflar, odalar ve birlikler.²⁶⁰,

Yukarıdaki tüzel kişilikleri sayılan kuruluşların devlet ile organik bir bağı olmaması, demokratik bir seçim ile yönetimlerinin seçiliyor olması ve bütçesinin en az %50'sinin devlet dışı kurumlardan ve bireylerden kaynaklanıyor olması. Yerel bazda örgütlenmiş ve kamunun yararına faaliyetler gösteriyor olması (kamu yararına çalışan dernek statüsü zorunluluk değil) şartları temel alınmaktadır. Yukarıdaki ilkeler baz alınarak program uygulanamaya başlandı, bu çalışmaların bazıları ise;

1) STK kapasite eğitim kursları programlandı ve başlatıldı. Toplam 13 ilde planlanan, 4 er günlük, toplam 26 kurs ile Destek Ekibi yaklaşık 600'a yakın STK temsilcisine ulaşıldı. Kurslarda, özellikle yerel düzeyde STK' larla çalışan ve projecilik konusunda deneyimleri olan eğitimcileri de seçip birlikte çalışma yöntemi tercih edildi. Amaç, yörelerde bu konularda deneyim ve beceri kazanmış STK temsilcilerinin olması.

2) Yerel sivil Girişimler ve Türk Yunan diyalogu programları altında oldukça kapsamlı bir internet sayfası açıldı. Sayfada sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri duyurular halinde yer alıyor. Sivil toplum kuruluşlarının kendi aralarında işbirliğine gitmesi için veri bankası oluşturuldu ve web sayfasında yayındı. STK' lara yönelik fon imkanlarının olduğu bölümler de web sayfasının ilgi gören bölümlerini oluşturuyor.

3) STK Destek ekibinin bir hedefi de, Türkiye' deki STK iletişim-işbirliği ağlarını (networkler) desteklemek. STK destek ekibinin bir diğer önemli görevi de, STK' lara bire bir teknik destek vermek. Proje hazırlama, seminer-konferans düzenleme, kampanya geliştirme konularında başvuran STK' lara Destek Ekibi yardımcı oluyor.²⁶¹

Türkiye' de son sekiz yıldır kesintisiz bir biçimde, üstelik kendini yazılı hale getiren, varolan inisiyatifin sürekliliği sadece kendi başına önemlidir. Ama yine de sivil toplum kuruluşları alanında bir dağınıklık ve belirsizlik yaşanmaktadır. Yine de Avrupa bütünleşmesi sırasında Sivil Toplum Kuruluşlarının varlığı fevkalade

²⁶⁰ “Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları”, www.stgp.org.tr (10.04.2005).

²⁶¹ “Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları”, www.stgp.org.tr (10.04.2005).

önemlidir. Sivil Toplum örgütlerinin çalışıp etkin olabilmesi bizzatı bir göstergedir; bir demokrasi işleyişinin göstergesidir. Toplum siyasi elitlere göre çok daha ileri gitmiş olabilir. Ama eğer demokratik sistem STK türü oluşumların rahatça çalışmalarına olanak vermiyorsa toplum gücünü yansıtamaz.²⁶²

4.4.1. AB Uyum Sürecinde STK'ların Rolü ve Önemi

1963 yılında Ankara Anlaşması ile başlayan, 1996 yılında Gümrük Birliği'nin tamamlanmasıyla ivme kazanan Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri Türkiye'nin adaylığının teyit edildiği 1999 Helsinki Zirvesi'nden bu yana, büyük bir aşama kaydetmiştir. Mevcut ilişkilere çok boyutlu bir içerik kazandıran üyelik süreci ile birlikte ülkemizde siyasi, ekonomik, hukuki ve sosyal yaşamı ilgilendiren tüm alanlarda köklü reformlar gerçekleştirilmiştir. İşte ülkemizin toplumsal dönüşüm projesi olan AB üyelik sürecindeki en önemli randevularından biri ise 17-18 Aralık tarihinde gerçekleşen AB Konseyi Zirvesi olmuş ve katılım müzakerelerinin başlangıç tarihi 3 Ekim 2005 olarak belirlenmiştir.

Bu süreçte siyasi ve ekonomik kriterlere uyumun yanı sıra, son derece teknik, detaylı, kapsamlı kurallar bütününe uyum sağlanacak ve uyumun etkileri toplumun tüm kesimlerine yansıyacaktır. Katılım müzakerelerinin sağlıklı işleyebilmesi için temin edilmesi gereken iki ilke vardır. Bunlardan “şeffaflık”, ilgili kesimlerin süreci izleyebilmelerini, “katılımcılık” ise görüş ve taleplerin sürece yansıtılabilmesini ifade etmektedir. STK'ların önemi bu noktada daha da net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.²⁶³

Gelişmiş demokratik yönetimlerde, katılımcı yönetim anlayışı ve çoğulculuk esaslı önemli bir yere sahiptir. Çoğulculuk ve katılımcı yönetim anlayışının gelişmesi ise toplumun gelişmesi ile birlikte heterojen nitelikte örgütlenmelerin varlığına bağlıdır. Kısaca sivil toplum kuruluşları olarak nitelenen bu toplum tabanlı oluşumlar, felsefi temelini bir tarafa bırakırsak, çağdaş demokrasilerin çekirdek yapılarıdır.

²⁶² “Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları”

<http://www.genclikcydd.org.tr/dernek/0505/Kurultay2005-Martidoc>, (05.09.2005)

²⁶³ <http://www.tev.org.tr/soylesi-detay.asp?record-id=8&-id=42>, (20.08.2005).

Bu çekirdek yapılar, devlet iktidarına karşı kendi çıkarlarını savunan, devletin gücünü sınırlayan örgütlerdir. Batı tipi toplumlarda aristokrasi sınıfının oluşmasıyla, krala/mutlak devlete karşı mücadele başlamış ve bu mücadele sonucunda elde edilen haklarla, mutlak devletin yetkileri sınırlandırılmıştır. Ancak aristokrasi sınıfının bulunmadığı toplumlarda, demokrasi gelişimi yine devletin eliyle bir modernleşme projesi olarak başlatılmıştır. Ancak devlet-toplum ilişkilerinde, demokratik yönetim anlayışının yerleşebilmesi için katılımcı anlayışının gelişmesi, toplumda sivil örgütlenmenin artmasına bağlıdır. Sivil toplum örgütlerinin varlığı, istikrarlı bir demokratik sistemin oluşumu için sonuç olarak hayati önem arz etmektedir.²⁶⁴

STK'ların öncelikle, kendi alanlarındaki AB ve Türk mevzuatına hakim olmaları, ilgili bakanlıklar, kamu kurumları, diğer STK'lar ile koordinasyon oluşturmaları ve AB üyesi ülkelerin muadil STK'ları ile yakın işbirliği kurlmaları gerekmektedir. Ayrıca, temsil ettikleri kesimleri süreç boyunca bilgilendirmeleri, uyumun yansımalarına hazırlamaları, görüş ve talepleri rasyonel bir biçimde sürece yansıtmaları çok önemlidir.

Sürecin sağlıklı işleyebilmesi açısından, STK'ların müzakere pozisyonlarının hazırlandığı çalışma gruplarında yer alması gerekmektedir. Müzareke pozisyonu, aday ülkenin her müktesabat başlığında, ulusal mevzuatını ne şekilde ve hangi takvimle AB müktesabatına uyumlu hale getireceğini ve uygulayacağını, varsa uygulama için ihtiyaç duyduğu geçiş dönemi/istisna taleplerini ve gerçeklerini ortaya koyduğu belgedir. Bu belgenin oluşturulduğu çalışma gruplarının şeffaf ve katılımcı olması, müzakereler sırasında ülkemizin sağlam verilerle ve toplumsal uzlaşa ile hareket etmesini sağlayacaktır.

Öte yandan Müzakere pozisyonlarının tüm görüş ve taleplerin yansıtılabileceği belgeler olmadığı unutulmamalıdır. Ekonominin, bölgelerin, belli sektörlerin ya da işgücü piyasasının ciddi zarar görme olasılığının gerçekçi analizlere dayandırılması halinde uyum takvimi katılım sonrasına ertelenebilmektedir. Dolayısıyla, STK'ların, bu süreçte, hedefin katılımı ile birlikte müktesabatın tümünü benimsemek ve uygulamak olduğunu; geçiş dönemi ve

²⁶⁴ Atar, **a.g.e.**, s. 99.

istisnalarla ilgili olarak ancak “olmazsa olmaz” taleplerin gerçekçi analizlere dayandırarak ortaya koyulması gerektiğini temsil ettikleri gruplara çok iyi anlatmaları gerekmektedir. Bunun için öncelikle temsil ettikleri kesimleri sürecin işleyişine ilişkin bilgilendirmeli ve kendilerine yansıyan görüş ve talepleri değerlendirip dengeli ve rasyonel bir hale dönüştürme kapasitesine sahip olmalıdırlar.²⁶⁵

Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde Sivil Toplum Kuruluşlarının rolüne bakıldığında ise bu alanda kurulan ilk sivil toplum kuruluşunun 1960’larda kurulan İktisadi Kalkınma Vakfı olduğu görülmektedir. Bu vakıf, Türkiye-Avrupa birliği ilişkileri açısından önemli çalışmalar yapmış ve yönetim dışındaki kesimleri bilgilendirmeye çalışmıştır. Bu konuda çalışma yapan ikinci önemli kuruluş 1980’li yılların sonunda kurulan Türkiye Avrupa Birliği Derneği olmuştur. Türkiye’nin tam üyelik başvurusunun ardından kurulan bu dernek Türkiye’yi Avrupa Birliği’ne ve Avrupa Birliğini Türkiye’ye tanıtmak, böylelikle bu iki birim arasındaki birleşme sürecini kolaylaştırmak amacıyla kurulmuştur. Son zamanlarda Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin tekrar gündeme gelmesiyle Türkiye-Avrupa Vakfı kurulmuştur. Vakfın kurulmasıyla ilk defa bir vakıf bu alanın uzmanı olarak ortaya çıkarmıştır. Vakıf, Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinde, Türkiye’nin her alanda Avrupa Birliği ülkeleriyle ve toplumuyla bütünleşmesine yönelik faaliyetler yürütmektedir.²⁶⁶

AB’nin 5. genişleme sürecinde yer alan ülkeler, başta iş dünyası olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının katılımını çeşitli mekanizmalarla sağlamışlardır. Çünkü katılım müzakereleri, siyasi ve teknik olmak üzere iki boyuta yürütülmekle birlikte, sürecin ardındaki itici güç, toplumsal destektir. Süreç, toplumun tüm kesimlerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyecektir. Bu uzun ve zor yolculuğun ivme kaybetmeden sürdürülebilmesi için toplumsal desteğin her aşamada varlığını koruması şarttır.

Bu süreçte STK’ların rolü elbette sadece ülke içindeki hazırlıklar ile sınırlı değildir. Türkiye’nin üyeliği onay aşamasına geldiğinde AB kamuoyu son derece

²⁶⁵ <http://www.tev.org.tr/soylesi-detay.asp?record-id=8&-id=42> (20.08.2005).

²⁶⁶ Ziya Müezzinoğlu, “Türkiye-Avrupa Birliği Bütünleşmesinde STK’ların Tecrübe Aktarımı”. **Avrupa Birliği Devlet ve STK’lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2001, s.160-161.

etkili olacaktır. Dolayısıyla, AB ile ilgili alanlarda faaliyet gösteren STK'ların, AB'deki muadilleri ve şemsiye örgütleri ile birlikte, ortak projeler üretme ve lobi çalışmaları yapma gibi roller de üstlenmeleri gerekmektedir.²⁶⁷

Türkiye'nin Avrupa Birliği'yle bütünleşmesi süreci STK'lar açısından nasıl hızlanabilir ve buna nasıl katkıda bulunulabilir? Yani sivil toplumun da katıldığı bir süreç haline nasıl dönüşebilir? Türkiye'deki STK'ların kapasitelerini geliştirmeleri, kapasitelerinin geliştirilmeye muhtaç olduğunu kabul etmelerinden başlıyor. Bu kapasite geliştirme sürecinin yurttaşla karar vericiler arasında köprü kurarak veya bunu yapabilecekleri düzeye eriştiklerinde mümkün kılınabilecektir. Karar vericilerin, karar verme süreçlerinde doğru ve taze bilgilerle sistemli değerlendirme yöntemlerini kullanarak yurttaşların görevlileri alma işlemini yerine getirmeleri gerekiyor. Öte yandan sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin de karar verme süreçlerinin yerine geçmek gibi bir derdinin olmaması gerekiyor.

Ayrıca AB-Türkiye bütünleşmesinde, Türkiye'nin Sivil Toplum Kuruluşlarının Avrupa'daki sivil toplum kuruluşlarıyla birebir ilişkilerini geliştirmesi ve lobi alanını genişletmesi gerekliliğinin yansıtılmaması STK'ları pasif kılmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının amacı sadece belli konuların ortaya konulması ve bunların kamuoyuna duyurulmasından ibaret olmamalıdır.²⁶⁸

Tüm toplumun desteğini gerektiren Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde, devlet kurumlarının mevzuat uyumlaştırma faaliyetlerini yürüterek, AB kurumlarıyla sürekli diyalog halinde kalarak asli görevler üstlendikleri doğrudur. Ancak üyelik sürecimizin kolaylaşması ve toplumun tüm kesimlerinin çıkarları doğrultusunda şekillenen politikalar ile sürdürülebilmesi açısından sivil toplum kuruluşlarının katkıları büyük önem taşımaktadır.²⁶⁹

Her sivil toplum kuruluşunun kendilerince belirlenmiş özel bir etkinlik alanındaki politikaları etkileme ve bunlarda belirli bir değişime yol açma gibi amaçları vardır. Bunu lobi faaliyetleri, basın açıklamaları, kampanyalar aracılığıyla doğrudan yapabilirler ya da dolaylı olarak sürdürdükleri projelerle bunun

²⁶⁷ <http://www.tev.org.tr/soylesi-detay.asp?record-id=8&-id=42> (20.08.2005).

²⁶⁸ "Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları"

<http://www.genclikcydd.org.tr/dernek/0505/Kurultay2005-Martidoc>, (05.09.2005).

²⁶⁹ <http://www.tev.org.tr/soylesi-detay.asp?record-id=8&-id=42> (20.08.2005).

yapılabileceğini gösterirler. Söz konusu Avrupa Birliği ise, bir sivil toplum kuruluşunun her durumda öne çıkarması gereken şey toplumsal düzeyde bütünleşmedir. Türkiye’de Avrupa Birliği’yle, Avrupa bütünleşmesiyle ilgili en büyük sorun, bu kavramların yurttaşa çok bir şey ifade etmemesi, yurttaşın bu süreci tamamen resmi kurumlar arsında, bir devletler arasında ilişki olarak görmesidir. Yani Türkiye kamuoyunun kendisini gerçekten Avrupa platformu dışında görmesidir. Bunu aşmak için bütünleşmenin yaratacağı somut olanakların bire bir gündelik hayatta gözlenebileceği etkinliklere çevrilmesi gerekiyor. Sivil toplum kuruluşlarının asıl önemi burada ortaya çıkıyor. Bunun için yapılması gerekenlerin ilki, politika oluşturmak ya da politikaları değiştirmek için Türkiye’deki kurumları olduğu gibi, Avrupa’daki kurumları da tarak alarak ortaklaşa bir yaklaşım oluşturmak; ikincisi, Avrupa’daki benzer amaçlı sivil toplum kuruluşlarıyla birebir iletişime geçmek, onların bulunduğu platformlara katılmak, ortak etkinlikler düzenlemek olmalıdır.²⁷⁰

4.5. AVRUPA’DAKİ TÜRKLERİN TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ-HOLLANDA ÖRNEĞİ

4.5.1 Avrupalı Türkler ve AB Üyelik Süreci

1950 sonları ve 1960 başlarında Türkiye’den Avrupa’ya başlayan işçi göçü hareketi, gidenlerin Avrupa’ya yerleşmeleri ve bulundukları ülke vatandaşlıklarına geçmeleriyle birlikte, 21. yüzyılın başlarında artık karşımıza “Batı Avrupa Türkleri” gerçeği olarak çıkmaktadır. Türkiye’den Avrupa’ya göç hareketinin başlangıcından kısa bir süre sonra Avrupa Birliği ile olan ilişkiler başlamıştır. Avrupa Birliği ile olan ilişkiler 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanıp 1 Aralık 1963 tarihinde yürürlüğe giren ve AET ile Türkiye arasında ortaklık ilişkisinin kurulmasını sağlayan Ankara Antlaşması’na dayanmaktadır. Avrupa’daki Türk işçi sayısı gittikçe artan bir eğilim göstermiş ve bu süreçte Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri de çeşitli aşamalardan geçmiştir. Ancak Avrupalı Türklerin siyasal, ekonomik ve demokratik potansiyellerinin bu sürece nasıl katkıda bulabileceği yeterince düşünülmemiştir.

²⁷⁰ “Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları”
<http://www.genclikcydd.org.tr/dernek/0505/Kurultay2005-Martidoc>, (05.09.2005).

Türkler, göçün ilk yıllarından itibaren modern demokrasilerin vazgeçilmez aktörleri kabul edilen sivil toplum kuruluşları oluşturmuşlar ve son dönemlerde de siyasal hayata aktif olarak katılmaya başlamışlardır.²⁷¹

Bugün resmi kayıtlara göre sayıları üç, resmi olmayan tahminlere göre ise dört milyonu aşan Avrupa Türkleri, bulundukları ülkelerdeki siyasi ve sosyal gelişmelere ilgisiz kalmamakta, seçimlerde oylarını kullanmakta, kendi içlerinden çıkan adayları desteklemekte ve siyasi hayata aktif olarak katılmaktadır. Türkler, ekonomik hayatta da ciddi girişimlerde bulunmakta, istihdam yaratma ve vergi ödeme gibi davranışları ile örnek birer vatandaş olarak saygınlıklarını artırmaktadırlar. Toplumsal sorumlulukların gereği olarak sivil ve sosyal yardım kuruluşlarına katkıda bulunan Türkler diğer göçmen topluluklara göre en örgütlü toplum olarak karşımıza çıkmakta ve kurmuş oldukları yüzlerce organizasyonla farklı alanlarda etkinliklerini sürdürmektedirler.²⁷²

Avrupa’da bireysel anlamda da modern, eğitilmiş ve kendine güvenen bir Türk kuşağı yetişmektedir. Türkler arasında yetişen donanımlı bireyler devlet dairelerinde ve özel sektörlerde ciddi görevler almakta, sayıları her geçen gün artan eğitilmiş kuşak bugüne kadar sunulan olumsuz Türk imajının tam tersi bir görüntü sergilemekte ve yıllardır oluşmuş ön yargıları bertaraf etmek için gayret sarfetmektedir. Genç Türkler hem Türkiye kökenli olduklarının bilincindedir, hem de içinde bulundukları ülke ve insanlarıyla ortak çalışmalar yapmanın ve diyalogu geliştirmenin bilincindedirler. Türkiye’deki siyasi çekişmelerle ilgilenmek yerine yaşadıkları ülkenin siyasal hayatına katılan bu kuşak aynı zamanda Türkiye’nin kalkınması, gelişmiş ülkeler seviyesine çıkması ve Türkiye’nin Avrupa Birliğine alınması için çalışmalar yapmaktan da geri kalmamaktadır.²⁷³

4.5.2. Hollanda Türk Sivil Toplum Kuruluşları Profili

Türkiye 1950’lere kadar tek partili bir siyasal deneyim yaşamış ve çok partili dönemde de askeri müdahalelerle demokrasi zaman zaman askıya alınmıştır.

²⁷¹ Veyis Güngör, Hüseyin Kocabıyık, Talip Küçükcan, **Avrupa’daki Türklerin Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri**, Türkevi Araştırmalar Merkezi Yayınları, Amsterdam, 2004, s. 17.

²⁷² a.g.e., s.18.

²⁷³ a.g.e., s.18.

Demokratik ve katılımcı siyasal kültürün tam olarak yerleşmediği dönemlerde sivil bilicinin gelişmesi ve sivil kurumlaşmanın ortaya çıkabilmesi için verimli bir zeminin olduğu söylenemez. İşte Türkiye'nin demokratikleşme ve sivilleşme sürecini bazı müdahalelerle kesintiye uğratan bir siyasal kültürle yetişen ilk kuşak göçmenlerin Hollanda ve diğer Avrupa Ülkelerine geldiklerinde hemen sivil toplum kuruluşları kurmaları beklenemezdi. Türkiye'de sivil toplumun gelişmesi 1980 ortalarına kadar yavaş olmuştur. 1987 yılında AB'ye tam üyelik başvurusu, liberal Pazar ekonomisinin etkin şekilde uygulanmaya başlanması, özelleştirme sürecinin hızlanması ve Türkiye'nin dünyaya açılması ile sivil toplum ve bunun kurumsal altyapısı daha hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Avrupa da yaşayan Türkler arasında da sivil bilinçlenme anlamında 1985 sonrasında belirgin bir gelişme olduğu gözlenmektedir.

Türk sivil kuruluşlarının ilham kaynağı ve hedef kitlesi Hollanda Türkleri ve Hollanda toplumu olarak görülmektedir. Ancak küreselleşen ve iletişimin her alanda geliştiği bir ortamda bazı sivil kuruluşların dış dünyadan tamamen kopuk olması düşünülemez. Sivil kuruluşların bir kısmı yerel ve ulusal düzeyinde ötesinde faaliyet gösterecek bir kapasite, vizyon ve birikime ulaşmıştır. Sivil kuruluşların yüzde 13'ü uluslar arası düzeyde etkinliklerde bulunduklarını belirtmektedir ki bu da bazı kuruluşların sınır ötesi faaliyetler yapacak kadar geliştiklerini göstermektedir. Bu anlamda bazı kuruluşların özellikle sağlık ve eğitim alanlarında Türkiye'de sürdürdükleri yardımlar dikkat çekmektedir.²⁷⁴

Hollanda Türk sivil kuruluşlarının temel amaçları kültür, kimlik, entegrasyon, siyasi temsil ve temel insan hakları ile ekonomi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kuşkusuz kültürel değerlerin tanıtılması amacının gerisinde kültürel değerleri ve kültürel kimliği yaşatma, genç kuşaklara aktarma ve kimlik krizine engel olma çabaları vardır. Hollanda Türk sivil kuruluşlarının hedef kitlesine bakıldığında da Türklerin sadece kendi dünyalarında değil Hollanda toplumu ile paylaştıkları bir dünyada yaşamak istediklerini ve toplumdan soyutlanma gibi bir düşünceleri olmadığını görmek mümkündür.

²⁷⁴ Veyis ve diğerleri, s. 24-25

Hollanda Türk sivil kuruluşlarını ilginç kılan bir başka özellik ise hedef kitle olarak seçilen yaş gruplarının farklılık ve çeşitlilik göstermesidir. Bu nedenle Türk sivil kuruluşlar kültürel kimliğinin farkında olan ve kendi kimliği ile toplumda var olan bir genç kuşak yetişmesine çalışmaktadır. Türk sivil toplum kuruluşlarının yüzde 33'lük bir bölümünün üyelik sistemi yoktur. Hollanda sivil toplum sistemini iyi bilen eğitimli kişiler kurdukları sosyal ağlar ve örgütlerle toplumun çeşitli kesimlerini hedefleyen etkinlikler yürütmektedir.²⁷⁵

Hollanda sivil toplum kuruluşlarının çoğu Hollanda kurumlarıyla olduğu gibi benzer Türk kuruluşlarla da işbirliği içinde ortak çalışma eğilimindedir. Özellikler son yıllarda Türk sivil kuruluşlarının geçmişe yönelik sığ tartışmalardan sıyrıldıkları kökeni oldukça gerilere giden siyasi ve ideolojik sürtüşmeleri geride bıraktıkları ve benzer kuruluşlarla ortak sorunların çözümü için zaman zaman bir araya geldikleri görülmektedir. Her ne kadar Türk kuruluşlarının büyük bir çoğunluğu ortak sorunlar karşısında dayanışma ve ortak hareket etmenin gereğine inansa da pratikte bunun gerçekleşmediği görülmektedir.

Hollanda sivil toplum kuruluşlarının, hem sivil ve siyasal hayata aktif olarak katılma çabası hem de siyaset ve medya gibi araçları kullanım oranının yüksekliği entegrasyon süreci açısından olumlu sinyaller ve gelişmeler olarak görülmektedir. Türk sivil toplum kuruluşlarının büyük bir çoğunluğu sadece Hollanda kuruluşları ile değil Türk kuruluşları ile de hareket edilmesi gerektiğine inanmaktadır.²⁷⁶

4.5.3. Hollanda Türk Sivil Toplum Kuruluşları ve Avrupa Birliği

Hollanda Türk sivil toplum kuruluşları Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyelik sürecine yakından ilgi göstermektedir. Her ne kadar bu kuruluşlar Hollanda merkezli olsa da bu ülke başta olmak üzere Avrupa Türkleri ve Türkiye-AB ilişkileriyle ilgili gelişmeleri izlemekte ve bu süreçlere olumlu ve yapıcı katkıda bulunmanın yollarını aramaktadırlar. Bu kuruluşların büyük bir çoğunluğu kendilerini Hollanda Türk sivil toplum kuruluşu olarak görmekte, farklı kültürleri harmanlayarak melez bir kimlik inşa etmekte ve kimliklerini, algılarını, toplumsal

²⁷⁵ a.g.e., s. 32-36

²⁷⁶ a.g.e., s. 45-49

ilişkilerini derinden etkileyen Türkiye'deki gelişmeleri ve sorunları da çeşitli platformlarda tartışmaya açmaktadırlar.

Son günlerde Fransa başta olmak üzere Avrupa da bazı kesimler Türkiye'nin üyeliğine karşıt görüşler öne sürmeye başlamıştır. Türkiye'nin tam üyeliğine karşı çıkanların en çok vurguladığı konu Türkiye nüfusunun büyük bir çoğunluğunun genç oluşu ve üyelik durumunda Avrupa'ya yeni göçlerin yaşanacak olmasıdır. Hollanda Türk sivil toplum kuruluşları Avrupalıların bu kaygı ve korkusunu paylaşmamaktadır. Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda geniş kapsamlı ve uzun vadeli etkiler yaratacağı tahmin edilmektedir. Hollanda Türk sivil toplum kuruluşlarının çoğu tam üyeliğin olumlu sonuçlar doğuracağı görüşünü paylaşmaktadır.²⁷⁷

Genel olarak Avrupalı ve Hollandalı Türklerin toplumsal bir kapital olarak değerlendirilmesi gerektiği ve mevcut birikim ve potansiyelleri ile Türkiye-AB ilişkilerine katkıda bulunabilecekleri düşüncesinin geniş oranda paylaşıldığı görülmektedir.

Türkiye-AB ilişkilerine olumlu bakan ve Türkiye'nin tam üyeliğine doğrudan veya dolaylı şekilde katkıda bulunmayı etkinliklerinin bir unsuru olarak gören Hollanda Türk sivil kuruluşları bu amaçla bir dizi faaliyet yürütmektedir. Bu etkinlikler kültürel ve sanatsal değerlerin tanıtımından siyaset ve medya dünyasını etkilemeye kadar uzanan faaliyetleri kapsamaktadır. Bazı kuruluşlarının çeşitli etkinlikleri yanında Türkiye'nin tam üyelik sürecine katkıda bulunmak için özel projeler geliştirdikleri ve bunları uygulamaya çalıştıkları görülmektedir. Özellikle son dönemlerde gerek AB gerekse Türkiye-AB ilişkileri konularında çok sayıda konferans, sempozyum, bilgilendirme ve tartışma toplantıları yapılmaktadır. Bu etkinliklerin amacı hem AB hem de Türkiye-AB ilişkilerini kamuoyunda geniş çevrelerin tartışmasına açmak hem de ilgili kurumların geniş ve doğru şekilde bilgilendirmektir.²⁷⁸

Hollanda Türk sivil kuruluşları kendi amaçlarını ve önceliklerine uygun şekilde Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini destekleyen çalışmalar yapmaktadır.

²⁷⁷ a.g.e., s. 61-66

²⁷⁸ a.g.e., s. 71-73

Ancak bu çalışmaların daha planlı, kapsamlı ve uzun vadeli olması gerektiğini dūřındıkları için üyelik sürecine katkıda bulunacak projelerde işbirliği yapmaya çoğunlukla olumlu yaklaşacaklarını belirtmektedirler. Türkiye'nin AB yolunda önüne çıkan engellerin aşılmasında kuşkusuz diplomatik temsilcilikler devletin politikasını yansıtan çok sayıda faaliyet yapıyor. Ancak bu resmi girişimlere sivil etkinliklerinde katkıda bulunması gerekmektedir. Çünkü sivil etkinlikler resmi etkinliklere oranla daha geniş kitlelere ulaşabiliyor.

Avrupalı Türkler siyasal katılımın etkisini kavramaya başladıkları için son yıllarda bu sürece daha fazla katılma eğilimi göstermektedir. Ancak ister yerel ister ulusal düzeyde siyaset yapsın, politikacıların Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine şimdikinden daha fazla katkıda bulunabileceği görüşünün yaygın olduğu görülmektedir.

Hollanda Türk sivil toplum örgütleri siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik hayata daha etkin katılmaları ve bu süreçlere edilgen olarak değil aktif olarak katkıda bulunmaları için Hollanda'ya yerleşik Türklerin zaman kaybetmeden bu ülke vatandaşlığına geçmelerini desteklemekte ve sivil haklardan geniş lde yararlanmaları gerektiğini düşünmektedir.²⁷⁹

Avrupa Birliğinin sivil toplum örgütlerinin projelerini desteklemek için büyük bir bütçe ayırdığı ve her yıl yüzlerce kuruluşun bu fonlardan yararlandığı bilinmektedir. Sivil kuruluşlara verilen kaynaklardan yararlanmamanın temelinde konuyla ilişkin bilgisizlik ve başvuru süreçlerine yabancılık gibi nedenlerin olduğu görülmektedir. Bu da Türk sivil kuruluşlarının ciddi potansiyelleri olmasına karşın hala amatörce ynetildiklerini ve artık profesyonel yönetime geçilmesi gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Avrupalı ve Hollandalı Türklerin toplumsal bir kapital olarak değerlendirilmesi gerekmekte ve mevcut birikim ve potansiyelleriyle Türkiye-AB ilişkilerine katkıda bulunabilecekleri göz ardı edilmemelidir.²⁸⁰

²⁷⁹ a.g.e., s. 93-99

²⁸⁰ a.g.e., s.100-111

SONUÇ

Sivil toplum kavramının ortaya çıkışı, Batı Avrupa'daki siyasal düşünce ve toplumsal örgütlenmelerin gelişmesi sonucu gerçekleşmiştir. Ancak 1980'li yıllardan sonra liberal eğilimlerin artması, 1990'larda ise Doğu Bloku'nun çökmesiyle sosyal bilimlerin en çok tartışılan kavramlarından biri olmuştur.

Türkiye açısından yeni bir kavram olarak kabul edilen sivil toplum kavramı, askeri bir darbenin ardından gelen bir baskı ortamında gündeme gelmeye başlamıştır. Osmanlıdan bu yana devam eden merkezi otoritenin farklı söylem üretecek yeni oluşumlara yer vermeyişi, Cumhuriyet döneminde de devletin farklılıkları görmezlikten gelme çabaları, çoğulculuk anlayışının oluşumunu engellemiştir. Böyle bir ortamda sivil toplum kuruluşları farklı söylemler üretmekten uzak kalmışlardır.

Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışı demokrasi geleneğinin varlığı yokluğu çerçevesinde gelişmektedir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra izlenen liberal politikalarla Türkiye'de Batı'lı anlamda sivil topluma yaklaşıldığı görülmektedir. Sivil toplumun gelişmesi yönündeki engellere rağmen yine de 1980'li yıllar, örgütlü faaliyetlerin, sivil politikaların, hakların ve özgürlüklerin kullanılması bakımından bir canlanmanın yaşandığı dönemdir.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise sivil toplum ve demokratikleşme konusunda çok daha önemli gelişmeler olmuştur. Anayasal düzenlemelerin sivil toplum lehine iyileştirilmesi, özel radyo ve televizyonlarla ilgili anayasal yasakların kaldırılması sivil toplumun gelişimi üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Ayrıca, 1990'lı yıllarda hız kazanan Avrupa Birliği giriş sürecinde hazırlanan yasalarda, kamuoyunda uyum yasaları olarak adlandırılan düzenlemeler sivil toplumun hareket alanını genişletmiştir. Ayrıca dünyada ve Türkiye'de katedilen bilişim, iletişim alanındaki gelişmeler sivil toplumun alan ve hız kazanmasında önemli roller oynamıştır.

Ancak, hala günümüzde demokratik bir sivil toplum ve kamusal alanın tam anlamıyla gelişmiş olduğu söylenemez. Demokratik bir sivil toplumun oluşabilmesi, ancak demokratik sivil toplum vasıtasıyla gerçekleştirilebilir. Demokratikleşme süreci içinde devlet-sivil toplum arasındaki etkileşim sonucunda, toplum ile devlet

arasındaki uzaklık ortadan kalkarken, devlet açısından toplum, korku ve tehdit unsuru olmaktan çıkacaktır. Sivil topluma ilişkin beklentilerin gerçekleştirilebilmesi, öncelikle sivil toplum kavramının neyi ifade ettiğine dair bir uzlaşma sağlanmasına bağlıdır. Bunun için de sivil toplum anlayışının temelleri sorgulanmaya çalışılmalı ve bunlar Türkiye'nin koşulları çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Unutulmamalıdır ki halkın kendiliğinden giriştiği demokratik örgütlenmeler olarak sivil toplum kuruluşları, çağdaş ve gelişmiş bir toplum gereğidir. Ülkemizin hedefi de çağdaş ve gelişmiş bir Türkiye yaratmak olduğuna göre, daha güçlü ve daha yüksek sesle konuşan Sivil Toplum Kuruluşları hiç kuşkusuz yolumuzu kolaylaştıracaktır. Bunun yanında Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları'nın hedef kitlelere ulaşma, diğer Sivil Toplum Kuruluşları'yla işbirliği yapabilme ve toplumsal hareketlerde söz sahibi olabilmeleri beklenmelidir.

Sivil toplum örgütleri, ülke yönetimindeki sorumlulukların halka paylaşım aracıdır. Örgütlü ve etkin bir sivil toplum, günümüz gelişmiş demokrasileri ve katılımcı yeni dünya anlayışının vazgeçilmez unsurudur. Böyle bir anlayış içinde Avrupa Birliği sivil toplumu, vazgeçilmez bir toplum kesimi ve sektör kabul etmektedir. Avrupa Birliği bu uyum süreci içinde Sivil Toplum Kuruluşları alanının düzenlenmesini siyasi kriterlerin en önemlilerinden olduğunu belirtmekte ve bu kuruluşların iyi yönetim ve etkili politika yapmasını hedeflemektedir.

Sonuç olarak Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinde, devlet-sivil toplum ilişkilerinin ne şekilde etkileneceği/etkileyeceği hususunda şu iki sorunun cevaplarının ne olacağı önem arz etmektedir; bunlarda birincisi, Türkiye-AB ilişkilerinin seyrinin, hem genel olarak devlet-sivil toplum ilişkilerini, hem daha spesifik olarak kamu kuruluşları ile Sivil Toplum Kuruluşları arasındaki etkileşim ve ilişkileri hangi derecede ve ne yönde etkileyebileceği; ikincisi ise, Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları'nın kendi aralarındaki ve devletle ilişkilerindeki gelişimin seyrinin, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik serüvenini ciddi ölçüde etkileyip etkileyemeyeceğidir.

KAYNAKÇA

- “ AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyalogu”, [http://www.dtm.gov.tr/ab/SonGelistmeler/com\(2005\)290doc_](http://www.dtm.gov.tr/ab/SonGelistmeler/com(2005)290doc_) (20.08.2005)
- “ AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyalogu”, http://www.abinfoturk.net/news/news_ (12.08.2005).
- “AB’ye Uyum Stratejisi”, [http:// www.radikal.com.tr/2000/06/21/politika/abhtml_](http://www.radikal.com.tr/2000/06/21/politika/abhtml_) (15.05.2004).
- “ABGS Kuruluş Yasası”, http://www.abgs.gov.tr_ (17.05.2004).
- “Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları”, www.stgp.org.tr (10.04.2005).
- ACAR Muhittin, “Devlet-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkilerinin Analizi: Alternatif Yaklaşımlar”, **Küresel Sistemde Siyaset Yönetim Ekonomi**, Ed; M.Akif Çukurçayır, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003, s. 126-127.
- AKTAN Çoşkun Can, “ Siyasal ve Sivil Özgürlükler, Demokrasi ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Aralık, 1997, s. 68-85.
- ALİEFENDİ Yılmaz, “Sivil Toplum Örgütleri ve İnsan Hakları”, <http://www.abchukuk.com/makale/makale25.html> , (20.03.2004).
- “Ankara Antlaşması”, [http:// www.belgenet.com/arsiv/ab/ab.ankara.html](http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab.ankara.html) (20.03.2004).
- ARSLAN Osman, **Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği**, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2001.
- ATAR Yavuz, “ Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet Düalizmi”, **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Ankara, 1997, s. 98-105.
- “Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları” http://www.genclikcydd.org.tr/dernek/0505/Kurultay2005-Martidoc_ (05.09.2005).
- “Avrupa ve Sivil Toplum Kuruluşları”, <http://www.youthforhap.org.tr/tr/yayinlar/avrp/bolum3.htm> , (14.03.2002).
- “Avrupa Birliği-Türkiye Mali İşbirliği”, <http://www.deltur.cec.eu.int/mali-sheets9.html> (13.02.2003).

“Avrupa Birliği ve Türkiye”, TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını, Mizanpaj Baskı, Ankara, 2002, s. 313.

BAÇ Meltem Müftüler, **Türkiye ve AB:Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, Alfa Basım, İstanbul, 2001.

“ Bakanların Savaşı”, <http://www.hurriyet.com>, (10.07. 2003).

“Başkan Clinton’ın TBMM’deki Açıliş Konuşması”, <http://www.belgenet.com/arsiv/cilintontbmmm0.html> .(22.04.2004).

“Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz’ın Basın Açıklaması”, <http://www.abgs.gov.tr> (17.05.2004).

BAşKAN Filiz, “Küreselleşme Sivil Toplum ve Fethullah Gülen”, **Global-Yerel Eksende Türkiye**, Ed: E.Fuat keyman, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2000, s. 283.

BAYHAN Vehbi, “ Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm”, **Cumhuriyet Ün.v. Fen-Edb, Fak. Sosyal Bilimler Dergisi**, No:1, Cilt: 26, Mayıs-2002, s. 1-13.

BEETHAM David, Kevin Boyle, **Demokrasinin Temelleri**, Çev: Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara, 1998.

BİBER AYHAN, “Sivil Toplum Örgütlerinin İşlerlik Kazanması Açıısından Halkla İlişkiler”, **Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, G.Ü. İletişim Fakültesi Yayını, Ankara, 2002, s. 155-173.

BİRAND Mehmet Ali, **Türkiye’nin Gümrük Birliği Macerası(1959-1996)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996, s.164-165.

BOLAY S.Hayri, “Sivil Toplum ve Manası”, **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı :18, Ankara, 1997, ss. 7-8.

BOSTANCI M.Naci, “Devlet ve Sivil Toplum”, **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Ankara, 1997, s. 181-187.

BOSTANCI M. Naci, **Siyaset, Medya ve Ötesi**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

CORSİNO Daniel, “ Uluslararası İşbirliğinde STÖ’lerin Payı”, **Sivil Toplum Örgütleri Neoliberalizmin Araçları mı, Halka Dayalı Alternatifler mi?**, Çev: Işık Ergüden, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 1998, s. 56-57.

ÇAHA Ömer, **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇAHA Ömer, **Aydınlar ve Demokrasi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002.

ÇAHA Ömer, “İslam ve Sivil Toplum”, **İslam Sivil Toplum Piyasa Ekonomisi**, Ed: Ömer Demir, Liberte Yayınları, Yayın No:28, 1.Baskı, Ankara, 1999, s. 115-126.

ÇAHA Ömer, “Sivil Toplum-Devlet Karşıtlığında Türkiye’de Cumhuriyet”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Yayına Hazırlayan: Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997, ss. 257-263.

ÇAHA Ömer, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları” **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Aralık, 1997, s. 28-64.

ÇALIŞ Şaban, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, Nobel Yayınevi, Ankara, 2001.

ÇAM Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, 7. Baskı. Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 330.

ÇUKURÇAYIR M.Akif, **Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi**, 2.Baskı. Çizgi Kitabevi, Konya, 2002.

DEMİR Ömer, Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, 2. Baskı. Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

DENİZ Bülent, “Sivil Toplum Örgütlerinin Yönetime Katılımı”, http://www.hukukcularder.org/yargi_%20reformu.htm, (15.06.2003).

DOĞAN İlyas, **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum**, Alfa Basın Yayın, İstanbul, 2002.

DOĞAN İsmail, **Sivil Toplum**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000.

DURGUN Şenol, “ Türkiye’de Sivil Toplum ve Devlet”, **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Ankara, 1997, s. 102-105.

ERCAN Hülya, “Türkiye’de Sivil Toplum Tartışmaları Üzerine”, **Cumhuriyet Üniv. Fen-Edb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:26, No: 1, Mayıs-2002, ss. 69-79.

ERDOĞAN Mustafa, **Liberal Toplum, Liberal Siyaset**, 2. Baskı. Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998.

ERKİL Doğu, Friedrich Nauman Vakfı ve Liberal Düşünce Topluluğu, **Uluslararası Konferans**, (Editör: Vahit Bıçak), Ankara-2001, ss. 49-53.

- GÖNEL Aydın, **Önde Gelen STK'lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998.
- GÖZEN Ramazan, **Amerikan Kıskaçında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000.
- GÜNGÖR Veyis, Hüseyin Kocabıyık, Talip Küçükcan, **Avrupa'daki Türklerin Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri**, Türkevi Araştırmalar Merkezi Yayınları, Amsterdam, 2004.
- GÜRBEY Gülistan, "Türkiye'de Bir Sivil Toplumun Oluşumunun Önündeki Siyasi ve Hukuki Engeller", **Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları**, Der: Ferhad İbrahim, Heidi Wedel, (Çev: Erol Özbek), İstanbul, 1997, ss. 117-135.
- HABERMAS Jürgen, **Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü**, (Çev., Tanıl Bora, Mithat Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 60.
- "Helsinki Zirve Sonuç Bildirisi", **Güncel Haber**, Ocak 2000, Sayı: 5.
- Hürriyet**, "AB'den Türkiye'ye 37 gün süre", 18 Ekim 2000.
- [http:// www.tev.org.tr/soylesi-detay.asp?record-id=8&-id=42](http://www.tev.org.tr/soylesi-detay.asp?record-id=8&-id=42) (20.08.2005).
- İNSEL Ahmet, **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, Birikim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1995.
- KALAYCIOĞLU Ersin, Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayın, İstanbul, 2002.
- KARABAĞ Servet, **Mekanın Siyasallaşması**, Nobel Yayın, Ankara, 2002.
- KARAMUÇA Sancar, "AB Sürecinde Neredeyiz", **Balkan Mektubu Dergisi**, Sayı:14, Ankara, 2004.
- KARLUK Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- "Katma Protokol", [http:// www.belgenet.com/arşiv/ab/ab.kprotokol.html](http://www.belgenet.com/arşiv/ab/ab.kprotokol.html), (20.03.2004).
- KEYMAN E. Fuat, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslar arası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, (Çev, Simten Çoşar), Alfa Yayın, İstanbul, 2000.
- KÜÇÜKÖMER İdris, **Halk Demokrasi İstiyor Mu?**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1994.

LEONARD Nial, “ STK-Devlet İlişkilerine Dünyadan Bakış”,**Avrupa Birliği, Devlet ve STK’lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2001, s. 41.

MAHÇUPYAN Etyen, **İdeolojiler ve Modernite**, 3. Baskı. İstanbul-2000.

MANİSALI Erol, **Gümrük Birliği’nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.

MARDİN Şerif, “Sivil Toplum”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7. İletişim Yayınları, İstanbul-1983.

MARDİN Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, Ed; Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 7.Baskı, İstanbul, 1999.

MARDİN Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, 9. Baskı. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

“MEDA (Akdeniz Eylem Programı), <http://www.youthforhap.org.tr/tr/yayinlar/avrp/bolum3.htm> (14.03.2002).

Milliyet, Helsinki Zirvesi Özel Eki, 10 Aralık 1999.

MÜEZZİNOĞLU Ziya, “Türkiye-Avrupa Birliği Bütünleşmesinde STK’ların Tecrübe Aktarımı”. **Avrupa Birliği Devlet ve STK’lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2001.

NİŞANCI Şükrü, **Sivil İtaatsizlik**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2003.

ÖZBUDUN Ergun, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon”, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, Der: Elizabeth Özdalga, Sune Persson, (Çev: Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

SARIBAY Ali Yaşar, **Kamusal Alan ve Diyalojik Demokrasi**, Alfa Yayın, İstanbul, 2000.

Sabah, 28 Ekim 1997.

SARIBAY Ali Yaşar, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Global-Yerel Eksende Türkiye**, Ed; E.Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2000, s. 101.

SCHMİDT Manfred G., **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, Çev; M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

SEYİDOĞLU Halil, **Uluslararası İktisat**, Kurtiş Basım, Bursa, 1999.

- “Sivil Toplum İş Başında”, [http:// www.deltur.cec.eu.int/sivilrtt](http://www.deltur.cec.eu.int/sivilrtt). (22.08.2003).
- “Sivil Toplum Kuruluşları ve Etik”, [http:// www.dogailebaris.org.tr/tstketik.htm](http://www.dogailebaris.org.tr/tstketik.htm) , (16.06.2003).
- “Sivil Toplum Örgütleri”, [http:// www.easm.org.tr/konyasivil.htm](http://www.easm.org.tr/konyasivil.htm), (11.06.2003).
- “ Sivil Toplum Örgütlerine Bir Bakış”, [http:// www.chp.org.tr/trrapor/stk2-3htm](http://www.chp.org.tr/trrapor/stk2-3htm), (20.06.2003).
- “Sivil Toplum Örgütleri ve İnternet”, [http:// www.ntvmsnbc.com/news/198416asp](http://www.ntvmsnbc.com/news/198416asp) , (12.05.2003).
- “Sivil Toplum ve Siyasi Partiler”, [http:// www.huseyinçelık.net/koşeyazıları](http://www.huseyinçelık.net/koşeyazıları), (19.06.2003).
- TAĞMA Korkmaz, **Siyasi Sistemler, Yönetim Modelleri ve Türkiye**, Timaş Yayınları, İstanbul-2002.
- TAĞMA Korkmaz, **Yeniden Yapılanma Kuralları**, 2. Baskı. Timaş Yayınları, İstanbul, 2001.
- TEKELİ İlhan, “Kuramsal Yaklaşımlar”, **Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar-Etik-Deprem**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2000, 114.
- TEKELİ İlhan, “Sivil Toplum Kuruluşları Yerelleşme ve Yerel Yönetimler Sempozyumu Açılış Konuşması”, **STK’lar Yerelleşme ve Yerel Yönetimler**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2002.
- TEKELİ İlhan, “Sivil Toplum Kuruluşları, Yerel Yönetimler ve Yerelleşmenin İççeliği”, [http:// www.tarihvakfi.org.tr/haberler/ilhan_tekeli.asp](http://www.tarihvakfi.org.tr/haberler/ilhan_tekeli.asp), (25.04.2004).
- TEKELİ İlhan, Selim İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu-1**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.
- TEZEL Yahya Sezai, “Bu Gümrük Birliği Antlaşması Mutlaka TBMM’de Görüşülmeli ve Onaylanmalıdır”, **Yeni Türkiye**, Yıl.1995, Sayı: 3, ss. 182-186.
- TUNCAY Mete, “Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlgili Kavramlar”, **Sivil Toplum, Düşün ve Araştırma Dergisi**, Yıl:1, Sayı: 1, Atlas Yayın Dağıtım, İstanbul-2003, ss. 9-13.
- “1999 Türkiye İlerleme Raporu”, <http://www.belgenet.com/arşiv/ab/ab.html> (22.04.2004).

TOSUN G.Erdoğan, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 32.

“Türkiye-AB Bütünleşmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, **Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu**, Heinrich Böll Vakfı Yayını, İstanbul, 2000, s.177-178.

TÜRKÖNE Mümtaz’er, “Devletli Sivil Toplum”, **Sivil Toplum Düşün ve Araştırma Dergisi**,Yıl: 1, Sayı: 2, Atlas Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, ss.55-56.

UĞUR Aydın, “Sivil Toplum Kuruluşları Yaklaşımları”, **Sivil Toplum Kuruluşları-Etik Deprem**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2000, s. 173.

UYSAL Ceren, “ Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son gelişmeler”, <http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/yeni/genel/dergi/sayi01/uysal.pdf>, (18.08.2005).

VERGİN Nur, **Din, Toplum ve Siyasal Sistem**, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2000.

VERGİN Nur, **Türkiye’ye Tanık Olmak**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.

WEDEL Heidi, “Türkiye Cumhuriyeti’ndeSivil Toplumun Nüveleri-Demokratikleşmenin Taşıyıcısı Mı Yeni Bir Seçkinler Örgütlenmesi Mi?”, **Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları**, Der: Ferhad İbrahim, Heidi Wedel, (Çev: Erol Özbek), İstanbul, 1997, ss. 137-161.

VURAL Volkan, “AB ve Türkiye”, **Yeni Türkiye**, Yıl:6, Sayı: 35, Ankara, 2000.

YELKEN Ramazan, “ Kamusal Alan Kimlerin Alanı”, **Sivil Toplum Dergisi**, Sayı:2. Kızkulesi Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 50.

YERASİMOS Stefanos, “Sivil Toplum Avrupa ve Türkiye”, **Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 22.

“Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşları”, <http://www.idari.cu.edu.tr/igunes/yerel/sivilt.htm>, (25.04.2004).

YILMAZ Aytekin, **Çağdaş Siyasi Akımlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

YILMAZ Aytekin, “Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Ankara, 1997, s. 86-97.

Zaman Gazetesi, AB’ ye Soğuk, Fonlara Sıcak, 28 Mart 2005.